

Товариство „Час“ у Київі.

Проф. С. Тимченко.

УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА

Київ.

Друкарня Університету св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла
І. Т. Корчак-Новицького, Меринговська вул.. д. 6.

1917.

Друге видання „Української граматики“ відріжняє ся від першого тільки незначними ісправками. Правопис також той самий залишено: де правопис наших наукових видань і загально уживаний в нашім письменстві на Буковині і Галичині. Тільки наблизуючи його до правописних звичок російської України, я не відзначав ріжниці вимови, напр., ніж і ніж (ножа), ніс і ніс (носа), діл і діл (долу), себ-то не писав ї в тих випадках, коли чути мяке, а не тверде **д**, **т**, **з**, **с**, **л**, **н**.

Автор.

Предмет граматики та її поділ.

1. Граматика є наука про форми мови (язика).

Мова складається з речень; речения з слів; слова можна розложить на поодинокі звуки.

Тим то граматика ділиться на такі частини:

1. Науку про форми звука (*), чи фонетику (звукопись).

2. Науку про форми слова, чи морфологію, що теж поділяється на словотворення і словозміну.

3. Науку про форми речения, чи склади.

Правила, як практично застосувати на письмі ті засади, що викладено в попередніх частях, становлять додаткову частину граматики, що звється правописом, чи ортографією.

Попередні уваги.

2. **Звуки й літери.** Кожен звук ми можемо віддати письмі певним знаком, чи то літерою.

Літери не треба брати за одно з звуком. Звук ми подаємо органами мовлення: ми його вимовляємо й чуємо, а літера — це знак звука: ми її пишемо або друкуємо, бачимо й читамо. Кажучи інакше: звук — враження слуху, літера — враження зору

3. Збір усіх написаних знаків, чи літер, звється азбukoю

4. **Українська азбука.** Українська азбука, переважно тепер уживана, складається з таких 33 знаків:

а, б, в, г, ґ, (ж, кг) д, е, є, ж, з, и, й (j), і, ѫ, ү, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ў, Ѣ, ю, я.

---

*) Формою звука звється слухове враження незалежно від звучання звука.

Увага 1. Показана азбука є так звана „желехівка”, це було азбука, що в 50-х роках минулого століття пропонував П. Куліш („кулішівка“) і пізніше удосконалив Е. Желехівський.

Засадою доброї азбуки є те, щоб кожному знакові відповідав один звук і щоб не було зайвих знаків. З цього погляду „желехівка“ має такі хиби:

1. Ъ не визначає жодного звука; він приточує ся до д, т, з, с, ц, л, н, р, і показує їх мякість, напр. *ізіздъ*, *путь*, *міль*, *кінь*, *кобзарі* і т. ін.

2. Знаки є, ї, ю, я визначають то два звуки й-е, й-і, й-у, й-а, то один ъе, ъі, ъу, ъа, показуючи на мякість попереднього звука: *няня* (*ньаньа*), *воля* (*волъа*), *діло* (*дыло*), *сине* (*синье*), *сінью* (*синью*).

Визначаючи два звуки, є, ї, ю, я пишуться:

- на початку слів,
- після літер а, е, і, и, о, у, є, ї, ю, я.
- після б, в, м, п, ф, р.

Приклади:

а) *едіний* (*йедіний*), *їхати* (*йіхати*), *юрба* (*йурба*), *ясно* (*йасно*);

б) *має* (*майе*) *раїти* (*райіти*), *маю* (*майу*), *тая* (*тайа*), *моє* (*мойе*), *мої* (*мойі*), *мою* (*мойу*), *мої* (*мойа*), *тёс* (*тейе*), *нёї* (*нейі*), *тёю* (*тейу*), *ідён* (*ідеїа*); *дії* (*діїї*), *сію* (*сіїу*), *рію* (*риїу*), *цяя* (*цяїа*), *цюю* (*цюїу*), *її* (*їїї*), *ёю* (*ёїу*) і т. ін.

в) *бе* (*бїе*), *бю* (*бїу*), *обіхати* (*обїхати*), *мякий* (*мїакий*), *піаний* (*пїаний*), *сязати* (*сїазати*), *фікер* (*фїакер*), *зоря* (*зорїа*). (*)

Визначаючи мякість попереднього звука, є, ї, ю, я, пишуться після д, з, л, н, с, т, ц (але після ц не пишуть є): *дядько*, *зять*, *лякати*, *тіжко*, *сяти*, *цяцька*, *блудя*, *сіне*, *ціна*, *снїг*, *тітка*, *ліки*, *дівка*, *зінка*.

*) Хибу двозвучності я, є, ї, ю можна б легко усунути пишучи так, як показано в дужках, або змінивши ї на догіднішу ѹ: мої, бїє, яспо, сяє і т. ін.

Літерою Ї звичайно показують на звук, що походить з давніх **ѣ** і **е**, напр. *дѣд* (*дъдъ*), *сѣно* (*съно*), *нїс* (*неслъ*), відрізняючи від і з **о**, що вимовляє ся трохи твердіше, напр. *нїс* (*носа*); але-ж як ї і і в таких випадках не скрізь одмінно вимовляють ся, то щоб не втруджати правопису й уникти зневажливих помилок і непорозуміння,—краще ці відтінки вимови не відзначати на письмі.

3. **Щ** визначає два звуки **ш-ч** і тим воно зайвий знак.

4. На звуки **дж** і **ձ** (*джерело*, *ходжсұ*, *ձւін*) нема окремих знаків.

Увага 2. Того звука, що його віддає знак **ф**, в південно-східному укр. діалекті нема. В правопису літературного язика знак **ф** пишуть в словах чужоземних, напр. *ֆякер*, *ֆіліжанка*, але вимовляють, як *хв*.

5. **Категорії слів.** (*) Всі слова по їх значенню і формальним прикметам звичайно поділяють ся на девять категорій (гуртів) що звуться **частями мови**.

6. **Речівник**, чи **імення річеве**, се части мови, що визначає граматичний предмет, цеб-то, як речі в вузькому розумінні (конкретні речівники), так і чинності або стани ї прикмети, що дають ся розуміти як речі, цеб-то з можливістю їх застосувати до якого посідача, порівн.: я *співаю*—моє *співання*; *Біл карає*—Бóжа *кара*; *рукá болить*—*біль руки*.

З формального боку кожен речівник має певний рід, чи то мужеський, чи жіночий, чи ніякий (*муж*; *жінка*, *дитя*), має дві лічбі: **одину** і **множину** (*кінь-коні*) (**) і **сім** різних форм кінцівок, що звуться відмінками. **Перший відмінок**, чи **номінатив**, (*іменний*) на питання **хто?** **що?** **другий відмінок**, чи **генитив** (*родовий*), на пит. **кого?**

(*) §§ 5—28 стосують ся власне до морфології, але уміщуємо їх тут в цілях практичних.

(**) Залишили ся ще де-які пережитки дійні що в певних випадках виконують роль множини (*две відри*, *три хаті*, *четири гнізді*)

чого? третій відмінок, чи датив (дайний), на пит. кому? чому? четвертий відмінок, чи акузатив (причинний), на пит. кого? що? п'ятий відмінок, чи вокатив (зовний); шостий відмінок, чи інструменталь (орудний), на пит. ким? чим? і сьомий відмінок, чи льокатив (місцевий); на пит. на (в, при, по) кім? (кому?) чим? (чому?). Ціла ж система відмінків слова звє ся деклінацією (стосування). Потім того речівники ще мають форми згрубілі і здрібнілі, уважаючи, як уявляють собі предмети, чи грубшими, чи дрібнішими від їх звичайного обсягу (*дід-дідище – дідок-дідочок*).

7. Прикметник чи ймення прикметне – части мови, що показує прикмету речі (предмету) з огляду на її якість (*добрий, гарний, червоний, лихий*) чи стосунок до іншого предмету (*дворовий, надвірний, додільний, батьківський, батьків*).

Формально прикметник, уважаючи на те, до якого речівника приточує ся, уподібнює ся йому родом, числом і відмінком (*свіжа риба, свіжих риб*) і теж має форми здрібнілі і згрубілі (*великий, величезний, величенький*); до того ще прикметники, що показують прикмету якості, що дас ся уявити в більшому або меншому ступені, мають форми трьох ступенів якості, напр. *добрий* (1-й ступінь), *добриший* (2-й ступінь), *найдобриший* (3-й ступінь).

8. Числівник, чи ймення числове, части мови, що показує кількість (число) предметів (*один, два, три*), або ряд, в якім вони по собі йдуть (*перший, другий, третій*), через те числівники й поділяють ся на *головні* й *рядові* . Перші формую почасти речівники, почасти прикметники, другі – прикметники.

9. Займенинник, части мови, що застуває ймення, деб-то речівник, прикметник і числівник, і відмінює ся відповідно речівникам або прикметникам.

По своєму значенню займенники бувають:

а) особові: що показують на особу: *я* – показує на ту особу, що говорить; *ти* – на особу, до якої звернено мову;

ми і ви показують 1-шу і 2-гу особи, що чинять разом з іншими особами. Займенника третьої особи нема, замість нього в значенні особового займенника, вживають показуючого займенника: *він, вона, воно, мн. вони*.

б) особово-рефлексійний займенник *себé, ся, съ* показує на особу чи річ, що на неї звернена її власна чинність, а теж на взаємність і зміщення неперехідного характеру чинності. Ні родів, ні чисел цей займенник не має і стосує ся однаково до всіх трьох осіб: *я мию ся, ти миєш ся, він мив ся, ми миємося і т. д.; бороти ся; просити ся, молити ся.*

в) присвойні займенники показують на посідача або утворника чого; для кожної особи є осібна й форма присвойного займенника:

для 1-ї: *мій, моя, мое, мн. мої.*

для 2-ї: *твій, твої, твоє. мн. твої.*

для виразу належності до кількох осіб:

для 1-ї особи: *наш, наша, наше, мн. наші.*

для 2-ї особи: *ваш, ваша, ваше мн. ваши.*

Для третьої особи однини нема присвойного займенника; він заступлений 2-м відмінком (генієтивом), показуючого займенника *їгої, її: його хата, її сукня*, але для множини є *їхній, їхня, їхнє*—що утворено від 2-го відмінку множ. *їх: їх брати і їхні брати*.

г) присвойно—наворотовий: *свій, своя, свое, мн. свої* показує на належність предмету до одної з трьох осіб: *я, ти, він приніс свою книжку, ми ви, вони принесли свою книжку або попринесили свої книжки.*

д) займенники показуючі, що ми показуємо ними на предмет близький або далекий: *цей (сей), ця (ся), це (се), той та, те, він, вона, воно старе і, я, е, що тепер вживає ся його тільки в єкінних відмінках: його, її, йому і т. д. такий, сам. самий.*

в) питайні займенники, що ними питаютъ за яку особу або річ: *хто, що (шо)?* *котрый, а, ё? який, а, ё?* і питайно присвойний: *чий, чия, чие?*.

Питайні займенники можуть і не виражати питання, а показувати на предмет, що згадано въ другому реченні, і тоді вони звуться стосунковими: *Хіба ж в пани, яким троши не мілі.* Ном. 1147.

ж) невизначені займенники це ті, що дають загальну ознаку особи, речі або прикмети; *хтось, чийсь, якийсь, аби-який, nixtō, ніщо; дѣ-який, дѣ-хто, хто-небудь, нічий і інші.*

Ці займенники постали з питайних в сполученні з невизначеними частицями—*сь, будь-, аби-, де-, небудь* і заперечення *ні.* До невизначених займенників належать також: *жаден* (=ніоден, *nixtō*) *всякий, жодний, кожний,увесь, уся, усе.*

10. **Часівник**, часть мови, що виражає чинність (activität) безбглядно або в стосунку до субекту (підмету) чинності і виражає цей стосунок формами особовими (*беру́, берёш, берё*), числовими (*бере, берутъ; брав, брали*), і часовими (*беру́, брав, братиму, брав буз*).

11. Безбглядна форма часівника звеся інфінітивом (*брáти, сидіти, молýтись*).

12. Пс. свої якості чинність може уявлятись або дійсною, справжньою (що справді була, є, чи буде в певнім часі), напр. *ходжу́, ході́в;* або гáданою, не дійсною, а помисленою, умовою (можливою або неможливою при певних умовах), напр. *ході́в би, був би ході́в,* або бажаною, напр. *ході́.* Форми часівника, що виражаютъ чинність з огляду на її якість, звуться способами; їх три: дійсний (*беру́, брав, братиму*), гáданий (*брав би, був би брав*), і вольовий (*беру́, берім, берітъ*).

13. Опріч того въ чинності ми розрізняємо дві сторони. активну (чинну) і пасивну (терпну). Перша виражає, що субект сам чинить (*даю*), а друга, що він є ціллю чинності іншого субекту (*ласка від Бóга дáна*).

14. З огляду на обект (предмет), часівники активні діляться на субективні і обективні (шідметові і предметові). У перших чинність обмежовує ся на самий субект (*я сплю*) у останніх вона має обект інший від свого субекту (*я печу хліб*).

15. Часівники субективні по формі діляться на середні (*сидіти, лежати*) і рефлексійні (*мýти ся, сподіватися*). Рефлексійні часівники виражают чинність, обмежену на субект щід формою чинності, що на той самий субект повертає *ся* (*вбираю ся*), але в багатьох рефлексійних часівниках таке первісне значіння затерло ся, вони визначають тільки, що чинність відбуває ся в сфері (в обсягу) субекта (*можусь, надіюсь, прошуусь*).

16. Часівники обективні діляться на переходні і неперехідні. Перші мають обект (предмет) в 4-му відмінку (в акузативі), а решта в інших.

17. Чинність може уявлятись або в своєму триванні, цебто виражати свої статичні моменти, або в різних ступенях своєї кількості, зложеності, енергії, цебто виражати свої динамічні моменти. (*)

18. З огляду на статику чинності, вона може бути або протяжною, недокбаною, цебто визначати процес в різном часі (*ходжу, ходив, ходити-му*), або докбаною, пока зуючи на свій початок або кінець в минулому чи прийдучому часі.

19. З огляду на динаміку чинності, часівники недоконані виражают, що чинність або тільки довжить ся, або що відбуває ся повторно. Перші звуться недоконаними-протяжними (*durativa*), (*везти, нести*), другі повторними (*iterativa*). Останні бувають 1-го ступеня (*ходити*) і 2-го (*ходжати* або *ходжувати*). Ті протяжні, що поступневе настання

---

*) Див. Михальчукъ, К. Къ южнорусской діалектології. Київъ, 1893, стран. 33.

певного стану показують, можна назвати *настанимі*, напр. *сóхти*, *бліднути*, *тепніти*, *тепліти*, *чорніти*, *чорнішти*, *біліти*, *жовтіти* і т. ін. (**).

20. Часівники доконані визначають доконання або без огляду на протяг чинності (*купити*, *взяти*), або з огляду на неї. В останнім разі, як початок і кінець чинності одно до одного припадає, то часівники звуться *рацтовими* (*стрільнути*, *кинути*, *штовхнути*).

21. Окрім того доконані часівники, залежно від префіксів при них, можуть показувати на початок або кінець чинності (*піду*, *заспіваю*; *принесу*, *відспівлю*), на певну її енергію або короткий час (*попхнүти*, *порушити*; *посидити*, *побачити*), поширення на кілька об'єктів (*перебрāти*) або в різні моменти часу стосунково до одного суб'єкту і кількох об'єктів (*позносити*), або кількох суб'єктів (*поприходити*, *поприїждити*).

22. Форми часівника, що показують статику і динаміку чинності звуться *видами* часівника.

23. Система форм часівникових звєтима *кон'югацією* (*часуванням*).

24. До форм кон'югації належать також часівникові імення (опріч вже названого інфінітива), а власно часівникові речівники, що визначають процес або скуток чинності (*бранні́*, *знатті́*, *вмертлі́*, *одружіння*), прикметники (*прошисний*, *принесений*) і прислівники (*просли*, *взявши*; *читано*, *взято*). Часівникові прикметники і прислівники звуться *причастниками*.

1. Причастник тепер. ч. активний: *читаючи*, *беручий*.
2. Причастник минул. ч. активний: *читавши*, *брáвши*.
3. Причастник присудковий минул. ч. активний: *прийшов*, *прийшла*, *прийшло*.

(**) Біліти, чорніти, жовтіти і т. под.—можуть і не визначати настаниння (ставати чорним, білим), але видається чорно, біло, бути на позір чорним, білим, жовтим.

4. Причасник присудковий минул. ч. пасивний: *читано, брано.*

5. Причасник минул. ч. пасивний: *читаний. бранний.*

Увага. Колись в укр. мові були форми причасника тепер. ч. активн. на-ч и й (ш и й) і пасівні на-ом и й, напр. *інучий, видюшний; відомий, знайомий*, але тепер вони втратили характер причасників і мають значіння прикметників, а середн. їх рід-прислівників (напр. *відомо, рухомо, свідомо*), таке саме значіння мають тепер і причасники минул. ч. пасивні, напр. *читаний, везений, прошенний*, а також займенникові форми причасника минул. активн. присудкового, напр. *вялий, сталий, тривалий*.

Опіріч названих пяти змінних (флексійних) частей мови, є ще чотири незмінних, що здебільшого постали із змінних:

25. **Прислівник**, части мови, що окреслює чинність з огляду на спосіб її виявлення, на місці і час, напр. *добре, зло, добма, вчора.*

26. **Злучник**, части мови, що служить до звязку слів і речень, напр. *а, але, і, та, аж, чи, або, і т. інш.*

27. **Прийменник**, части мови, що показує на стосунок слів і таким чином доповнює функцію відмінків, напр. *без, в, у, до, з, за, на, о, об, по, при, про* і інш.

28. **Вигук**, части мови, що служить до виразу різних душевних зворушень або слухових вражінь (звуконаслідування), покликів і т. под., напр. *ах, ох, ой; няа, муу, ціп-цип! гаття! цоб! цабе! гилі!*

29. **Розклад слів.** Ми можемо розкладати слова на часті, або вважаючи на вимову, або на їх склад морфологічний.

По вимові (щоб-то скільки звуків за одним духом ми можемо вимовити) слова розкладають ся на склади. Число складів у слові лічиться числом голосівок. Так, слова бувають односкладові, двускладові, трискладові і більше напр.. *на, лев, кінь, сон; во-да, крі-ця, пér-lo; де-ре-во, пá-рубок, ко-зе-ня: пе-ре-кіну-ти, по-пe-ре-ки-дá-ти, по-пe-ре-но-шува-ти.*

Склади, що кінчать ся на голосівку, звуться відкритими, напр.: *тво-ж, нé-бо*, а що на шелестівку (і нескладові *и, у*), то закритими, напр. *на-рід*, *хід*, *вій-на*, *вов-на*.

30. Слова, що можуть прибирати різної форми, як напр. *рук-á*, *рук-í*, *руд-í*; *бáч-у* *бáч-иши*, *бáч-ив*, звуться флексійними (гнучкими), чи змінними, а такі, що їх вживається в одній певній формі, як от: *а! о!* *до, при, на, вчóра, стíха*, і т. под., незмінними. Незмінні слова часто бувають заціпенілою формою певного змінного слова, напр. *с-тиха* (*тихий*).

31. В флексійному слові розрізняють частину сталу й рухому. Перша звється пнем, друга кінцівкою, напр.: *чоловíк, чоловíк-а, чоловíков-í, чоловíком; сонн-ий, сонн-ого, сонн-ому; нес-у, нес-е-ши, нес-е, нес-е-мо; -а,-ові,-ом* в першому слові, *ий,-ого,-ому* в другому, *-у,-ши,-мо* в третьому—кінцівки.

Нень слова часом теж можна розкласти на супутники, що звуться морфемами, чи морфологічними одиницями: корінь, суфікс і префікс.

32. Коренем слова звється спільний елемент, що повторюється в групі слів і форм і що далі вже його розкласти не можна, напр. в словах: *нош-а, за-нос-и-ти, при-нес-ти, до-ніс*—корінь *нош-*, *нос-*, *нес-*, *ніс-*, в словах *за-ход-и-ти, приход-ж-у, хід-н-ик*—корінь *ход-*, *ходж-*, *хід-*.

33. Частина пня перед коренем звється префіксом по кореневі суфіксом, так в слові *за-нос-и-ти* *за*-префікс, *-и-ти* суфікс, в слові *ви-на-хід-н-ик*—*ви-на*—префікси, *-н-ик*—суфікси. (*)

34. Слова, що складаються з самого кореня (*суд, сир, рід*) або з кореня й кінцівки (*вод-á мúх-а*) звуться первісними, а що мають до того ще префікси й суфікси—похідними (*за-хід-н-ий, по-пере-кид-á-ти, ви-хід*).

(*) Розділ слова на корінь, суфікс (один чи кілька) і кінцівку (що є власне теж суфікс, що служить прікметою до якої граматичної категорії належить слово) має велику практичну догоду, але не має безумовного значення, в багатьох бо випадках дуже трудно розграничити корінь і суфікс, суфікс і кінцівку флексії.

35. Наголос. Зміщення голосу на якому-неб. складі в слові, тобто голосніше його вимовлення проти інших, звє ся **наголосом**, чи акцентом. В деяких язиках наголос завжди буває на одному певному складі, напр. у французькому на останньому, в польському на передостанньому, в німецькому на корінному складі; такий наголос звє ся **сталим** або **нерухомим** супроти наголосу **рухомого**, чи **перехідного**, що припадає на різні склади слова і міняє своє місце залежно від форми слова. В українській мові, як в російській, сербській, болгарській та інших, наголос рухомий, напр. *кни́жка* — *книжкі*, *бáба* — *бáбі*, *шáбля* — *шаблі*, *пáрубок* — *пáрубкі*, *вíкопати* — *вікопувати*, *вíполоскати* — *віполніскувати*. В словах зложених, цебто що скадають ся з двох коренів, буває два наголоси, напр. *чóрно-óкий*, *рівно-вáга*; при тому другий наголос вимовляє ся з більшим притиском, через те ї звє ся **головним**, а перший **другорядним**, або **приголоском**.

Типи наголосів і закони їх переходу буде викладені в відповідних частях морфології

Фонетика.

36. Органи мовні. Органи мовні складають ся:

- a) з дишного апарату,
- b) в гортанки з голосовою щілиною (*rima glottidis*), що творить ся двома голосовими струнами (*chordae vocales*)
- c) в ям, що лежать піонад гортанкою — ями гортанкової, носової й ротової з частями цеї останньої: твердим і мягким піdnебінням, язиком, зубами й губами; яzik, губи й мяке піdnебіння — часті рухомі, а зуби й тверде піdnебіння — нерухомі.

37. Поділ звуків. Слухові вражіння поділяють ся на **тони** й **шелести**. Тоном звє ся звук, що його довгість і високість, можна ясно визначати, а шелестом — звук що високості його не можна ясно визначати. Тон лежить в основі твorenня тональних тембрів (голосівок *Sonorlaute, vokales*), шелест — шелестових (шелестівок, *Geräuschlante consonantes*).

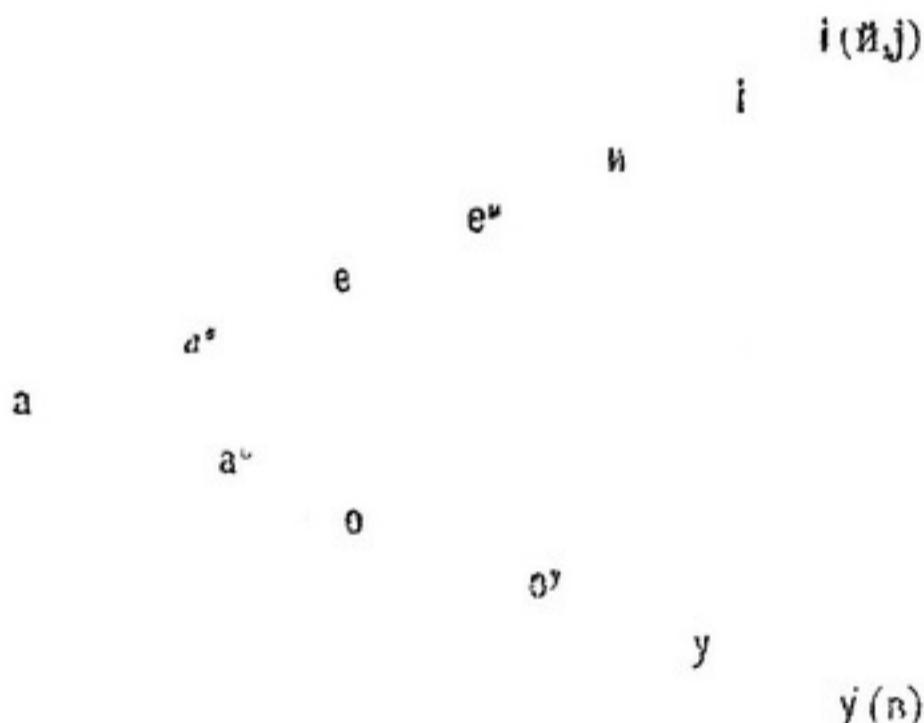
38. Тональні тембри чи голосівки, повстають таким робом: коли ми подаємо голос більш або менш відкритим ротом, то повітря, проходячи з легких (легенів) крізь дишний апарат і гортанку, вправляє натужені голосові струни в дзвінке дріжання, і через те повстають зложенні тони, що залежно від форми, якої прибирає усна яма, мають прикмети поодиноких голосівок. напр. *a*, *e*, *u*, *i*, *o*, *y*.

Вимовляючи *a*, маємо усну яму досить відкриту, і язик майже не відмінює свого звичайного положення.

При вимові *i*, усна яма сплющує ся, і язик своєю середньою частиною наближує ся до твердого піднебіння; і *i* є стоять по середині між *a* і *u*, при тому *e* вимовляє ся подібно до *i*, але усна яма більше відкрита.

При вимові *u* язик посугає ся вглиб усної ями і задня його частина підносить ся до піднебіння, губи лійкувато закруглюючись, висувають ся вперед, гортанка значно нижче опущена, як при вимові *i*, і тон, що повстae, значно нижчий від тону *i*. **О** вимовляє ся подібно до *u*, але з більш відкритою усною ямою.

39. Переходи тонів від найвищого (*i*) до найнижчого (*u*) можна уложить в такому порядку:

a*— в *ra** мінь, *Ba** рдинів, ча * бéр.

а°—в *ха° лява, ма° настір, ба° гáч, га° нчár.*

е"—в *се" лó, не" сé, пз." чé, ле" жýть, се" дýть, ке" рнýця, ne" рiг, це" бýля.*

оу—в *мо" гýла, ко" жу́х, пáро" бок, по" ринáти, стро" гáти, зо" пинýти.*

ј—в *iти, читai, краi.*

у—в *на Украйнi, до удовíй, заутра, писау.*

Звуки **і** і **ї** повстають з того, що язык наближує ся до середини твердого піднебіння, і струмінь повітря виходить вужчим, як при вимові інших голосівок, через те воно й звуться вузькими чи піднебінними (палатальними), супроти решти широких; з них .

а, а°, а° звуться велярними,

е, е", и—піднебінно-велярними,

о, о°, у, у—губними.

40. Шелестові тембри, чи шелестівки, залежно від двох рухомих органів мовних, губ і язика, що найбільше прикладають ся до їх утворення, можна поділити на **губній язикові**.

Губні: *б, п, м, в.*

Язикові, уважаючи на положення язика при їх вимовленні, діляться на:

а) **перéдньо язикові**, що теж поділяються на зубні: *ð, т, з, с, дз, ц, н*,—вимовляючи їх, ми наближуємо кінчик язика до горішніх зубів і їх ясел; і альвеолярні: *r і л*,—вимовляючи їх, кінчик язика наближує ся до альвеоль (ямок зубних, alveoli dentium) горішніх зубів,

б) **середньо-язикові** чи **піднебінні**: *ж, ш, дж, ч, ї (i)*.

До них належать так звані зубно-піднебінні: *đ, тъ, зъ, съ, дзъ, цъ, нъ, лъ, ръ*, що йнакше звуться **мякими шелестівками** супроти решти твердих.

в) **задньо-язикові** чи **велярні**: *к, گ, ٹ, х.*

Шелестівки *м, н, нъ*, звуться що **носовими** через участь носової ями при їх вимовленні, а *r і л* **плавними**.

Увага 1. Знаки *в і ї* відбивають то шелестівки, то голосівки. Шелестівками вони бувають тоді, як стоять перед голосівками, після ж них вони виражаютъ нескладові (що не творять складу, unsilbische) *у і і* (див. § 39).

Увага 2. Звук *л* має альвеолярний характер переважно в східних говірках (Черніговц., почасти Полтавц. і Київц.) а в західних, окрім говірок Буковинських, -зубний, подібний до російськ. *л* і польськ. *ł*.

41. Шелестівки *б*, *п*, *д*, *т*, *г*, *к*, *ч*, *ш*, що при вимові раптом уривають ся, звуться раптобві, а *в*, *м*, *ж*, *й*, *з*, *н*, *р*, *с*, *х*, *ш*, *дж*, *ձ*, *ւ*, що вимовляючи можна протягти - протяжними.

Раптовим *д*, *т*, *г*, *к*, відповідають—
протяжні *з*, *с*, *ւ*, *խ*.

42. З боку на бреніння, шелестівки діляться на дзвінки й тихі; при чому

дзвінком у	відповідний	тихий
<i>б</i>		<i>п</i>
<i>д</i>		<i>т</i>
<i>г</i>		<i>к</i>
<i>ւ</i>		<i>չ</i>
<i>զ</i>		<i>ս</i>
<i>շ</i>		<i>ա</i>
<i>ձ</i>		<i>ւ</i>
<i>Ջ</i>		<i>չ</i>

Дзвінким *ր*, *լ*, *մ*, *ն*, нема відповідних тихих, а шелестівці *յ* (*j*) відповідає (нескладове) *ի* і *ի* а *в*—(нескладове) *յ* і *յ*.

43. Дифтонги (двбезвуки). Сполучення двох різних звуків ув один звєється дифтонгом, або двбезвуком. Дифтонги бувають голосові, що з двох голосівок, мішані з голосівки *і* *ի* або *յ*, і шелестові, що з двох шелестівок.

Голосові дифтонги властиві північно-українському діалектові, і це становить найзначнішу прикмету, що відрізняє

Шого від південно-українського, такі *уї*, *ує*, *уб*, *іе*, напр. *куінь*, *куонь*, *шіссть* замісь південних *кінь*, *шість*.

мішані: *ів*, *ив*, *ев*, *ав*, *ов*, *ув*; *ій*, *ий*, *ей*, *ай*, *ой*, *уй*; напр. *вів*, *ходів*, *певний*, *зівтра*, *півний*, *був*; *сіній*, *бій*, *клей*, *рай*, *той*, *купуй*.

Шелестові: *ձ*, *ձյ*, *ւ* (*m+c*), *ւ* (*m+u*).

44. Таблиця шелестівок.

ЯЗИКОВІ	раптові				протяжні			
	тихі	дзвінкі	тихі	дзвінкі	тихі	дзвінкі		
						Носові	Пламні	
<i>Губні</i>	п	б			двозвуки			
<i>пер. язикові</i> <i>(зубні).</i>	т	д	ц	дз	с	з	м	
<i>сер. язикові</i> <i>(піднебен.)</i>			ч	дж	ш	ж, й(j)	н	
<i>зад. язикові</i> <i>(веллярні).</i>	к	г(g,кг)			х	г		

Міна звуків.

45. При творенні слів і в різних формах того ж самого слова як голосівки, так і шелестівки підлягають певні міни.

46. Голосівки міняться:

1. В коренях слів спільногого походження; при чому міна звука сполучена з ріжницею значіння. Здебільшого ця міна повстала за часи прадавні залежно від варунків і причин, що різними добами впливали на життя язиково.

2. В різних формах того ж самого слова:
а) під впливом наголосу;

- б) в закритих складах;
- в) під впливом ѡ (ї).
- г) під впливом сусідньої голосівки (гармонійне уподібнення).

47. Шелестівки мінять ся.

1. Під впливом первісно вузьких голосівок е (е) і і (и, і).
2. Під впливом ѡ.
3. При збігу кількох шелестівок і на кінці слів.

Міна голосівок.

48. В коренях слів спільногого походження міняться:

е—о: *весті—водіти, несті—носіти, мерзти—морозити, мерти—морити, дзвеніти—дзвоніти, вертіти—ворочити, меркнути—морочити, бресті—бродіти, гребті—гробкі, пілесті—плоту (пліт), мело—молоти* і т. под.

е—і (ї) *лєтіти—літати, пілесті—заплітати, лесті—замітати, гребті—заґрібати, брехати—набріхувати, чекати—очікувати, шептати—шипіттувати, вертіти—завірчувати.*

Увага 2. Такі міни як *чекати—очікувати, шептати—шипіттувати*, повстали пізніше по аналогії з *лєтіти—літати*.

е—а: *гребті, гребля—грабати.*

е (ь)—и: *мерти—випирати, дерті—задирати (задира), жерти—зажирати, нерти—запирати, мерти—вмирати зберу—збирати, греміти—гримати, клену—проклінати, женчи—обжинати.*

Увага 3. В деяких говорках, по губних плавних, замість и вчувається і, аналогічно з міною е—і: *збирати, вмірати, грінати, проклінати.*

и (и)—і(ї) *сидіти—сидати, висіти—вішати, відіти—відати, ліпти—ліпіти, цвисті—цвіт, світати—світіти, тиснути—тісний, тіхо—тішити; віти—вінець.*

Увага 4. Форми *цивисті, світати*—галицькі, українські ж *цивіті світати*. Сюди ж належить теж міна: *дітіна і дитіна, діти.*

и (и)–о ѹ: *нýти–поїти(poj-iti), жýти–шїти, гнýти – гнїти, по-чý-ти–коїти (покій-покóю), бýти – бóю (бíй), лýти–лóю (лíй), вýти–нової.*

и (ы, ӯ)–а в: *слýти (слоутн,)–слáв-a, пли-в-ти (плоутн) – плáв-ати.*

и (ы)–ө в: *гíти–ров-a (rіv), крýти–пскрëв-á.*

і (ѣ)–а: *лізти–лизити, різати–вразýти, сісти – спдýти.*

о–а: *скóчти–скакáти, гонýти–гоняти, помоїти – помагáти, котýти–качáти, вхопýти, хапáти, горіти–згар, недóгарок, хроптý–храпати, гóлий–загáл, прогáлина, гáлява.*

Увага 5. Треба завважати, що міна **о–а** заховала ся в видових формах часівника тільки в тім разі, коли на о не падає наголос і в сусідньому складі є теж а (*гармонійне уподібнення*; див. § 49, г.); в інших варунках такої міни не заховує ся, напр. *носýти–зношувати, поїти–спóювати*.

о (ъ)–и (ы): *сóхти–засихáти, здохти–здихáти, побоз–позивати, сон (съпнъ)-висиплáтись.*

Увага 6. Опріч того можна спостерегти фонетичну мішу **о–и** в групах з **р і л** напр. *кров–кристi, кривáвый, корпати–кýрпа, торсати–тýрса, ковтáти–глітáти, криши́ти* (сл. *кръшити*), *бровá–чорнобрýвий, сторч–стирчáти, горло–гýрло*.

ов–оло–ла: *пóзвати–пóзов–плáзувати.*

у–и (ы): *снúхати–слих, дух–дýхати, сухýй–засихáти, гýдити–гидкий, хуткýй–хитáти, учýти–вýкнути, губýти – ий(б)нути.*

я (ѧ)–у (ѧ): *вязáти–вýзол, лякáти–лук, тягнý–тугýй, тряспнý–трусýти, пýсти–пýто.*

49. В різних формах того ж самого слова:

а) під впливом наголосу. Голосівка є без наголосу, переважно перед наголошеним складом і в закритих складах після наголошеного звичайно бренить майже, як и (див. § 39 **е^н**) а після ѹ (див. § 49 в), як і, напр. *силó (сéла), минi (менi), нисé (принéсений), пиче, лижýть, прожинé; бýдиш (буде) кáжши, але пýше, вýже, пýте; бїгаиш (бїгајеш)*,

іднаїш (једнајеш), дўмаїш, прислухаіш ся, руబáймо, Гýїва (Кýјева), ії.

І навпакі, ненаголошене и бренить близько до е (е^н): седіли (сидили), белына, бендюг, керніця, лелія, лебонъ, цебұля, періг, почáвше, ідұчс.

Увага 1. Ітак ми бачимо, що ненаголошене е і в певних випадках бренять майже однаково посередині між е і и (е^н). На письмі звичайно ці відтінки вимови не відрізняють ся, і ми пишемо слова згідно з їх етимологічним походженням.

Подібно ж до цього і о ненаголошене бренить близько до у (див. § 39 о^у), напр. пárubok (при робítти), máчуha (мáчоха), купувати, годувáти, (го^удувáти), кувáти, але купóваний, годóваний, кóваний.

Увага 2. Форми купувáти, годувáти, танцювáти і т. д. постали певно під впливом форм купúю, годúю, танциúю і т. д.

Так само на початку слів і в середині у після голосівок переходить в в (у): не-вже (але ходíм ужé) знаю все, вчíти (навчíти, але наўка).

б) в складах закритих. Голосівки о і е в складах закритих звичайно міняють ся на і, так напр. дорбга—доріг, головá—голів, голівка, нóса—ніс, рóва—рів, оси—вісь, овéць—вівця, сóли—сіль, він—вонá, бровá—брівка, мій--мою, ночі—ніч; дійсне (з до-j-исне), дійтý (до-j-ити), діждáти (з дождáти).

Далі: шеснáй (шостý)—шість, семý—сім, пéчі - піч, пléчі —пліч, між—мéнси, молóдежі—молóдіж, лéбедя—лéбідь, постéлі —пóстіль, осени—осінь, камéнья—камінь, ячменю—ячмінь, весéлий—весілля, перó—пірря, зéло—зілля, Кýєва—Кýїв.

Анальгічно до цього в словах ríč, зúстріч, ведмідь, і, колишнє ѣ, мінить ся в відкритих складах на е: réчі, зúстречі (але ї ríči і зúстрічі). ведмéдя, а в міч (мъуъ) і по аналогії з пліч, піч.

Увага 3. З історії язика ми знаємо, що на місці теперішніх закритих складів були відкриті, що кінчались на глухі ъ (коротке у) і ь (коротке і); в теорія, що в міру того, як пов-

никали глухі, **о** і **е** перші, як перетворилися в **і**, подовжились, утворивши потім ряд дзвозвуків. Процес міні. цих звуків можна подати в такому порядку:

для **е** (e): $\hat{e} = \text{ѣ}^2$) з якого постали:

а) перед м'якими шелестівками дифт. $\hat{i}\hat{e}$, що згодом стягнув ся (спочатку ненаголош., а після й наголошений) в одних говірках в узьке **е**, а в других в **і** (*шіестъ, шестъ, шістъ*).

б) перед твердими шелестівками теж дифт. $\hat{i}\hat{e}$, що перейшов в **іо**, а дакі в **ью** (**юо**), **ьюе** (**юе**), **ьюі** (**юі**), а цей останній в одних говірках в **ю**, а в других в **і** (*ніес, ніос, тоос, тоес, нюіс, нюос, ніс*).

Для **о**: **ô**, з якого вийшли дифт. **уо**, **уе**, **уй**, **уй**, а цей останній дифференціював ся, особливо ненаголошений, в одних говірках в **и** або **і**, а в других в **у**: *куонъ, куенъ, куинъ, куйинъ, кинъ, кінъ, кунъ*)

о і **е** не міняться на **і**:

а) в основних (давніх) закритих складах, напр. *везти*, *нести*, *земля* (*земја*) і т. под.

б) де **о** і **е** на місці колишніх глухих **ъ** і **ь**, напр. *дышка*, *лжска*, *дощ*, *лоб*, *мох*, *сон*, *сопти*, *тонкий*, *топтати*, *піном*, (*панъмъ*), *тестъ*, *честъ*, *конем* (*квнъмъ*), *бростъ*, *борщ*, *горб*, *торг*, *морг*, *корх*, *корж*, *повк*, *верх*, *серп*, *хрест*, *шовк* (з *иълк*), *смерть*, *стёжка*, *тёмний*; але винятки: *міч* (*мъчъ*), *ріт* (*рътъ*), *хірт* (*хорт*), хоч пануючі форми *меч*, *рот*, *хорт*,

в) в групах *оро*, *оло*, *ере*: *горбх*, *горбð*, *голод*, *очерст*.

Винятки: *беріг*, *поріг* (по аналогії з сл. *ріг*) теж в Ген. мн., напр. *корів*, *голів*, *беріз*, *воріт*, *доліт*.

г) в словах *на—оба*, *она—она*, *ота—ода*: *шаноба—шаноб*, *жалоба—жалоб*, *запдана—запдан*, *істдта—істдт*, *вода—вод*, *підвіда—підвід* (але й *підвід*).

д) в словах, де **о** і **е** можуть зникати. Здебільшого ці слова підходять під пункт б), як напр. *день* (*дънь*)—*дня*, *пень* (*пънь*)—*пня*; *піск* (*пъськъ*)—*піскъ*; але й *вогнъ* (*огнь*)—*огню*, *сестръ—сестра*, *земель—земля*.

В деяких словах ми стріваємо обидві форми *мeд* і *мiд*, *лeд* і *лiд*, *Бoг* і *Бiг* (але в зложених завжде *бiг*: *бiг-ме*, *спaсiбi*, *магай-бi*, *бiг-зaплaтить*).

Опріч того усталіла ся міна **ө** на I навіть в відкритих складах коли такий склад приходить ся перед суфіксом де **ө** або **е** з глухих ъ і ь, напр., *кiнeць*, *кiлðк*, *мiстòк*, *камiнeць*, *брiвòк*, *лaстiвочка*.

в) під впливом *j*. Ще в добу дуже давньо язикового життя голосівки **ө**, **і**, **и**, під впливом попередньої *j*, явної або сковоаної в шелестівках *ж*, *дж*, *ц*, *ч*, *-ш*, замінялися таким чином:

ө на **е**: *пáном*, але *конéм* (*кiнъ*, *кiнj*), *ножéм*, *душею*, *мечéм*, *пdле* (*полjo). (*)

Увага 4. Але навпаки, вже на грунті укр. мови, по аналогії морфологічній, **е** переходить в **ө** напр. *йогó*, *сьогó*, *найшого*, *чогó*, *сíнього*, замість *йегó*, *сtо* і т. д., аналогічно до *кого*, *того* і т. под.; також подекуди *мечóм*, *душóю*, аналогічно до *горбóм*, *гrіхóм*, *рукóю*.

и на **i**: *дарiй* але *царi* (*царj-i*), *гостi*, *конi*, *краi* (*краj-i*), *плiти* (*по-j-йтi*), *дойтi*, *гnoйтi*.

i (ѣ) на **a**: *сидiti*, але *боjти ся* (з *бо-j-p(i)ти ся*), *стоjти* (з *сто-j-p-ti*), *кричати* (з *крик-j-p-ti*).

Що до міни первісного **ө** на **a** (я) в таких словах як *щастя* (*щастje*), *весілля* (*веселje*), *кохання* (*коханje*), при *щасте*, *весілле*, *коханне* (Див. § 52, в. ув. 3), то є думка, що форми на я замість **ө** постали по аналогії з іншими відповідними формами, як от *сiмá*, *тiмá*, *янá*, *телá* і т. под.

г) під впливом сусідньої голосівки (гармонійне уподібнення). Гармонійним уподібненням зве ся міна голосівки під впливом сусідньої; так, вузька голосівка під впливом широкої переходить в широку, а широка під впливом узької в узьку; часто таке уподібнення доходить до однаковості, напр. **ө** під впливом сусіднього **a** переходить в **a**: *багá-*

(*) Звіздочкою (*) відзначають ся форми, що не подибають ся в забутках мовних, але припущені від учених, щоб пояснити існуючі форми.

тий (*бог-*), гарáзд (*горазд*), кажáн (*кожан*), качáн (*кочан*), пага-
виці (*ногавиці*), паламár (*поламар*), халáва (*холіва*), ганчár
(*юнчár*), а під впливом сусіднього у в у: зузúля (*зозуля*), нуцу-
вáти (*ночувати*), гулúбка (*голубка*). Далі Гарáсим (*Герасим*),
часníк (*чеснік*), ялíна (*еліна*), Явдоха (*Евдоха*); сьогóдня (*се-
годня*), тепер (*то-перво*) і т. ин.

Міна шелестівок.

50. Під впливом вузьких голосівок е і і.

1. Передньоязикові (зубні і альвеолярні) уподібнюючись
із звуком і набувають піднебінного (палатального) характеру;
це з'явине звєся неперехідним мякшенням шелес-
тівок.

Таким чином зубні шелестівки д, дз, з, н, т, ц, і аль-
веолярні л, р, стають зубно-піднебінними; дъ, дзъ, зъ, нъ, тъ,
цъ, лъ, ръ.

Увага. Шелестівка р в більшості говірок не мякшить ся.

2. Велярні и, є, ғ, х перед е (€) і і (ї) мінятися:

и—ц—ч: *рукá—руци*, *вовк—вовче*.

є—дз, (з): *гирлýга—гирлýдзі* (=зі), *хурдýга хурдизі*, *вар-
гá—варзі*.

ғ—з—ж: *дорóга—дорозі*, *слугá—слузі*, *друг—дрүже*.

х—с—ш: *страх—стрáci*, *дух—дусі—дүше*.

51. Під впливом ј.

1. Велярні перед ј мінятися:

и—ц—ч: *отець* (**отъкъ*)—*отчий*, *вік-вінний*, *кричáти*
(**крик-j-ь-ти*).

ғ—з—ж: *княгіня—князъ* (**кънѧjъ*)—*княжий*, *слугá—слу-
жити*, *дорóга—дорожній* (вплив посередній через и), *дрижáти*
(*дръг-j-ь-ти*. § 49 в).

х—ш: *дух—душа* (**духja*), *брехáти—брешү*, *птах—пта-
ша*, *страх—страшний*.

2. Зуб пі перед ѹ міняється:

д—дж (або **ж**): *судити*—*суджу́*, *садити*—*саджавка* (*са́жавка*), *твердити*—*тверджу́*, *твёрджа* (*з*твердја*).

т—ч: *світити*—*свіча*, *нійтити*—*ніччу́*, *вертити*—*верчу́*.

з—ж: *грозити*—*грожу́*, (*з*грозја*), *возити*—*вожу́*, *гризти*—*грижса* (але *гризу* з *гризж*) *ніж* (*з*ножъ* порівн. *проноза*, *низати*—*нижу́*),

с—ш: *носити*—*ношу́*—*ноша*, *писати*—*пиши́* (*з*писја*).

Увага 1. Міни шелестівок, показані в § 50 і 51 є забутки дуже давньої доби, так само, як і міна **с—х** в таких випадках, як *просити*—*прохáти*, *колиска*—*колохáти*, *волос*—*вoloхáтий*, *чесáти*—*чúхати*. Постали вони на ґрунті давнього укладу мовного. В новотворах сучасної мови ці закони не мають обовязкової сили, бо тепер можливі такі форми, як тихéнький, мякéнький, легéнький, тихíщий (при тýхший), також форми (діалектичні) *ходіб*, *возіб*, *світіб*, *носіб* по аналогії з формами *хóдии*, *вóзии* і т. под.

Увага 2. Не треба вважати, що ч в таких формах, як *хлóпче*, *творче*, *ó(t)че*, *вітчина* і т. под., виникло з **ц**, бо воно походить власне не з форм *хлопець*, *творець*, *отець*, а через міну велярних від **хлопыкъ*, **творыкъ*, **отыкъ*.

52. 3. При збігу кількох шелестівок і на кінці слів.

а) **уподібнення.**

При збігу шелестівок різного характеру, коли попередній відміняє ся згідно з природою того, що за ним, то така міна зве ся **уподібненням**, чи **асиміляцією**.

Уподібнення буває трояке:

1. Тихий перед дзвінким (з винятком *м*, *н*, *р*, *л*, *в*, що не мають відповідних тихих) переходить в відповідний дзвінкий, напр. *веліт'-денъ* (*велик-день*), *ніз би* (*ніс би*), *піт' би* (*пік би*); відворітне уподібнення, щеб-то дзвінкого тихому, подибує

ся рідко, напр. *ніхті* (*нійті*), *міхтіти* (*мійтіти*), *лéжий*, (*лéйкий*), *дощ* (з дъждльсъ, *дъзгъъ, *лéкший* (*легший*, *лєгший*), *тхір* (*длір*), *тхнúти* (*дхнúти*); переважно така міна буває в галицьких говірках, звичайно ж при збігу двох слів, первого з кінцевим дзвінким і другого з початковим тихим, а також коренового дзвінкого з суфіксом—ка, уподібнення не буває: *без хат*, *ніжка* і т. под.

Увага 1. При збігу двох раптових г'д, кт спостерегає ся розподілення з переходом першого раптового в протяжний, напр. *хто* (колишнє *кто*), *дóхтор* (*доктор*), (*и*)де (*к-де*, *т-де*)

2. Твердий передньо-язиковий перед мягким уподібнює ся мягкому: *сынії*, *сылід*, *сътіна*, *дъня*, *галици*, (*галка*) і т. под.

Увага 2. Треба зважити, що і з о звичайно не мякшить попередньої шелестівки; через те *сніз*—*снози*, *сніп*—*снопа*, але *світ*—*світа* (вплив через губний).

Однаке таке мякшення, як *сынії*, *сылід*, *съвіт* здебільшого не відзначає ся на письмі.

3. Зубний перед піднебінним переходить в піднебінний і навпаки, піднебінний в зубний: бряжчáти з брязьчati, пищáти з письчáти, іжджу з ізъджу; нізцí (нізыцí) з ніжцí, запорозцí (запорозьцí) з запорожцí, тіччин з тітчин, бччий, оче (оче в *панóче*) з отчий, отче, здаєцься (здася) з здаєть ся (*ть+сь=цъ*).

б) міна груп шелестівок.

Коли при збігу шелестівок мають силу два чинники:] [або I (*jí=ѣ*)] і уподібнення, то відбуває ся групова міна шелестівок, так:

ск і ст міняться в щ (шч): *тріск*—*тріщáти*, *плескáти*—*плещу*, *віск*—*вощíна*, *невіс(m)ка*—*невіщин*; *місто*—*міщáнка*, *тovстíй*—*тобица*, *хрест*—*хрещик*—*водохреши*, *пустýти*—*пуши* (з*пустjж).

зд—ждж: *їздити*—*їжджу* (з *їздjж*, але *їздию*, див. 51 ув. 1).

зи (зы) — жч: бря́зкати — бряжчи́ти.

Увага 1. В останньому разі діалектично: бряскати — брящати.

Потім того:

сш—щ (шч): кра́щий (крас-ший), тбо́вщий (твовс(m) — ший), ви́щий.

зш, жш—жч: ніж-чий (ніз-ший), ві́ж-чий (вуз-ший) — дуж-чий (дуж-ший).

Увага 2. В деяких говірках по аналогії з формами ві́ж-чий, ви́щий подибуємо замість мéнший, поіáнший — мéнчий, поіáнчий і т. под., цеб-то замісь кш—нч, також корóтчий, молóдчий замісь корóтший, молóдший, і т. под. (дш, тш=ди-ти). Так само під впливом форм на-чий треба пояснити ново твори на-щий замісь—ший в мудрýчий, гарнічий і т. под.

Далі під впливом і (ъ):

жи—зыц: ніжка — нізыці (нізци):

шк—сьц: кáшка — касьці (касци).

чи—цыц: кáчка — кацыці (качиці).

При творенні слів, збіг шелестівок:

чсь, чъсь тъсь дає звук ц, цъ, напр. тка́нство, (ткачст-во), робáнство, баgáнство, козáнчкий (козичський), гáничкий, свéнчкий (світьський), дíнчкий, баgáнчко.

дс, дъсь — дз, дзы: сусідство, сусідзыкий (сусідський), людзыкий, ґромáдз:кий.

жъсь—зы: парíзыкий (з парижській), запóрозький, прázь-кий, петербúрзький. Різдво з рóж(дъ)ство.

в) заміна ј, дъ, нъ, лъ.

шелестівка ј в суфіксах після губних б, в, п, м часто заміняє ся на лъ, напр. крапля, (з крапја — крап·л·а·ти), граблі, земля; куплю, (з купја), моблі і здоровля, [при здоропја (=я)], крівлю, [при крівју (ю)], а в коренях і суф. після м перед я

з а в нь: ми́со, гмі́я, мни́та, січня при формах мја́со (мясо), імја́ (ім'я) і т. под.

дъ (перед мягким складом) в й: ра́йця (радыця) дванадця́тъ (двадцять), збу́йвік (збудьвік) і т. под.

нь в й: паймáтка (паньматка), сóлнший (соньашний) (нъа=ня), бородáй (бородáнь); теж тонéйкий, сóнсíко (галиц. з тонéнкій, соненкіко).

л(ъ) на кінці слів (в причаснику присудковому) в .в (y): хотів (хотіла), читáв (читала), пішов (піша).

Увага 1. В укр. говорках на кінці слів (в речівниках) і перед суфіксом-и, тверде л не переходить в в (y), але в галицько-буков. говорках по аналогії з формами хтів, новий, і т. под.: вів (віл), горівка і т. под.

Увага 2. ј перед голосівкою уподібнюючись попередньому шелестовому (коли він не тубний і коли нема збігу двох шелестових), подвоює його напр. весі́ля. (з веселіє), безземе́ля, життя; суддя, нічиу, пічиу, поганню; лляти, лјати) ссяє, ззісти, але щастя, безголівя.

Увага 3. В часівниках корінне д і т перед суф. інфінітива-ти, уподібнюють ся йому, при чому, щоб уможливити виголос цих звуків з'являє ся с, а далі 1-ше т випадає, таким чином, напр. з *вед-ти, *ветти, *вестти; *плетти, *плестти маємо весті (вед-у), плесті (плет у).

Зникнення і з'явлення звуків.

53. Зникнення і з'явлення голосівки. В деяких формах голосівка зникає і з'являє слабо на початку слів, або в середині, або в кінці.

1. На початку слова:

і зникає в: ма́ти (імáти), голка, (іюлка), грáти (ігрáти -- іграшка), му (іму), на́че (іначе) і т. под.

Або з'являє ся: імá, іржá, ік, із (ізо мною), ікло і т. под

о зникає на початку слів після голосівки попереднього слова, щоб уникти роззіву (збігу двох голосівок) напр.: (*).

їдеш на 'дин день, а хліба бери на тиждень; за 'дин вечір; одна за 'днією; за 'дним разом; одно 'дного не любили; не було добре змалку, не буде й до 'станку; що 'д місяця неначе днем; ні тієї стіни не дістав, ні 'д тієї стіни не одістав; нема мені одрадоники ні 'д оця, ні 'д неники; піт кривавий його 'бливає; втікали 'д погоні; ти мене 'д смерти оборонив; дверей не 'дчинила; не 'диурай ся нас на віки; да лиха ж мої година, що 'диурала ся родина; уста ж мої сахарнії 'дговорили ся, руки ж мої паперсі 'дробили ся; що 'дрікли ся вся родина об мене; як би ти його 'дучив? чи сісти поїсти, чи лихому 'дністи; щоб я сього сону та й не 'дгадала; за немоба 'ддати; побідати (пообідати), дослівніший (довгообразний).

2. В середині слова:

В кінцевих складах голосівка **о** або **е** то зникає, то з'являє ся між двома шелестівками, напр. *пес—иса, день—дня (дня), отець—отцій (оцьця), пісік—піскій*. Це з'явлення дасть сприянні тим, що у всіх таких словах первісно був глухий голосовий звук (голосівка) твердий (**ъ**) або м'який (**ъ**). Там, де група шелестівок не утрудняла вимови, глухий зовсім зник, а в групах, що їх трудно вимовити, на місці глухих **ъ** і **ъ** з'явили ся **о** і **е**. Так само виясняє ся і з'являє **и** (**ы**) в словах *виривати, нагинати, висисати* і т. под. при *рвáти (рвати), гнáти (гннати), ссáти (съсати)* або *беру́—брать, мéрти-мру*; тут власне відбула ся міна **ъ**—**и** і **ъ**—**е**, при тому в наці мові **ъ** і **ъ** зникли без сліду. Але в таких словах, як *вогнъ (огню), дощóк (дошка), сестréр (сестра), сóсен (сосна), земéль (землі)—о* і **е** не є відбудова старих **ъ** і **ъ**: вони щостали в скуток того, що, як зникли кінцеві глухі (*огнь, дъскъ, сестръ, соснъ, земль*), то збіг кінцевих шелестівок став трудній до вимови; щоб це усунути по анальгії і з'явились звуки **о** і **е**.

(*) Всі приклади тут узято з фольклорного матеріалу.

Е з'являється перед л, ль, н, нь, м, р, с, ць, коли посередня шелестівка не велярна, в протилежному ж разі, як і у всіх інших з'являється о:

орéл (вірлá-орлí), краpeль (крапля), сосен (соснí), пень (пня), пісéнь (пісня), кориéм (коримá=коришмí); (але відъом від відъма), сестéр (сестра), відéр (відро), Дністéр (Дністра), овес (вівса), овéць (вівцí), корéць (кірцí); але вогóнь, вúголь, вíкон, вíхор, свéкор.

Кінцеві шелестові групи, що дозволяється українською фонетикою, такі:

вг, вж:	довг, вдовж.	рб:	скарб.
вд:	крайд.	рг:	торг.
вк:	вок, повк.	(рк:	зирк).
вх:	штовх, повх.	рж, рз:	корж, мерз.
вб, вп:	натовп, щовб.	рм:	покорм.
вт, вть:	бовть.	рс, рт:	перс, хорт, жарт.
всть, вч:	жовч, повстъ.	рх:	верх.
вш, вщ:	ківщ, повщ.	рць, рщ:	серци, борщ.
зъб:	прозъб.	рч, рш:	корчи, сторчи, ігриш.
зд:	гарáзд.	(ск:	плоск, блиск, тиск).
(зк:	брязк).	ст, сть:	зріст, гістъ.
льб:	бульб.	сць:	місць.
лт, льш:	гвалт, більш.	цтв:	свідоцтв.
нт:	Гвинт.	шт:	кошт.
нш:	чинши.	щ, (шч):	дощ.
пт:	побешт.		

Увага 1. Групи рк, зк, ск, дуже рідко подибаються (переважно в часівникових речівниках, вигуках і чужих словах), так поруч з зирк. *ні-ничирк*, —карок, бурок, присмерок, корок., брязк, плоск, але пісок (піску), бузск (бузку), присок (пріску), пасок (паскі).

Увага 2. й в л ї ти, не йди, не йму віри, наймáти, прий він і ти, як ітіміу і т. под. можна вписати випадком и після приїхового й(j): я ї (и) ти; не ї(и)ди, не ї(и)му віри.

3. На кінці слів:

На кінці слів часто зникають **а, е, и (і), у, ї** напр. *боюсь (a)*, *відсіль(a)*; *більш(e)*, *менш(e)*, *ігриш(e)*, *беріт(e)*, *і беріть*; *б(i)*, *полож(i)*, *придерж(i)*, *посидь (сидí)*; *вїч(i)-на-вїч(i)*; *чом(y)*, *до обід(y)*, *до раз(y)*, *до схід (сходу)*, *сині (синій)*, *білі (блілій)*.

и i e, зникаючи після зубних, полішають слід, мякшучи їх: *ходіти-ходіть*, *прихóть*, *иссіль*, *беріть*, *несіть*, (*при беріт*, *несіт*).

54. Зникнення і з'явлення шелестівки. При збігу кількох шелестівок часто цовстають групи дуже трудні до вимови, через те в таких групах одна шелестівка зовсім зникає (випадає) а власне:

в в групах **ввт**, **рвш**, **рви**, **ввј**, **звј**, **свј**: *півтора* (*пів-втора*), *пéрший* (*перв-ший*), *чéрто* (*чeroчию-червéць*), *обязáти* (*обязáти-обвјазáти*), *обітрити* (*обвјітрити*), *обітря*; *з'язáти* (*зејазáти*), *с'ята́й* (*свјатий*, але *съватый*).

г „ „ гд, мgl, вгш: *тоді*, *ма* (*імла*, *мла*), *дóвший* (*дóвг-ший*).

Увага 1. Подибує ся і *тойді*.

д „ „ ждн, здн, рдн, рдц: *кóжний* (*кóжд-ний*), *тýжня* (*тýжденъ*), *пíзно*, *пráзник*, *милосéрний* (*милосéрдя*), *сéрце* (*сердéшний*); *борознá* (*бороздýти*).

Увага 2 Закон випаду **д**, і теж губних **б і п** перед **и**, що мав силу в прадавню добу життя язикового, тепер не має ваги; його пережитки ми подибуємо в таких словах (переважно в часівниках перед суф.-ну-), як *вáнути* (замісъ *вáднути*), *ілянутi* (*іледіти*), *кінутi* (*кідати*), *холонутi* (*холодýти*) і т. под., а також *сон* (*з съпнъ*), *гінутi* (*гібель*), *тонутi* (*топнýти*), але поруч із цим: *тóпнутi*, *копнутi*; *дно* (*дъно*).

и „ „ сни (перед суф.-ну): *стíснути* (*стискáти*), *при-снүти* (*прискати*), *бліснути* (*бліскати*), *пóрснути* (*пóрскати*), *мóрснути* (*мóрськати*), (але *скніти*, *скнáра*).

Л „ „ СЛН, ШЛЬСЬК: змісний, умісний (умислний—умисел); Радомисльський, Перемисльський, Перемишльський; шсь=сь.

Н „ „ ЗНЛ, ЗНК, РНЦ: боязливий, боязкий (боязнь), чернил (чернечь але й ченцій), горня (горнець), гаряя (гарнечь).

Р „ „ БРН, РНЧ, РНЦ: срібний, (серібро), гончар, ченця, (черниця).

Т „ „ СТБ, СТЛ, СТН, СТЬНЬ, НТСЬ, РТН, СТЦ, СТЬСЬ: хрезьбини (хрестьбини-хресьбини; съб—зъб, див. § 52, a) щасливий, щасний (щастя), пестливий (пестувати), пісний (піст), вісник, звісний (вість), свіснути (свистіти), розпусний (розпуста), чесний (честь), персня, (перстень) студенческий, пронути (вертати), горнути (за-гортати); місце (місто), шісънадцять (шісъть), місжий (з містський—міський—міжий).

При збігу шелестівок **шсь**, перша уподіблює ся другій і зникає: товариський (товариш-ський товари́сь-ський), ческій, волоський, наський (нашський), вásський; птаство (пташтво). Зникнення с без уподібнення ми маємо в руський (русьський), пруський, фрінци́зький, ківкáзький.

Діт зникають в часівников. формах перед в і л; мів-мелá (мету́), вів-велá (веду́), пів-плелá (плету́), брів-брелá (бреду́), гув-гула (гу́лу́).

55. Зникнення шелестівки на кінці слова. Г зникає в словах четвér (але четвергá), прótір (прóторга), і в виразах зложених з біг (бог) напр. спасíбі, дась-бі (дизь-бі), магай-бі, пробі, дилебі. бóзна-що, і теж в на-бір (від борг).

Т, тъ, в виразах: жái-зна-що (кат-), чор-зна-що (чорт-), несé [але несеть-ся, при тому -ться дає -цьца (ця): несéцьца, несéця, але в гал. говор. несé-ся, несéсь]; далі замісь (замість), шісъ (шість), коли вони стоять перед словом, що починає ся з шелестівки, теж дась-бі (дасть-бі), пядесят, шісъдесят, девя-десят (=пяддесят... пятыдесят).

л (=в) зникає в присудковому причаснику після **с, з, б, л, в, г, к, х, р**: *нас* (*насла*), *ліз* (*лізла*), *гріб* (*гребла*), *човп* (*човпла*), *рів* (*ревла*), *сіп* (*сопла*); *стриг* (*стригла*), *пік* (*пекла*), *тер* (*терла*), *сох* (*сокла*).

56. З'явлення шелестівки: Іноді між **з і р** з'являється **д**, а між **с і р—т**: *зázдрість* (*зріти*), *скороздрий*, *здріти*, *стріти*. *гострий*, *строкатий*, *піздрі*.

р перед **ст і щ**: *жорстокий*, *жерстъ*, *дорщ* (*дощ*), *мерцій* (*мештій-меткій*).

с в інфінітиві *гребстій*, *плистій*, *пясти*, *клясти*, *гністій*. Про *вестій*, *плестій*, *местій* і т. под. див. § 52 в) ув. 3.

Так само з'являють ся **в, ї, ґ**:

а) на початку слів, як при́дих: *вогонь*, *ві́жо*, *ві́лиця*, *йоли́чя*, (*йулиця*), *йове́с*, *йове́с*, *гіскра*, *гікáти*, *гіва*, *Гумань*.

б) при збігу двох голосівок, кореневої і суфіксової (розвів), і таким чином усоває ся роззів: *да-в-á-ти*, *да-j-ú*, *блю-в-á-ти*, *блю-j-ú*, (*блюб*), *одя-г-áти*, *ста-в-(ъ)*, *посіа-в-а*, *зá-сí-в-(ъ)*, *зýли-в-(ъ)*, *пý-в-о*, *осно-в-а*, *грі-в-о*, *кра-j-(ъ)*, *ба-j-а*, *зірá-j-а*, *гречкосí-j-(ъ)*, *лý-в-ень*, *пí-в-ень*, *па-в-ýк*, *кра-в-éцт*, теж *позі-х-áти*

Часом з'являє ся шелестівка під впливом аналогії, напр. **й(j)** в *прийняті*, *зайняті*, *перейняті*, по аналогії з формами *приймáти*, *займáти*, *переймáти*.

57. Зникнення складів. Склад **с (је)** зникає на початку, в середині і на кінці в таких формах:

го (єго), *му (єму)*, *була-м*, *була-сь*, *булі-сьмо*, *булі-сьте* (форми галицько-подільські). Далі в *мо́го*, *молі́ж* (*моєго*, *моєму*, *мојго*, *мојму*), *тво́го* (*твоєго*), *тво́му* (*твоєму*), *мáбутъ*, (*маєбутъ* *майбутъ*), *тра(є)*, *ма(є)*, *зна(є)* і т. под.

еш, иш, єш, ить: *хоч(еш)*, *бач(иш)*, *чу(еш)*; *бачця* (*бачитъся*).

еб: *тра* (*трéа*, *трéба*).

бу: *матъ* (*мáбутъ*).

ви: *а-дій* (*a-diy*).

га: *помáй* (*pomaiaj*).

же: *ка(жe)*, *мо(жe)*.

те, пче: *бра(te)*; *хло(пче)*

Про слова па **ан-ин**, **ян-ин** див. §. 210.

58. Переміщення звуків. Часом можна спостерегти в укр. мові переміщення звуків (переважно р і л), напр. *тальнка* (нім. Teller) — *тарлка*; — *гелер* — *гарль*, — *королівна* — *ко-лорівна*; далі *випирле* — *вирине*, *коноплі* — *колопні*, *пáкощі* — *капонці* *сермліа* — *семрліа*, *намісто* (монастиро), *ведмідь* (*мèдкèдь*), *манастир* — *намастір*, *шевлія* (*stałwia*), *засукувати* — *закáсу-вати*; *бóндарь* (бодня), *суворий* (сурбий), *тверéзий* (ст. сл. *трéз-тьк-ъ*), *біáти* (з *гъкати*), *жмýрити* (*мжúрити* — *мыг'*), *чілó-рик* (*чірýхик*).

59. Заміна звуків:

р—л: *лінчаръ*, (*Ritter*); *срібло* (*срібро*); *лімаръ* (*Rimer*); *ярмарок* (*ярмарок*).

р—н: *нéкрут* (*rékрут*); *панамárь* (*παραμάριος*), *ярмонка* (*ярмарка*).

ч—ш: *кнóшиник*, *вішний*, *читйти*, *нішаком*; *німецьина* (*Nі-мечина*, *Nімечина*).

з—ж: *зýчити* — *жýчити*; *залізо* (сл. *желzо*), *міз* (*mіж*), *озерéд* (*ожерéд*).

с—ш: *пошию* (*послати*), *помишляти* (*поміслю*) *дошка* (*дъска*).

к—х: *хто* (*къто*), *мéрхнути* (*смерком*), *хрест* (*кrezьбини*).

в—л: *свобóда* — *слобóда*.

м—в: *ківнáта*-*кімнáта*, *рімний*-*рівний*.

м—н: *пампýх*-*паниjх*.

МОРФОЛЬОГІЯ.

I. СЛОВОТВОРЕННЯ.

60. Як було вже сказано (§ 31), морфологічними частинами слова є корінь, суфікс і префікс.

Як суфікс, так і префікс, прилучаючись до кореня, надають йому певних відтінків значіння і творять таким чином нові слова, споріднені з собою спільним коренем.

Суфікси служать до утворення слів як від коренів, так і від пнів часівникових або іменників.

Суфікс звичайно складається або з голосівки (кінцевий суфікс—кінцівка: *вод-á*, *ó-ко*), або з шелестівки (одної, двох чи трох), або з шелестівки з попередньою голосівкою.

Шелестові звуки, що творять суфікси такі;

в (з міною в *ц*, *ч*), **г** (*ж*), **х** (*ш*); **б**, **в**, **м**; **д**, **т**, **с**; **н**, **л**, **р**, потім того сполучення: **зн**, **сн**, **ст**, **ств**, **т** (*е*) **р**, **тель**.

Голосівки всі можуть входити в склад суфіксів.

Ниніки багато суфіксів утратило свою словотворчу силу, цебто ми вже не можемо сказати, якого власне відтінку надає кореневі суфікс, це тим, що суфікс так злився з коренем, що ми вже не чуємо в слові двох осередків: основного значіння і відтінку, напр.:

в: *ліг-в-о*, *дій-в-о*, *сای-в-о*.

х: *ду-х*, *сли-х*, *смі-х*, *стрі-х-а*.

д: *ста-д-о*, *чү-д-о*; *криз-д-а*, *прай-д-а*.

т(ть): лі-т-о; смер-ть, зáвис-ть, кіс-ть, мас-ть, пáмя-ть, напас-ть, сí-т-и.

тер: ві-тер.

м: ді-м; пás-м-о, біль-м-б.

н: ста-н, пли-н, со-н; си-н, ви-н-о, вік-н-о. полот-н-о.

ль: гус-л-і, лéтороб-ль.

знь, снь: бо-я-знь, пi-сн-я, ку-зн-я, при-я-знь.

Взагалі кажучи, суфікс відокремлює ся в наші свідомості *): 1-ше, коли звуковий комплекс, до якого він прилучає ся, є в мові і без того суфікса і без того відтінку в значенні, що йому надає той суфікс, напр. *рученъка*—*ручка*—*руйще*—*рукá*; *ніженъка*—*ніжка*—*ножйще*—*ногá*; 2-ге, коли він буває в цілім ряді слів, надаючи їм завжде того самого відтінку значення: *дідйще*, *бабйще*, *ножйще*, коли ж цього нема, то суфікс не може відокремитись і чує ся, як шось неподільного з пéрвісним кореневим комплексом, це власне й служить джередом нових коренів. Так, *сонце* (з *слън-ьцے*), *серце* (з *сьрд-це*) здають ся нам первісними, хоч вони й мають суф.—це (-ьце), бо побіч них ми не маємо первісних *солно, *сердо, як при *віконце*—*вікнó*, *пірце*—*перó*.

61. Так само й префікси тоді тільки відокремлюють ся в наші свідомости, коли стрівають ся в різних сполученнях з більш-менш визначенім відтінком значення, що вони надають, кореневому комплексові; так в словах: *ви-, від-, за-, об-, під-, пр-*, *про-ходить* кожне визначає ту ж саму чинність+певний відтінок, і потім того стріває ся в цілому ряді інших часівників, напр. *вý-везти*, *вý-вести*, *вýбрести* і т. д. Навпаки ж, в словах *з-довá*, *о-длягáти*, *уз-ўти*, *об-ўти*, *ви-тівáти*, *на-тякáти*—корінь і префікс не відокремлюють ся в наші свідомости, бо ми не маємо первісних *—довá*, *—длягáти*, *—ўти*, *—тівáти*, *—тякáти*.

Нижче подаємо головніші суфікси, що здебільшого не втратили своєї словотворчої сили.

*) Дав. Крушевский, Н. Очеркъ науки о языке. Казань 1883
стр 72-84

Речівникові суфікси.

1. І *j*; *ай*, *ій*.

62. і (ь). Суфікс *і* заднішив відслід в укр. мові, м'якшучи попередню шелестівку, напр. *мідъ*, *хіть*.

З цим суфіксом маємо:

а) від інів прикметникових речівники, що визначають якість *і*, в збірному розумінні, посідачів якості:

біль, *чернь*, *зелень*, *синь*, *червінь*, *жовтнь*, *блакіть*; *піань*, *молодь*, *калії* (*калічъ*) і т. и.

б) від інів причасникових—речівники, що показують скуток чинності:

кóпань, *сань*, *прóсторонь*, *роз-прóсторний*, *прóхань*.

Наголос: безпрефіксні типи а) і б) мають наголос на другому складі, але *прóсторонь*, *нáмолодь*, (з префіксом).

63. j (jъ, jь, ja, jo). Суф. *j* виявляє ся:

а) в м'якшенні попередньої шелестівки, напр. *кінь*, (*конjъ*). *баня* (*банja*), *поле* (з *полjo*. Див. § 49, в), *плечé*.

б) в міні веляри. і зуби. (див. § 51) в *ж*, *ч*, *ш*.

в) заміною в *ль* і подвоїнням або тільки м'якшеннем попередньої шелестівки в предметниках середн. роду на *ja* (з *je*). Див. § 49, в. і 52, в. ув. 2.

64. Суф. j творить:

а) від часівникових інів речівники ж. р., що виражають чинність або обект чинності, напр: *грéбля*, *юдівля*, *торгівля*.

б) від прикметникових інів речівники ж. р., що визначають предмети, котрі посідають певну якість: *твéрджа*, *кру́ча*, *пýща*, *гýща*.

в) від речівникових інів:

1. збірні сер. роду: *лýстя*, *каміння*, *шмаття*, *яблу́ти*, *зілля*, *золóсся*, *колóсся*, *зушпýнни*, *збіжжя*, *вікóння*.

2. від скісного відмінку речівника з прийменником—ознаки містин, часу і (з прийм. без) стану.

піднірря, задніпра, задесення, поділля, провалля, узирря, підлоби; задобіддя, безпрішина, безвіддя, бездолія, безземелля, безладдя, безволія.

Теж від прикметників: *безирошівся, весілля, гнилля.*

3. від часівникових інів з попереднім суф. *и- і-т* (на-*ни* і *ття*) творить речівники, що виражають чинність з видовими відтінками, що вносять форми часівникових інів тривалія, повторність, закінченість):

бажання, вимагання, друкування, визволення, творіння (творення), хотіння, терпіння, дання; завзяття, вмертвя, миттє, життє.

Наголос: на другому складі, напр. *бо́ля, воле, але плаче;* також типи а), б), в), 1, 2, (при *яблучна*), слова ж типу в) 3.—двоскладові на останньому: *дання взяттє;* многоскладові безпрефіксні на другому (або третьому) складі: *бажання, творіння, (і бажаннє, твореннє), носіння і ношення, годіння і ходження, сидіння, і сідження.*

В словах префікованих наголос відступає на один склад далі (опріч тих, що вже його мають на третьому), *завзяття, (взяттє), завдіння, (даннє), принесення.*

65. -ай(ајь). Від часівникових інів—назви осіб, що їм властива чинність, що на неї показує часівник: *гліттай, раттай, гульттай,* але теж *звичай, (шахрай—чуже слово).*

Увага. *Бородай (бородань), кудлай (кудлань), шолудай.*

Див. § 52, в.

Наголос: на останньому складі.

66. -ий(іјь). Від часівників, рідко від речівників (*бабій, мамій*), творить назви осіб м. р., що показують на звичку до чинності, вираженої часівником, з відтінком догани:

балакій, шепелій, плаксій, сопій, пустій, бридій, топій:

Наголос: на останньому складі.

2.-**и**-,**и**-,**и**-.

67. Суф.-**и**-(ък, ык) з попередніми **е** (ъ), **е** (ъ), **и** (и), і з міною **и**-ц (див. § 51). чинить такі одміни:

и-а (-ък-а,-ык-а),—**и**-о,-**и**н,-**и**к,-**и**ц-я,-**и**ць,-**и**е.

Вони творять:

1. Імення здрібнілі, в чому знати їх первісна функція:

—**и**-а: *доч-ка*, *свіч-ка*, *кніж-ка*, *річ-ка*, *стріл-ка*.

—**и**-о: *свекор-к-о*, *дівер-к-о*, *дядь-к-о*, *тат-к-о*, *Гриш-ко*.
Пань-ко, *Семен-к-о*; *віч-к-о*, *вуж-к-о*, *гусят-к-о*, *курят-к-о*, *сит-к-о*,

—**и**н: *лист-бк*, *нос-бк*, *горбш-ок*, *пуч-бк*, *остров-бк*, *хутор-бк*, *обліж-ок*.

—**и**к: *лист-ик*, *нос-ик*, *хвост-ик*, *хутор-ик*, *шевч-ик*, *пес-ик*, *лев-ик*, *брл-ик*, *скол-ик*, *вівчар-ик*.

—**и**ця: *трав-йця*, *вод-йця*, *сестр-йця*.

—**и**ць: *остров-ець*, *хутор-ець*, *стрибун-ець*.

—**и**е: *весель-е*, *пи-в-е*, *криль-е*, *коліс-е*, *сидель-е*, *колін-е*, *дерев-е*, *пір-е*, *дён-е*, *слів-е*, *сіль-е*, *вин-е*, *сін-е*, *веретен-е*, *мотовиль-е*.

Подвоїнням і потроїнням цих форм творяться дальші здрібнілі й песливи на:—очок (**ок-ък**), -очечок,-очки,-очко-
ично,-чики(**ък-ик**),-ичок (**и**к-ък), а прилученням до них суф.—
онь,-ень- здрібнілі на-онь-ко,-онь-ка,-ень-ко,-ень-ка,-ич-ень-ко,-
ич-ень-ка:

—очок: *лист-бочок*, *нос-бочок*, *тан-бочок*.

—очечок: *шмат-бочечок*, *кут-бочечок*.

—очки: *стрілочка*, *скібочка*.

—очко: *пуч-бочко*, *береж-бочко*.

—очки: *свіч-ечка*, *кніж-ечка*, *річ-ечка*.

—очко: *крил-бочко*, *серд-бочко*, *лячико* (*яј-бочко*), *дяд-бочко*.

—чин: *острів-чик*, *брат-чик*, *голуб-чик*, *гороб-чик*, *чён-чик*.

—ичок: *двір-ичок*, *кон-ичок*.

—онъко: *світ-онъко*, *брат-онъко*, *зуб-онъко*, *сокол-онъко*, *вітр-онъко*.

—онъка: *хустін-онъка*, *ріб-онъка*, *корів-онъка*, *дружін-онъка*.

—енъко: *серд-енъко*, *бож-енъко*, *тест-енъко*, *зят-енъко*.

—иченько: *кон-иченько*.

—иченька: *трав-иченька*.

За поміччу суф.-и-утворено багато речівників, що не мають, або тепер уже втратили характер здріблілих, напр.: *місце*, *сонце*, *серце* і т. ін. В них здріблільність тільки вихідна точка і служить до виразу інших відтінків мислі.

Увага. Так, нині такі навіть слова, як *книжка*, *свічка*, *річка*; *смужок*, *гвіздок*. і т. подіб. (коли є *соїча*, *ріка*, *книга*, *гвізди*, *смух*) вже майже втратили характер здріблілих, так само його втратили і слова, що їх первісна форма вже затерлася, напр. *ранок*, (при ст. слав. *ранъ*), *вінець*, (сл. *кінь*), *кінець* (сл. *конъ*), *серце*, (*сердо), *сонце* (*солно).

Наголос: здріблілі на:

—ка: на другому складі: *свічка*, *книжка*, *річка*, *помівка*, *погрозка*, *погодка*, *полівка*, але *дошка*.

—ко: 1) від односкладових на останньому складі: *Грицько*, (*Гриць*), *Панько*.

2) від двоскладових м. р. на тому самому складі, що в звичайні формі: *свекорко*, (*свекор*), *діверко* (*дівер*), *Семенко*, (*Семен*).

3) від двоскладових с. р. на другому складі: *лічко*, *вічко*, *курятко*.

—ок: 1) від односкладових за останньому: *листок*, *пучок*, *кілок*.

2) від двоскладових, що мають наголос на другому складі—на останньому: *островок*, (*острів*), *хуторок*, (*хутір*).

3) від двоскладових, що мають наголос на останньому складі—на другому: *горошок* (*горóх*), *горішок* (*горіх*).

—**ик**: 1) від односкладових па другому складі: *листик*, *звійник*.

2) від двоскладових, па тому самому складі, що у звичайні формі: *хуторик* (*ху́тір*).

—**иця**: па другому складі: *травиця*, *водиця*.

—**ець**: па останньому складі: *табунéць*, *горобéць*, *хуторéць*, *корінéць*, *хлібéць*, але *хлóнець*, *огорóдець*.

—**це**: па останньому: *пивиé*, *прильце*, *деревиé*, *колісце*. але від слів на—**сло**,**-дло**,**-ено**,**-ило**,**-іно**,**-дно** па другому: *в'сéлице*, *сідéльце*, *веретéнце*, *мотови́льце*, *колінце*, *дéнце*, *рядéнце*.

В словах з злож. суфіксами: **-очок**, **-очечок**, **-ечок**, **-ечко**, **-иченька**, **-иченько** па первому суфіксі: *листóшок*, *хуторóчок*; *шматóчок*, *пучéчок*; *крилéчко*, (але *дядéчко*, м. р.), *конíченько*, *травiченька*.

В словах з злож. суфіксами: **—очка**, **—ечка**, **—ичок**, **—онъко**, **—енъка**, **—енъко**, па третьому складі: *стрілóчка*, *свічечка*, *двобричок*, *світонько*, *хустийнонька*, *сéрденъко*, *рúченъка*.

Увага. В піснях буває й *сердéнко*, *ручéнка* і т. под.

В словах з злож. суф.—**чик** па другому складі: *острівчик*, *брáтчик*, *чéнчик*, *хлóпчик*.

68. 2. Йменія, що не мають характеру здрібнілих.

з суф.—**и-а** творять ся:

1. від часівників речівники ж. р., що показують обект чинності: *дýм-к-а*, *кáз-к-а*, *бáй-к-а*, *гdd-к-а*, *мýгав-к-а*, *пóрхав-к-а*, *зáсід-к-а*, *прýпис-к-а*, *жáпис-к-а*, *блíскав-к-а*, *налив-к-а*.

2. від інів прикметникових і причасникових назви носятілів якості (осіб, звірят, річей): *бíг-к-а*, *вишнів-к-а*, *дубів-к-а*, *айвів-к-а*, *ишків-к-а*, *черчіт-к-а*, *білів-к-а*, *чорнів-к-а*, *плюїв-к-а*,

веснян-к-а, хутрян-к-а, дротян-к-а, носат-к-а, бородав-к-а, боліч-к-а, задріпан-к-а, кохан-к-а.

Зрідка місце і дійства: схован-к-а, копан-к-а, сажав-к-а, бран-к-а, присяд-к-а, лай-к-а, бій-к-а.

3. назви осіб ж. р., від муж., що кінчають ся:

а) на шалестівку і йолуб-к-а (*йолуб*), ляш-к-а (*лях*), нероб-к-а (*нероб*), лиходій-к-а (*лиходій*), злодій-к-а (*злодій*).

б) на-ець: бран-к-а (*бранець*).

в) на-ак: козач-к-а (*козак*), приймач-ка (*приймак*).

г) на-ан,-ан-ин: боян-к-а (*боян*), дворян-к-а (*дворянин*), челяд-к-а (*челядін*), зарічан-к-а, тогобочан-к-а.

д) на -ик: полковнич-к-а (*полковник*), мірнич-к-а (*мірник* і *мірний*), індич-к-а (*індик*).

е) на -ач: прохач-к-а (*прохач*).

ж) на -ук-(юк): селюч-к-а (*селюк*).

з) на -ич: роїнич-к-а.

Увага. *Різка*, брізка, з роз'а, бриз'а.

Наголос: Безпрефіксні двоскладові мають наголос на другому складі: байка, гáдка, а в похідних від прикметників і часівників (трискладові) на тому складі, що в прикметнику і часівнику: білка (*білий*), шовківка (*шовковий*), чорнівка (*чорнівий*), дротянка (*дротяний*), бліскак-ка (*бліскати*), мýгавка (*мýгати*), схованка (*схований*), бранка (*браний*). Теж у жіноч. від муж. згідно з муж.: неробка, злодійка, козачка, але *йолубка* (*йолуб*).

З суф.—анка на другому складі: міщанка, селянка, але забáганка (під впливом префіксу), теж челядка (*челядін*).

Трискладові з префіксами: у-, до-, за-, на-, по-, при-, про-, мають наголос на префіксі: юстілка, юставка, добіска, добгадка, доказка, добтичка, забавка, зайдка, згортика, замазка, застібка, записка, наливка, нашивка, наладка, покришка, польовка, приязька, прикладка, пробшивка.

69. З суф.-**к-о**—речівники м. р. від прикметників і часівників пнів, з відтінком зневажним і юмористичним: *глупиць-к-о, сонь-к-о, шев-к-о, хап-к-о, хваль-к-о, чвань-к-о, величай-к-о, перебий-к-о, нагуль-к-о, крадь-к-о, прихобь-к-о, незнай-к-о, будь-к-о, смінь-к-о*.

Наголос. Двоскладові мають наголос на останньому складі, многоскладові на другому.

70. З суф.—**ен-ко**—назви синів по вітцеві або по матері: *ковал-енко, смосар-енко, вдович-енко, Конон-енко, Стеш-енко*.

Наголос: на другому складі.

71. З суф.—**ок** речівники:

1. від часівників (переважно з префіксами **ви-до-за-**); такі речівники показують на екutoк чинності: *мотóк, ковт-óк, стриб-óк, дáто-к, лíши-ок, вíснов-ок, вýрод-ок, вíсів-ок, вíскреб-ок, достáт-ок, дóпіт-ок, змíл-ок, зáснов-ок, зáсів-ок, пáтін-ки*.

2. від речівників з префіксами **при-,за-, пере-, пíв-, пíд-, на-, полу-, одно-, су-**—речівники, що показують на місце і міру: *зáпíч-ок, зáкут-ок, зау́л-ок, переу́л-ок, пídníж-ок, пíдсум-ок, пíд-éїв-ок, пíдсвин-ок; пíвбóч-ок, пíвкóп-ок, полúкот-ок, полúдраб-ок, полúмис-ок; однóліт-ок; сúлін-ок*.

3. від прикметників, що визначають колір,— конкретні речівники: *жовто-к, біло-к*.

Увага. *Мізок* моցъ; *Дріязок* (пол. drobiazg).

Наголос: в двоскладових на останньому складі: *мотóк, ковтóк*, але *дáто-к, лíши-ок, змíл-ок*; в многоскладових з префіксами: **ви-, від-, до-, (недо)-за-, на-, одно-, па-, пíд-, полу-, су-,**—на третьому складі: *вýрод-ок, відзім-ки, відтін-ок, відміт-ок, відбит-ок, від-нов-ок, дóпіт-ок, недобіт-ок, недобіар-ок, недогриз-ок, недокур-ок, недбід-ок, недозім-ки, недокус-ок, недовар-ок, недблив-ки, недблів-ки і зáснов-ок, зáкут-ок, зáсел-ок, зáтиш-ок, зáкрут-ок, на-гриз-ок, на-зім-ок, наплод-ок, однобіт-ок, пáтін-ки, пíддів-ок, полúдраб-ок, сúлін-ок, сúпіс-ок, але відлюб-ок, достáт-ок, недоруб-ок, недород-ок.*

недосідок, недоляшок, недоломок, недонбоск. заулок, підніжок: набуток. з префіксами пере-, пів-, — на другому складі: пере-
улок, півбочок, півбокок.

72. З суф.—ик речівники:

1. від пнів прикметників назви осіб, рослин, річей і (рідко) збірні (напр. ялівник, чагарник, дійник): молодик, боров-
ик, домов-ик, стар-ик, книжн-ик, пустельн-ик, картн-ик,
(частіше картівник), бортн-ик, панцирн-ик, мечн-ик, шкідн-ик,
речн-ик, хибарн-ик, власн-ик, довжн-ик, вінн-ик, приязн-ик,
будн-ик, чарівн-ик, будован-ик, читальн-ик, вязальн-ик, баран-
н-ик, збірн-ик, задн-ик, борщован-ик, бабн-ик, березн-ик, гре-
чан-ик, небіжч-ик, (*небожъскъ).

Наголос: відповідає наголосові прикметників, з яких походять речівники: молодик (*молодий*), книжник (*книжний*) збірник, (*збирний*), вареник (*варений*), товченик (*товчений*). У збірних наголос на останньому складі: дійник, березнік ялівник, чагарник.

73. З суф.—иця речівники ж. р.:

1. від п'єрвісних: гран-иця (*грань*), сіjl-иця.

2. від прикметників, відповідно муж. на-ин, назви осіб одежі, місця і т. под. по якості і стосунку, що виражає прикметник: молод-иця, гордівн-иця, непривітн-иця, розлукн-иця, порадн-иця, пустельн-иця, чарівн-иця, клюшн-иця, бещасн-иця, огідн-иця, ялов-иця, слисов-иця, ногав-иця, багрян-иця, баран-иця, волосн-иця; пивн-иця, темн-иця, свіtl-иця, мурав-иця, вінн-иця, камен-иця, різн-иця, і теж зовіця (ст. сл. զլվ-ա). —

3. відповідно муж. на шелестівку і на—ець цар-иця, (царь), вовч-иця, лев-иця, лис-иця, осл-иця, далі ледащ-иця (ледащо), абищ-иця, (абищо), пол-иця (піл); черн-иця.

4. Від пнів прикметників назви часу, коли відбувається дійство, що його виражає корінь: воз-ов-иця, кос ов-иця, греб-ов-иця.

5. від причасників: наслідок дійства, що виражає часівник: *саджен-иця, ділен-иця, пален-иця, копан-иця, збирал-иця*.

Наголос. В словах пункту 1 і 2 здебільшого наголос підлягає тому ж законові, що й муж. па-ик: *молод-иця, (молодик), розлічн-иця (розлічник)*, але на другому складі *кислиця, синіця, рушніця, марніця, дивніця, таємніця, сливовиця, світліця, бараніця, муравіця, теж ногавіця, зовіця, граніця, але вулиця*.

В словах п. 3, 4 і 5 на другому складі.

74. З суф.—е́ць назви осіб і річей:

1. від часівникових коренів: *гон-е́ць, куп-е́ць, нир-е́ць, їа-в-е́ць, бор-е́ць, мр-е́ць, жн-е́ць, кос-е́ць* (частіше *кос-árь*). *перебі-е́ць, здýр-е́ць, дéржа-в-е́ць* і злож. *зло-чін-е́ць, душо-губ-е́ць, пере-люб-е́ць*.

2. від інів прикметників: *черн-е́ць, мертв-е́ць, син-е́ць, чист-е́ць, шир-е́ць, сліп-е́ць, мокр-е́ць, мислив-е́ць, винувáт-е́ць, іржав-е́ць (і *іржáвець*), червон-е́ць, сапін-е́ць, ласкáв-е́ць, чорнобрíв-е́ць, голопúп-е́ць, песíголов-е́ць*.

3. від причасників пасивних: *задріпан-е́ць, кохáн-е́ць, обідран-е́ць, недовáрен-е́ць, карбован-е́ць, годован-е́ць, винувáт-е́ць*.

Наголос: в двоскладових на останньому складі: *гоне́ць, даве́ць, але здýрець*. В зложених і що з преф. *пере*—на другому: *злочін-е́ць, пере-любець, але песіголов-е́ць*.

Многоскладові від прикметників (причасників) відповідно прикметникам: *сапін-е́ць, мислив-е́ць, ласкáв-е́ць, кохáн-е́ць, карбован-е́ць, але іржав-е́ць, вислан-е́ць, вибрáн-е́ць*.

75. З суф.—ич назви від речівників і прикметників з ознакою походження: *пан-ич, роб-ич, вérb-ич, дід-ич; Самойлов-ич, Мартинов-ич*.

Відповідні жіночі *на-ичка, роб-ичка, дід-ичка, Самойлов-ичка, (але пánна)*.

Наголос: на другому складі (але *панії*); в жін. на-ичка, відповідно муж.: *хобичка*, *дібичка*.

76. З суф.-ак,-аха від інів часівникових і прикметникових—речівники, що показують на властивість: *двор-ак*, *чуж-ак*, *кущ-ак*, *моц-ак*, *дуж-ак*, *бід-ак*, *гол-ак*, *більм-ак*, *во-ак*, *зимин-ак*, *бубн-ак*, *молодн-ак*, *перв-ак*, *друг-ак*, *тощ-ак*; *дб-аха*, *бід-аха*, *бідл-аха*.

Наголос: в сл. на-ак на останньому складі, в. сл. на-аха, на другому.

77. З суф.—ака (-яка),—іка,—ука(-юка),—ага(-яга),—уга (-уган,-иган) речівники всіх родів найчастіше з відтінком по-більшенні: *ши-йка* (*шиj-ака*), *змі-йка*, *кол-яка*, *нож-ака*, *друз-яка*, *руб-ака*, *задир-ака*, *бурл-ака*, *спів-ака*, *лом-ака*, *посіп-ака*, *розвіш-ака*, *брехун-яка*, *спин-яка*, *верещ-ака*, *драп-іка*, *шул-іка*, *зл-юка*, *шабл-юка*, *гад-юка*, *зоір-юка*, *камен-юка*, *багн-юка*, *хап-уга*, *кат-юга*, *пян-уга*, *казарл-юга*; *добр-яга*, *блуд-яга*, *чолов-яга*; *дід-уга(н)*, *вовч-уган*, *стар-иган*.

Наголос: на другому складі в сл. на-ака,-яка,-іка,-юка, -уга,-яга; на останньому складі в сл. на—уга(и),-иган.

78. З суф.-ук(-юк) імення здрібнілі:

1. дітей, молодих звірят: *татарч-ук*, *ведмедч-ук*.
2. походження по батькові: *Іван-юк*, *Кармел-юк*.
3. належність до містини: *Севр-юк*, *сел-юк*.
4. неважливо: *писарч-ук*.

Наголос: на останньому складі:

79. З суф.-ч (-ач,-ич) речівники від прикметників на-ат-і часівників на—а-т-и і-и-т-и, що визначають:

1. носителя якості з значінням рясності, великою: *баньк-ач* (*банькáтий*), *бород-ач*, *пірн-ач*, *рог-ач*, *нос-ач*, і теж *кол-ач*.
2. діяча: *заклин-ач*, *прох-ач*, *пуй-ач*, *попух-ач*, *підспів-ач*, *підбрéх-ач*, *приплéнт-ач*, *нюх-ач*, *коп-ач*, *ор-ач*, *захвати-ч*, *світи-ч*, *погони-ч*.

3. по аналогії з попереднім, назви речей, що їх дастъ ся уявити, яко діячів: *колод-áч, кв-áч, сік-áч, (за-сік-á-ти), би-ч.*

Наголос: в сл. на-ач типу 1 і 3 на останньому складі; типу 2. згідно з наголосом часівника: *заклинáч (заклинáти), підбрíхач (підбріхувати), приплéнтач (приплéнтатись), але попýхач (з пасивн. знач.).* в сл. на-ич на другому складі.

80. З суф.-иха назви жінок по чоловікові: *дячíха, шевч-íха, ковал-íха, Михайл-íха.*

Наголос: на другому складі, але *Михайл-íха* (від *Михайл*).

81. З суф.-ух (-юх) назви осіб і речей, що показують на їх властивість: *кож-úх, лоп-úх, лін-юх, леж-úх, смерд-юх.*

Наголос: на останньому складі.

82. З суф.-ище (-исько): від речівників:

1. згрубілі муж. і жіночі: *брат-ище, кож-ище, дід-ище, баб-ище, горщ-ище, кисел-ище.*

2. Назви місця, де відбувало ся або було що: *город-ище, бойов-ище, косов-ище, гробов-ище, гльн-ище, двор-ище, сел-ище, буд-ище, гут-ище, замч-ище, замков-ище, мост-ище, погреб-ище.*

Наголос: на другому складі, але *двóрище, гльнiще* і т. д.

3.—б,—в,—м.

83. З суф.-(ъ)ба: назви дійства від коренів, що творять часівники з суф.-и-: *ган-ъба, (і гáньба), гріз-ъба, ўч-ба, жур-ба, суд-ъба, служ-ба, хвал-ъба, чин-ъба, і теж сi-в-ба (сi-ѝ-ба), рiз-ъба, клят-ъба.*

Наголос: на останньому складі, але *прóзба, ўчба, служба.*

84. З суф.-оба: абстрактні (відірвані) речівники (з переход. в конкретні): *худ-оба, хор-оба, жал-оба, жад-оби, тан-оба,* (але *по-доб-а, корінь доб-).*

Наголос: на другому складі.

85. З суф.—**ва**: речівники збірні: *муж-ва́й*, *діт-ва́й*, *жін-ва́й*, *лиш-ва́й*, *лях-ва́й*, *жидо-ва́й*.

Наголос: на останньому складі.

86. З суф.-**во**: *ліг-во*, *дій-во*, *сай-во*, (§ 60).

Наголос: на другому складі.

87. З суф.-(**ь**)ава: ймення абстрактні: *дέрж-ава*, *ку́р-ява*, *тéмр-ява*.

В сполученні з суф.-**от-и**—визначає довші інелести: *сту́к-от-и-ява*, *турк-от-и-ява*, *туп-от-и-ява*, (порівн. § 93).

Наголос: на третьому складі.

88. З суф.-**иво** речівники:

1. від часівників: об'єкт чинності: *прáд-иво*, *вíр-иво*, *мéл-иво*, *ку́р-иво*, *пéч-иво*, *твóр-иво*, *молóз-иво*, *квáс-иво*.

2. від прикметників (по аналогії): *мяс-иво*, *грáз-иво*.

Наголос: на третьому складі, але *мясíво*.

89. З суф.-**мо**: *біль-мо*, *на́с-мо*, *пись-мо*, *яр-мо*, (§ 60).

Наголос: на останньому складі, але *на́смо*.

4.—**д**,—**т**,—**с**.

90. З суф.—**да**,**-до**: *пра́в-да*, *край-да*, *стá-до*, *чý-до* (§ 60).

Наголос: на другому складі.

91. З суф.—**то**: *лі-то*, *жí-то*, *пý-то*, *тіс-то*, *зóло-то*, *доло-то*, *копý-то* (§ 60).

Наголос: в двоскладових на другому складі; в трискладових—різно.

92. З суф.-**т-ва**: назви дійства від часівників **на-и-ти**: *молý-т-ва*, *юнý-т-ва*, *ни-т-ва́й*, також *жéр-т-ва* (*жéрти*).

Зрідка (переносно) назви річей: *брý-т-ва*.

Наголос: на другому складі, але *пітвá*.

93. З суф.—**тель** (рідкий суф.) творить імення осіб чинних від часівників **на-и-ти**: *учý-тель*, *гасý-тель*.

Наголос: на другому складі, але *прийме́ть*.

94. суф. — **іт (от)** від ознак слухових вражень, імення з відтінком тривання, повторності: *шéп-іт*, *клéк-іт*, *рéї-іт*, *гýрк-іт*, *стýк-іт*, *тýрк-іт*, *тýп-іт*, *цóк-іт*, *брéньк-іт*, *брáзк-іт*, *вор-кіт*, (*кіт-воркіт*=*воркотун*, по типу *дівчина-краса*).

Наголос: на другому складі, але *воркіт*.

95. З суф.—**ота**, -**ета**, -**еча** від речівників і прикметників імені якості; з них багато месонимічно набуває значення збірності: *сам-óта*, *слíп-óта*, *гýрк-óта*, *тяг-óта*, *скорб-óта*, *турб-óта*, *дрім-óта*, *сором-óта*, *тісн-óта*, *бід-óта*, *дрібн-óта*, *свин-óта*, *гол-óта*, *жон-óта*; *плюск-óта*, *кеб-éта*, *дорожн-éта* і *дорожн-éча*, *стар-éча*, *мал-éча*, *холодн-éча*, *гол-éча* і теж *гур-котн-éча*, *стукотн-éча*, *колотн-éча*.

Наголос на другому складі; деякі абстрактні на—**ота** мають наголос на останньому складі: *тиютá*, *слíпотá* (збірне: *слíпóта*), *самотá* і *самóта*.

96. З суф.—**ість** абстрактні від прикметників: *стáр ість*, *рáд-ість*, *жвáв-ість*, *мóлод-ість*, а з спорідненим йому—**ощі**, з конкретним значенням: *стáрощи* (старі літа), *радощи* (радісні подiї, стан), *різнощи* (різні речі), *мýл-ощі*, *люб-ощі*, *пéст-ощі*, *пáх-ощі*, *зáздр-ощі*, *пýст-ощі*, *жáл-ощі*, *лíн-ощі*, *хýтр-ощі* *молод-ощі*.

Наголос: у двоскладових на другому складі, в трискладових на третьому, але *молодощи*.

97. З суф.—**ство** (—**тво**) від речівників назви якостей, часто вживають ся в збірному значенні: *цár-ство*, *нáп-ство*, *брац-тво*, (братство § 52), *птáс-тво*, (пташи-ство, птас-ство § 54), *здýр-ство*, *парубоц-тво* (§ 52), *бурсáц-тво*, *козáц-тво* *калíц-тво*, *робáц-тво*.

Наголос: на другому складі.

98. З суф.—**усь**, -**уся**, -**унью**, -**уня** імення здріблі-песливі муж. і жін.: *мат-усь*, *дід-усь*, *Петр-усь*; *бабус-я*, *мат-уся*,

Наст-уся і теж *тат-уньо*, *дід-уньо*, *Петр-уньо*, *баб-уня*, *мат-уня*, *Наст-уня*; останні форми переважно на Правобережжі.

Наголос: муж. на останньому складі, жін. і муж. на -
уньо на другому.

5.—Н.

99. З суф.—**ня**: 1). назви дійства від часівників і речівників:

брех-нія, *гуль-нія*, *різ-нія*, *свар-нія*, *тупот-нія*, *брязком-нія*,
блак-нія, *бор-нія*, *колот-нія*.

2. від прикметників:

а) місце, де що діє ся: *пекár-ня*, *друкár-ня* *прáль-ня*, *їдáль-ня*,
спáль-ня, *копáль-ня*, *січkár-ня*, *лáz-ня*, *возів-ня*, *волів-ня*.

б) якість: *дешев-нія*, *дорожс-нія*, *рів-ня*, *нів-ня*.

в) збірні: *комаш-нія*, *дерéв-нія*, *батів-нія*, *сót-ня*.

Увага. *Кўзня*, *піжня* з *ку-знь*, *пi-снь*.

Наголос: в словах типу 1. на останньому складі;
типу 2. а) на другому, б) і в) на останньому або на другому.

100. З суф.—**ан** назви осіб і річей: *Молдав-án*, *молод-án*
шіг-ан, *каж-ан*, *кач-ан* (туркське *čingapé*, літ. *cigon-as*).

Див. § 103.

Наголос: на останньому складі, але *цý:ан*.

101. З суф.—**ань** імення від речівників з тим самим значінням, що й *ва-ач* (§ 78. 1): *горл-áнь*, *ок-áнь*, *черев-áнь*, *пуз-áнь*,
грив-áнь, *бород-áнь*.

Наголос: на останньому складі.

102. З суф.—**енъ,-інъ**, назви осіб і річей від інів часівникових і прикметникових: *блáz енъ*, *вáз-енъ*, *дýр-енъ*, *лéж-енъ*,
лíв-енъ, *лíз-енъ*, *мíд-енъ*, *мý-ченъ*, *перст-енъ* і *перст-інъ*, *пóв-енъ*,
рів-енъ, *стриж-енъ*, *трұт-енъ*, *үч-енъ*; *вéлет-енъ*, *вéрхов-енъ*,
вýкрут-енъ, *зáзуб-енъ*, *кóлот-енъ*, *молéбенъ*, *облиз-енъ*, *перéверт-енъ*,
припұт-енъ; *грéб-інъ*, *дұж-інъ*, *кор-інъ*, *кур-інъ*, *бýстр-інъ*.

Жіночі абстрактні від прикметників на—**ен**ий-оний: *височ-инъ, глибоч-инъ, далеч-инъ, широч-инъ, теж близ-инъ, довж-инъ*.

Наголос: в словах на—**ен**ь двоскладових на другому складі, в трискладових на третьому; (але молебень) в словах на-инъ на другому або на останньому складі.

103. З суф.—**еня,-иня**: 1. імення жіночі від муж. і кілька словотворів по анальгії: *Турк-еня, (Турчин, Турук), Німк-еня (Німчин, Німець), Грек-иня (Грек), княз-иня, господ-иня, бездітк-иня* (але й бездітнія).

2. від прикметників абстрактні: *прост-иня, горд-иня*.

Наголос: типу 1. на другому складі; типу 2.—на останньому.

104. З суф.—**ин** назви осіб по походженню або місцю мешкання, з відтінком однинності: *Турч-ин, Сérб-ин, Рýс ин; надто з суф.-ян(ан): Ки-ян-ин, міщ-ан-ин, тогобоч-ан-ин, Заріч-ан-ин*.

Наголос: на другому складі, але *міщанин, дворянин*.

105. З суф.—**ина -изна** від пнів речівникових і прикметникових.

1. показує одниність: *род-ина, лод-ина, зéрн-ина, пер-ина, домов-ина, горош-ина, буз-ина*.

2. історичну добу: *козач-ина, Хмельниц-ина*.

3. властивість, якість: *старов-инá, давн-инá, заслужен-инá, заслуж-ина, матер-изна, біл-изна; пáни-ина, бісовиц-ина* (бісовськ-ий § 52), *батьківщ-ина*.

4. назви осіб і речей з відтінком здрібліlosti: *сиротина, хуст-ина, дівч-ина*.

5. назви містин, країн: *Задесéнщ-ина, Чернігівщ-ина, Гетьмáнщ-ина, Полтавщ-ина, Німéч-ина, займáнщ-ина*.

6. від іменнів дійства на-ання, назви дійства з характером конкретності: *білан-ина, мішан-ина, балакан-ина, різан-ина*.

7. мн.—и-ни, від часівників на—ити,-їти, і від прикметників,—речівники, що показують на час подій, на святкування пристосоване до певного часу; на процес чинності: заріч-ини, огляд-ини, перенос-ини, врод-ини, змів-ини, запо-їни, заклі-дини, звід-ини, привод-ини, згід-ини, зміб-ини; роков-іни, девят-іни, сорочіни, сход-и-ни, зноб-и-ни, запроб-и-ни.

Наголос: 1. в словах на—ина а) від речівників і часівникових іменнів на другому складі: *родіна, сиротіна, дівчіна*, (і *дівчина*), але *бузинá*; *заслуженіна, біланіна*; б) від прикметників обстрактні на останньому складі: *стар-іна, давн-іна, нов-іні*, (і *новіна*), *чужинá, (і чужіна)*, *зайвинá*; в) від прикметників на—ськ- наголос на тому складі, що й у прикметника: *Чернігівщина*, але й *займанщина*, (утв. по анальгії).

2. в словах на—ини від речівників і числівників на другому складі, від часівників—на третьому: *роковіни, девятіни, змівни*.

106. З суф.—иння збірні від прикметників: *бобов-іння, маков-іння, горохов-іння, жабур-іння*.

Наголос: на другому складі.

107. З суф.—ун назви осіб, що посідають певну властивість, якість, вдачу: *брех-ун, белькот-ун, лепет-ун, сміх-ун, сміхот-ун, речот-ун, балак-ун, весел-ун, віст-ун*.

Відповіди. суф. для жіноч.—уха: *лас-уха, шепт-уха, хитр-уха, цокот-уха, лепет-уха*, але й *свекр-уха*, (при свекор).

Наголос: муж. на останньому складі жін.—на другому.

108. З суф.—унок від часівників імення, що показують на скуток дійства: *дар-унок, поціл-унок, верб-унок*.

Наголос: на другому складі.

109. З суф.—івна від прикметників (два суф.: прикметникових ів-и) назви дочок по вітцеві: *корол-івна, попів-на, судд-івна, княз-івна, війт-івна, Самойлович-івна*.

Наголос: на другому складі.

6.—л.—.

110. З суф.—ло(-дло,-тло),-ало,-а-й-ло,-и-ло 1. від часівникових коренів назви знаряддя і (рідко) станів: *вес-ло*, (з *вес-тло, *вес-тло), *чис-ло*, (з *чит-тло, *чис-тло), *греб-ло*, *їд-ло*, *пад-ло*, *жит-ло*, теж *яс-ла* (з *яд-тла, *ят-тла, *ят-с-тла), *біл-й-ло*, *крас-й-ло*, *черн-й-ло*.

2. від часівникових коренів на и і від часівн. пнів *на-и-*, *-а-*назви знаряддя, з переходом до значіння нázов чинних осіб з відтінком зневаги, що надає ся тим, що чинна особа уявляє ся, яко знаряддя: *ши-ло*, *мý-ло*, *рý-ло*; *кад-й-ло*, *кроп-й-ло*, *груз-й-ло*, *точ-й-ло*, *чорн-й-ло*, *біл-й-ло*, *прав-й-ло*, і теж *жстов-й-ло*; *ков-á-ло*, *крес-й-ло*, *простири-á-ло*, *укрив-á-ло*, теж *опуд-а-ло*; *брéск-а-ло*, *іўрк-а-ло*; *овак-а-ло*, *мін-яй-ло*, *поган-я-й-ло*, *брех-á-й-ло*, *попих-á-й-ло*; *бурм-й-ло*, *тряс-й-ло*.

Наголос: 1. в словах *на-ло* на останньому складі, або другому 2. в словах *на-ало,-айло* згідно з часівником: *кресáло*, *поганяйло*, *брéвкало* (*кресати*, *поганяти*, *брéвкати*). 3. в словах *на-ило*—на другому складі, але *правило* і *пра-ило* (з одміною значіння).

111. З суф.—аль,-аля назви осіб (рідкій суф.) від часівників і речівників: *древ-аль*, *ков-аль*, *моск-аль* і жіноч. *пр-аль*, *шв-аль* (при *прачка*, *швачка*).

Увага. *довгáль* (з *довгáнь*).

Наголос: в муж. на останньому складі, в жін. на другому.

112. З суф.—уля назви осіб і річей з характером здрібяліх.

баб-уля, *дів-уля*, *крас-уля*, *сив-уля*, *крик-уля*, *рог-уля*, *коз-уля*, *кош-уля*.

Наголос: на другому складі.

7.—р.

113. З суф.—ар(ъ) назви осіб від речівників і часівників; 1. показують на роботу, спосіб життя: *кобз-арь*, *кос-арь*, *луг-арь*, *скот-арь*, *штук-арь*, *різьб-арь*, *господ-арь*, *чобот-арь*; *всесл-арь*, *біл-арь*, *арф-арь*, *тол-арь*. 2.—ац: *нос-арь*, *ром-арь*.

Наголос: на останньому складі.

114. З суф.—ирь (дуже рід. суф.) від прикметн. і речівників, назві осіб, що показують на властивість: *багат-ирь*, *чуприннд-ирь*, але й *повод-ирь* (і *поводарь*).

Наголос: на останньому складі.

8. ат.

115. З суф.—я, я (ат) назви маленьких звірят, дітей і дрібних речей: *тєл-я*, *вовч-я*, *щен-я*, *орл-я*, *кач-я*, *кур-я*, *кот-я*, *порос-я*, *яин-я*; *дит-я*, *хлоп-я*, *дівч-я*; *горн-я*, *збан-я*; мн. *рукав-ч-ата*.

З суф.—ен: *кач-ен-я*, *лев-ен-я*, *шуч-ен-я*, *жид-ен-я*, *панен-я*; мн.: *брюв-ен-ята*.

Наголос: на останньому складі.

Прикметникові суфікси.

1.—ї.

116. З суф. Ї(ъ, j) прикметники від речівників: *пророч-ий* (*пророк-j-ий*), *чоловіч-ий*, *вовч-ий*, *княж-ий*, *суч-ий*, *лисіч-ий*.

Наголос: на другому складі.

2.—и—.

117. З суф.-и-(-он-, -ен-, -ин-) 1. від іменних коренів—прикметники якості: *ір-кий*, *мя-кий*, *солід-кий*; *далé-кий* (*далъ*), *одинó-кий* (*одинъ*), *вис-óкий*, *глуб-óкий*, *вел-íкий*, *лéг-кий*, *вóх-кий*.

2. від часівникових коренів і (рідко) від речівників (*бояз-кий*): *двиг-кий*, *верт-кий*, *хит-кий*, (порівн. *непохýтний*; *хиткий*—що хитає ся, *непохýтний*—що годі його похитнути),

ювір-кій, бай-кій, бас-кій, блан-кій, жал-кій, важ-кій, близь-кій, хут-кій.

Наголос: У двоскладових на останньому складі; в три-складових на другому.

118. З суф.—ак-прикметники від числівників: одн-ак-ий, дво-як-ий, тро-як-ий але лéкій, вóхкій.

Наголос: на другому складі.

119. З суф.—ч(к)—від речівників на—ець: тво́р-чий (тво-р-ець), вýбор-чий (вибор-ець), знáв-чий (знав-ець), законодáв-чий (дав-ець), лóв-чий, гóн-чий, кúп-чий, óт-чий; слíд-чий, порýв-чий; повстáн-чий, піddáн-чий.

Наголос: на другому складі.

120. З суф.—ськ- від речівників показує на походження, належність: рýський (рус-ський), запорóзький, козáцький, нась-кий; батьківський, сусідзький. (Съ-, зъ-, -цъ-, -сь-, -дзъ-, -з-сьсь-, -жъсь-, -чъсь-, -шъсь-, -дъсь-, див. § 52, в).

Наголос: відповідно речівникам.

З.—в-,-м-.

121. З суф.—ів прикметники присвоїні від речівників м. р. ковал-ів, бáтьк-ів.

Наголос: згідно з екісним відмінком речівника, з якого походить.

122. З суф.—ов-,-ев- від речівників—прикметники стосункові: бýк-ов-ий, верх-ов-ий, наук-ов-ий, вишн-ев-ий, кри-ев-ий, поль-ов-ий, берез-ов-ий.

Рідко від прислівників: однáк-ов-ий (однако але й однáк-ий).

Наголос: різно.

123. З суф.—ив-,-лив- від часівників і речівників— прикметники якості: дрім-лив-ий, дошd-лив-ий, примáн-лив-ий, пес-лив-ий, бесід-лив-ий, мавчаз-лив-ий, полох-лив-ий, балак-лив-

в-ий, брех-лів-ий, буржот-лів-ий, бач-лів-ий, мілост-ів-ий, мост-ів-ий, плакс-ів-ий, помст-ів-ий, черв-ів-ий.

Наголос: здебільшого на другому складі, але *приманливий, додадливий, бесідливий, милостивий*.

124. З суф.—ав-(-яв-). 1. від речівників і часівників прикметники, з відтінком зневаги: *слін-яв-ий, мірш-ав-ий, дір-я-вий, шепел-яв-ий*.

2. від прикметників якості з відтінком меншого ступеня якості: *біл-яв-ий, чорн-яв-ий, син-яв-ий; криє-а-в-ий*.

Наголос: в словах типу 1. наголос на тому складі, що і в речівнику або часівнику (*слінявий-сліна, шепелявий-шепеляти*;) в словах типу 2. на другому складі.

125. -м- причасниковий суфікс, що, як пережиток, залишився в кількох прикметниках: *відо-м-ий* (при *знаний*), *зна-й-б-м-ий, роди-м-ий, рух-б-м-ий, лак-б-м-ий*.

Наголос: на другому складі.

4.—л—.

126. З суф.-л- від пнів іменних і часівникових: *mén-ий, seim-л-ий, віл-л-ий, зрі-л-ий, спі-л-ий, кріз-л-ий, умер-л-ий, горі-л-ий, ста-л-ий, мину-л-ий*.

За поміччу цього суфікса творяться причасники присудков. мин. ч. *ходи-ла* (*ходи-в*), *нес-л-а*.

Наголос: на другому складі.

5.—н—

127. З суф.—н—1. прикметники якості і стосунку від іменних коренів, першінських прикметників, речівників, прислівників і навіть цілих виразів: *віч-н-ий, поробж-н-ий, піз-н-ий, він-н-ий, схід-н-ий, голобд-н-ий, гріш-н-ий, змін-н-ий, кін-н-ий, страш-н-ий, заліз-н-ий, мід-н-ий, брат-н-ий, зят-н-ий; черв-н-ий* (червъ), *зел-н-ий*, (зеліє); *заздалегід-н-ий* (заздалегідь), *заздоров-н-ий* (за здоровя), *надвір-н-ий* (на двобрі), *ніщим-н-ий*, (ні з чим), *східуши-н-ий* (схід душі).

Від прислівників, що кінчать ся на голосівку з посереднім Ш (з ·сь-) *юрі-ш-ні-й* (*юрі*), *до-лі-ш-н-ій* (*долі*), *дома-ш-н-ій* (*дома*), *ніні-ш-н-ій* (*ніні*), *тепері-ш-н-ій* (*теперь*), *тамо-ш-н-ій* (*тамъ*).

2. від часівникових пнів з відтінком пасивності: *засув-н-ій*, *непрохід-н-ій*, *похват-н-ій*, *непохіт-н-ій*, *засів-н-ій* (*засівнє збіжжа*).

3. від речівників: *рясноту*, гойність: *гриб-н-ій*, *хліб-н-ій*, *порос-н-а*, *кіт-н-а*, *жереб-н-а*.

4. від часівників з суф.—**а**—причасники пасивні: *брá-н-ій*, *здріпа-н-ій*, *хова-н-ій*, *трап-н-ій*, *докона-н-ій*, *скіза-н-ій*, *задивова-н-ій*, *заміка-н-ій*.

Наголос: 1. від пнів іменних на другому складі, але *страшній*. Від прислівників—згідно з наголосом прислівника, але *тутешній*.

2. від пнів часівникових на останньому складі: *засувній*, *похватній*; але з запереч. *не-* на другому: *непохітний*, *непоруший*.

3. в словах типу 3) на останньому складі.

4. в словах типу 4) на кореневому складі або на суф.-**а**: *доконаний*, *недотрканий*, *скázаний*, *брáниий*, але *незáйтаний*. З суф.—**ова**—на третьому складі: *задивований*, *годбаний*.

128. З суф.—**ен**—причасники пасивні від часівників з суф.—**и-**, **-і-**, **-ну-** і безсуфіксних, що кінчать ся на шелестовий: *нош-ен-ій* (*нос-і-ти*), *віddáл-ен-ій* (*віddáл-и-ти*), *засідж-ен-ій* (*засід-і-ти*), *кін-ен-ій* (*кі-ну-ти*), *нéс-ен-ій* (*нéс-ти*), *пéч-ен-ій* (*пек-ти*).

Наголос: на кореневому складі, але *печений*, *варений* і інші (з значін. прикметника).

129. З суф.—**ян**-(**ъян**) від речівників—показує на матеріал, з якого що зроблено: *дерев-ян-ій* (при *дерев-н-ій*), *мід-ян-ій* (і *мід-н-ій*), *греч-ан-ій*, *пшон-ян-ій*, *горох-бв-л-ян-ій* (і *горох'-ян-ій*), *капуст-ян-ій*, *віос-ян-ій*, *жйт-ян-ій*, *бавовн-ян-ій*, *солом-ян-ій*.

Наголос: на другому і третьому складі.

130. З суф.—**еэн-**, **-ен-еэн-**, **-ен-и-** від прикметників якости—згрубілі: велич-еэн-ий (*велич-ён-и-й*), довж-еэн-ий (*довж-ён-и-й*), здоров-еэн-ий, давн-еэн-ий, давн-ен-еэн-ий, люб-еэн-ий, груб-еэн-ий, крем-еэн-ий, стар-еэн-ий, стар-ен-еэн-ий, височ-еэн-ий, широч-еэн-ий, товст-ен-еэн-ий; дужен-и-й, дявол-ен-и-й, багат-ен-и-й.

Наголос: на другому складі.

131. З суф.—**ен-ък-**, **-есен-ък-**, **-ісін-ък-**, **юсін-ък-** від прикметників—здріблілі: мал-енък-ий, мал-есенък-ий, мал-ісінък-ий, мал-юсінък-ий, (*малюсінък-ий*); чорн-енък-ий, чорн-есенък-ий, чорн-ісінък-ий, чорн-юсінък-ий.

Наголос: в словах на—ењкий—на другому складі; решта—на третьому.

132. З суф.—**ин** від речівників ж. р.-присвойні прикметники: мáтер-ин, сéстр-ин, жінч-ин, Стéши-ин, зовійч-ин, єдовійч-ин.

Наголос: на початковому складі; але в прикметн. від речівн. на-иця на другому: зовійчин, сестрічин.

6.-т-,-ш-,-ч-.

133. З суф.—**т**—причасники від безпрефіксних часівників на голосівку і на р: бý-т-ий, чý-т-ий, крý-т-ий, лý-т-ий, дý-т-ий, набý-т-ий, тéр-т-ий, нéр-т-ий, (але дáний, при дí-т-ок).

Наголос: на другому складі.

134. З суф.—**ат-**, **-аст-**, **-ист-**, **-йт-** 1. від речівників—прикметники якости з відтінком рясної, величності: баг-ат-ий (*бог*), волох-ат-ий (*волох*), білж-ат-ий, більм-ат-ий, бород-ат-ий, крил-ат-ий, голов-ат-ий, кінч-ат-ий (*кінч-асть-ий*), бібул-асть-ий, гілл-асть-ий; голов-йст-ий, голос-йст-ий, колос-йст-ий, бас-йст-ий, стебл-йст-ий, пасм-йст-ий, багн-йст-ий; серд-йт-ий, icroшов-йт-ий.

2. від прикметників з відтінком здрібліlosti: біл-а́ст-ий, зелен-а́ст-ий, червон-а́ст-ий, похіл-ист-ий.

Наголос: на другому складі, але *похілистий*, *перекідистий*.

135. З суф.—ув-ат-(-ов-ат-) від речівників прикметники, що показують на подібність (в якості або формі): *багнуват-ий*, *барильк-ув-ат-ий*, *горбк-ув-ат-ий*, *стебельк-ув-ат-ий*; теж *набóк-ув-ат-ий*, (*на-бік*), *бісн-у-вáт-ий*.

Наголос: на другому складі, але *набóкуватий*.

136. З суф.—яч-,-уч-(-ущ-) 1. від прикметників згрубілі: *добр-яч-ий*, *змоч-ий*, *капосн-юч-ий*, *проклят-ущ-ий*.

2. від часівників—прикметники якостi: *яр-яч-ий* (*яор-і-ти*), *тн-ущ-ий*, *тям-ущ-ий* (*тям-уц-ий*), *кол-юч-ий*, *сліп-ущ-ий*, *трійд-ущ-ий*, *балак-ущ-ий*, *рев-ущ-ий*, *невмер-ущ-ий*.

3. від речівників прикметники належностi, властивостi: *бáб-яч-ий*, *свин-яч-ий*, *дит-яч-ий*.

Наголос: в словах типу 1. і 2. на другому складі; в словах типу 3. згідно з наголосом речівника: *бáбячий* (*бáба*), *корóвячий* (*корóва*).

137. Суф.—іш-(-іщ-),-ш-,-ч- творять 2-й ступiнь порiвнання:

а)—іш-ий: *весел-іш-ий* (і *весéль-ший*), *голодн-іш-ий*, *буїн-іш-ий*, *сильн-іш-ий*, *добр-іш-ий*, *прост-іш-ий*, *густ-іш-ий*, *поган-іш-ий*, (*погáнь-ш-ий*), але *тóз-щ-ий* (від *тovст-ий*, див. § 52, б). Побіч цих форм ми подибуємо новотвори на-щ-ий (ш-чий) по аналогії з іншими формами на—чий: *голодніцький*, *сильніщий*, *веселіцький*, *буїніщий*, *зліщий* (§ 52, ув. 2).

б)—ш-ий прилучає ся до пнів на г, х, ль, б, п, в: *дóв-ш-ий*, (з *довг-ший*, § 54), *тýх-ш-ий* (але *дорбж-чий*, і *дорoїший*), *біль-ш-ий*, *грíб-ш-ий*, *ліп-ш-ий*, *здорбв-ш-ий*, *щаслив-ш-ий*, при *доровіший*, *щасливіший* теж *кристий*.

в) -ч-ий прилучає ся до прікметників з суф.—к-(ок-, -ен-), при чому цей суф. опускає ся: *виш-чий* (*вис-ок-ий*, *вис-ен-ий*) про звукові міни **с**, **з** див. § 52), *ніж-ч-ий* (*низ-ьк-ий*), *вуж-ч-ий* (*вузь-к-ий*), *глад-ч-ий*, (*глад-к-ий*), *тон-ч-ий*, (*тон-к-ий*), але від *лéгкий*—*лéг-чий* і *лéк-ший* від *глібóкий*—*глібший*, *широкий*—*шир-ший*. Так само по аналогії з формами *рід-чий*, *тón-чий* від пів на **д**, **т**, **н**: *молóд-чий*, *багáт-чий* (і *багатíший*), *мén-чий*, *погáн-чий* але й *мén-ший*, *погáн-ший* і *поганíший* (-ніщий). Від *ірк-ый*—*ір-ший* і *ірк-іший* (з ріжницею значіння).

Наголос: на другому складі.

Будова часівників і часівникові суфікси.

138. Часівникові морфеми. Часівник можна розкласти на такі морфеми, беручи вихідною форму інфінітива (напр. *куп-у-в-á-ти*, *дá-ти*, *бра-ти*):

1. пень інфінітива: *куп-у-в-а-*, *да-, бра-*.
2. пень теперішнього часу: *куп-у-е*, *да-е*, *бер-е*.
3. корінь: *куп-*, *да-*, *бр-*.

139. Пень інфінітива матимемо відкинувши суф. інфінітива—**ти(ть)**, уважаючи при тому на можливі фонетичні одміни, напр., *бра-ти*, *взя-ти*, *молé-ти*, пні інфінітива *бра-*, *взя-*, *моло-*, але в *плестí* пень *плет* (див. § 52, в. ув. 3).

140. Пень теперішнього часу на практиці легко пізнати, відкинувши в 2-й особі однини тепер. часу кінцівку **ш**, напр., *берé-ш*, *візьме-ш*, *купúє-ш*, *знае-ш*; *ходи-ш*; тут пніми тепер. часу будуть—*бере-*, *візьме-*, *купує-*, *знає-*, *ходи-*.

141. Коренем часівника зве ся та його частина, що замикає в собі основне значіння, і служить спільним елементом в цілому ряді слів і форм, напр., *дá-ти*, *від-дá-ти*, *на-да-в-á-ти*, *за-в-да-в-á-ти*, *да-п-нá*, *від-дá-н-ий*—мають корінь-*да-*.

142. Часівники, що їх корінь і пень інфінітива одинакові, звуться **пéрвісними**, напр., *дá-ти*, *пек-тý*, коли ж корінь і

пень інфінітива не однакові, то похідними, напр. *слу́-ха-ти*, *усмі-х-а-тись*. Часівники похідні творяться від коренів і від пнів іменних за поміччу суф.—*а-,-і-,-ну-*, і т. д., напр. *смі-я-тись*, (кор. *смі-*), *у-смі-х-а-тись*, (від *смі-х*).

143. Пень теперішнього часу мають:

1. теперішній час дійсного способу (*бер-у*).
2. вольовий спосіб (*бер-і*).
3. причасник топер. часу (*бер-учій*).

144. Пень інфінітива мають:

1. інфінітив (*бра-ти*).
2. причасник активн. минул. присудковий (*бра-в*, *бра-ла*).
3. причасник активн. минул. (*бра-вши*).
4. причасник пасивн. минул. (*бра-н-ий*, *бра-т-ий*).
5. причасник пасивн. минул. присудковий (*бра-н-о*, *бра-т-о*).

145. Видові форми часівника. Без префіксі часівники мають три, дві або одну видову форму. Коли часівник має три форми, то з них або дві подоконані [протяжна (тривала) і повторна] і одна доконана, або всі три недоконані (протяжна, повторн. 1-го ступеня і повторна 2-го ступеня):

а) *сидіти—сидáти—сісти*, *зежáти—лямáти—лятій*.
стояти—ставáти—стáти, *бриньчáти—брýнъкati—брýнъкнути*, *глядíти—глядáти—глýнути*.

б) *вестí — водýти — вóджувати*, *тектí — точýти — тóчувати*.

Увага. 1. форми *сидіти*, *вестí* — виражаютъ одностайну (одним тягом) чинність (більш в конкретн. значенні); форми *сидáти*, *водýти* — виражаютъ чинність зложену, чи скомпліковану (більше з абстрактн. значінням); форми *вóджувати*, *хóджувати (ходжáти)*, виражаютъ чинність многомоментну, кількаразову. Безпрефіксні доконані бувають тільки раптові (одномоментні): *сісти*, *стáти*, *кýнути*.

Увага 2. Здебільшого в часівниках безпрефіксних повторна форма вийшла з уживання і затримала ся тільки в префікованих часівниках, а її функцію виконує форма протяжна (тривала), напр. *учити*, (повтор. -*учувати*), *брáти* (повтор. -*бира́ти*), *гнйти* (повтор.-*гнивати*).

146. Коли часівник має дві формі, то з них одна доконана, друга недоконана (протяжна), або обидві недоконані (протяжна і повторна), напр.:

- a) *кінути*—*кідати*, *пхнути*-*пхáти*, *свіснути*-*свистіти*.
- b) *їхати*-*їздити*, *бýти*-*бігати*, *чўти*-*чувати*, *пýти*-*пивати*, *знáти*—*знати*, *лізти*—*лázити*, *нливті*-*плáвати*.

147. Коли часівник має одну форму то—тільки недоконану (тривалу), напр. *їсти*, *бýти*, *ловíти*, *бáчити*, *могті*, *говорýти*, *учити*, *спáти*, *слýти*, *вýкати*, *надіятись*, *сподівáтись*, *вýдіти*, *діятись*, *мéшкати*, *воліти*, *тримáти*, *тхнúти*, *брáти*, *говіти*, *дбáти*, *мати*, *мýсіти*, *вірувати*, *слабувáти*, *потребувáти*, *смакувáти*, *жобкнути*, *бліти*.

148. В деяких часівниках форми недоконані і доконані (з префіксами) засновують ся на різних коренях, напр.:

брáти-*взяти*, *ходíти*-*пйті*, *ловíти*-*пїймáти*, *понáти*, (при *зловíти*). *говорýти*-*сказáти*, *бýти*-*вдáрити*, *діятись*-*стáтись*, *клáсти*-*пбóложýти* (при *поклáсти*).

Так само часом на різних коренях засновують ся видові форми протяжні і повторні, напр.:

ітú—*ходíти*, *е*—*буває*.

149. Доконана форма багатьох безпрефіксних часівників творить ся за поміччу префіксів, що додають ся до протяжної (тривалої) форми: *бáчити*-*побáчити*, *ітú*-*пїти*, *бýти*-*побýти*, *везтí*-*повезтí*, *вýти*-*звýти*, *гнítти*-*згнítти*, *дéрти*-*подéрти*, *клáсти*-*поклáсти*, *мерти*-*помéрти*, *молóти*-*змолóти*. *пектí*-*спектí*, *вáсти* (*вáнути*)-*зівáти*, *-повáти*, *шийті*-*попишіти*, *спіннuti*-*осліпнутi*, *глúхнутi*-*оглúхти*, *слáбнутi* — *ослáбти*,

заслабти, кіснути-скіснути, сокти-вісохти, гинути-згинути, маліти - змаліти, ржавіти - заржавіти, розуміти-зрозуміти, уміти - зуміти, вертіти - повертіти, горіти-згоріти, греміти - загреміти, летіти - полетіти, хотіти-схотіти, будіти-збудіти, варіти-зваріти, вірити-повірити, дивітись-подивітись, діліти-поділіти, ламати-зламати; (і ломіти-зломіти), міряти-зміряти, платити-заплатити, просити-попросити, робіти-зробіти, садити-посадити, сміїти-насмішити, снітись-приснітись, ставити-поставити, хвалити-похвалити, чинити-вчинити, шкодити-пошкодити, бажати-забажати, грати-заграти, думати-подумати, купати-скупати, лапати-злапати, (налапати), обідати-пообідати, орати-зорати, віорати; питати-спитати, слухати-послухати, співати-заспівати, ховати-сховати, заховати, поховати, чекати-зачекати, поочекати, брехати-збрехати, діяти-вдіяти, звіти-позвіти, іхати-поіхати, казати-сказати, кувати-скувати, мазати-помазати, рвати-порвати, адресувати-заадресувати, будувати-збудувати, годувати-погодувати, згодувати, вігодувати; дарувати-подарувати, малювати-намалювати, змалювати, вішати-повісити, кусати-вкусити, хапати-вхопити, їсти-зїсти, ловити-зловити, учіти-вічіти, навчити, сміти-посміти, дбати-подбати, і т. д. Часівники лапати, брехати, мазати, рвати, кусати, хапати мають ще доконані форми: лапнүти, брехнүти, мазнүти, рвонүти, куснүти, хапнүти, але з іншим відтінком значіння (одномоментності, раптовості).

150. Часівники префіксовані мають або дві формі—доконану и недоконану протяжну (тривалу), або одну—доконану.

151. Ті, що мають дві формі, творять їх з форм безпрефіксних на чотирі способи:

1. доконану з докбапої, недоконану з педокопапої повторної, напр.:

вістати-виставати, віляти-віляти, відати-видавати, вісісти-вісідати, засіти-засідати, віглянути-віглядати, одягти-одягати, вікинугти-вікідати.

2. доконану з недоконаної протяжної (тривалої), недоконану з недоконаної повторної 1-го ст., напр.:

зібрати-збирати, вінести-виносити, запрошувати, вівезти-вивозити

3. доконану з недоконаної протяжної (тривалої), недоконану з недоконаної повторної 2-го або 1-го ступеня (в останнім разі завжде з наголосом, па суф.-**а-**).

вістояти-вистоявати, віглежатись-віглежуватись, вікидати-вікідати і вікідувати, вісидіти-вісіджувати.

4. доконану з недоконаної повторної 1-го ст., недоконану з повторної 2-го ст., напр.:

віносити-вінішувати, заносити-заночувати, вівозити-вивожувати, завозити-забожувати, віводити-виводжувати.

152. Ті, що мають одну форму доконану, творять її з недоконаної протяжної (тривалої), або повторної форми безпрефіксних часівників, напр.:

побачити, піти, подерти, спекти, зійти, обваленіти, повіти, змаліти, зрозуміти, зуміти, повертіти, загреміти, політати, полетіти, скотіти, повірити, подивітись, заплатити, попросити, зробити, посадити, насмішити, розмішити, приснітись, поставити, пошкодити, забажати, скупити, пообідати, спитати, послухати, заспівати, поховати, почекати, збрехати, вдіяти, сказати, подарувати, повісити, пошкодити, посміти, подбати.

Для таких часівників недоконаною формою служать відповідні безпрефіксні (див. § 144).

Увага. З цього правила виступають часівники з префіксами **по-**, **на-**, що можуть додаватись до часівників (недокона-

них) префікованих, напр.: *порозкіювати, поприносити, по-приходити, поставати, позабирати, нароязувати, напоказувати, нанаймати*. Для таких часівників недоконаною формою служать відновідні часівники без преф. **по-**, **на-**, (див. §§ 172 і 180).

153. Часівники по пню інфінітива поділяють на шість класів.

154. I класа. Іні безсуфіксні:

зна-ти, жи-ти, бу-ти, ірі-ти, ня-ти, тя-ти; тेर-ти, ліп-ти, тек-ти, поз-ти, рев-ти, соп-ти; мес-ти, клас-ти.

Увага 1. Деяки часівники I класи, що приймають звичайно суф.-**и**-, можуть творити пень інфінітива без **-и**— *тягти* (*тянути*), *сяти* (*сянуть*), *стати* (*стану*), і т. под.

Безпрефіксні часівники I класи—недоконані тривалі за винятком: *сісти, бути (буду), діти (дину), стріти, дати, стати, ляти, сяти, (сянуть)*; префіковані всі доконані; при тому *одягти* (кор. *дя-*, *дъ-*), *обути, узутти*, (кор. *-у-*), *почати* (кор. *ча-*, *чл-*), *спочіти* (кор. *чи-*), *ущухти* (кор. *щух*), теж *за-, при-, в-, до-, ви-, с-прятти*, без префікса не вживають ся.

Наголос: Часівники I класи безпрефіксні мають наголос на другому складі (на пні), з того виступають: *моти* (але *й міти*), *сяти, ляти, прятти, стерегти, волокти, пекти, текти, товкти, дсвбти, хронти, ректи; іребти, скрбти, сопти, ревти, позти, верзти; везти, вести, рости, нести, брести, гнести, густи, плести, мести, цвісти, плисти, трясти, іти.*

Префіковані затримують наголос первісного слова (*оглухти, заслабти, затихти, загустити*), за винятком часівників з преф. **ви-**, що бере на себе наголос, напр.: *вітиски, віповісти, вімести*, і т. под.

Увага 2. В галицько-подільських і почасті волинських

говірках: *нести, везти, вести, мести, плести, цвісти, лістисти.*

155. II кляса. Пні з суф.-ну-. Часівники з суф.-ну-бувають первісні й похідні: від часівників, іменнів і вигуків, запр.:

а) *вінущти, горнущти, то-нущти, мірз-(ну)-ти, ліп-(ну)-ти, г-нущти, ійнущти, тіснущти, рінущти, щеєз-нущти, лічущти, плюнущти, бракнущти, (=бракув-а-ти), та-нущти, праїнущти, сї-нущти, стіїг-(ну)-ти, үрүз-(ну)-ти, гас-нущти, чік-(ну)-ти, і т. ін.*

б) *мах-нущти, дриг-нущти, крік-нущти, (див. § 156), зойкнущти, глянущти, кійнущти, үрім-нущти, скік-нущти, гук-нущти; кашлянущти, замк-нущти, вер-нущти, усміх-нущти.*

в) (настанні) *ілуж-(ну)-ти, слаб-(ну)-ти, кіс-(ну)-ти, тіх-(ну)-ти, сліп-(ну)-ти, сіх-(ну)-ти, пуж-(ну)-ти, гус-нущти, үрк-нущти, кріп-нущти, мак-нущти, мок-(ну)-ти.*

г) *ах-нущти, ох-нущти, бац-нущти, геп-нущти, лус-нущти.*

Увага 1. Шелестівки д, т, б, п, в, в часівниках а) і б) перед-ну- випадають: *кі(д)-нущти, гор(т)-нущти, ій(б)-нущти, то(n)-нущти,* (див. § 54, ув. 2).

Увага 2. В деяких говірках між кінцевою шелестівкою і -ну- з'являє ся голосівка ө, що надає сили чинові: *гук-о-нущти, крік-о-нущти, різ-о-нущти.*

Часівники II кляси безпрефіксні типу б) і г) доконані, для них форми недоконані творяться за поміччу суф.-а- (див. § 158). Префіксовані всі доконані.

Наголос: 1. на пні: а) в первісних, вилучаючи *горнущти, то-нущти, ійнущти*, б) в настанних і в) в відвикрикових.

2. на суфіксі в часівникових, вилучаючи: *крікнутти, скікнутти, зойкнутти, гляннутти, кіннутти, үрімнугти.*

156. III кляса. Ці з суф.-і-,-а-(-ѣ) (Про міну і (-ѣ) в а див. § 49 в), а г, и, си, ст в ж, ч, щ див. §§ 51 і 52). Часів-

ники III кляси творяться від коренів, і від іменнів; майже всі неперехідні (див. § 157, увага).

а) *бол-і-ти, гор-і-ти, грем-і-ти, крич-а-ти*, (див. § 155 б), *кип-і-ти, лет-і-ти, терп-і-ти, від-і-ти; верт-і-ти* (перехідн.)

б) *біл-і-ти, чорн-і-ти, жовт-і-ти, сін-і-ти, мокр-і-ти, ржав-і-ти, ясн-і-ти, товст-і-ти; шум-і-ти, стовп-і-ти, гуркот-і-ти, стукот-і-ти, мурмот-і-ти, капот-і-ти; ледащ-і-ти, остобіс-і-ти, яструб-і-ти* (з'яструбіти), *сирот-і-ти, байдуж-і-ти; подобріти, отетеріти, пополотніти, забагатіти.*

Від 2-го ступеня прикметників (настанні): *більш-а-ти, менш-а-ти, війц-а-ти, дорожч-а-ти, дурніш-а-ти, біліш-а-ти, жовтіш-а-ти, леїш-а-ти, країц-а-ти, ширіш-а-ти, здоровіш-а-ти, розумніш-а-ти.*

Часівники III кляси безпрефіксні всі недоконані, префіксовані—доконані, вимірючи *ненавидіти* (док. *зненавидіти*), *провідіти, належати, залежати, зависіти.*

Наголос: на суф.-і-, -а-, опріч *відіти*, і *вісіти*. Часівники *стояти, сидіти, лежати, чадіти, ржавіти, терпіти, синіти, багатіти, убожіти*, з преф. *в-, у-, до-, з(с)-за-, на-, над-, пере-, по-, при-, про-*, творять доконані часівники з наголосом на кореневому (3-му) складі: *встояти, долежати, належатись*, (але *належати*, недокон.), *учадіти, поржавіти, стерпіти, посиніти, забагатіти*, теж *отетеріти, завбожіти*. Преф. *ви-* бере на себе наголос: *віболіти, вігетіти*.

157. IV кляса. Пні з суф.-и-. Від іменнів; перехідні, неперехідні і рефлексійні.

а) *хвал-і-ти, діл-і-ти, віз-і-ти, мол-і-ти, роб-і-ти, до-і-ти, по-і-ти*, (з *дој-і-ти, пој-і-ти*, див. § 49, в), *син-і-ти, бі-л-і-ти, корот-і-ти, кінч-і-ти*, (по) *дозвіс-і-ти.*

Повторні від I кл. з міною *е-о:* *нос-і-ти* (*нёс-ти*), *воз-і-ти*, (*вёз-ти*), *вод-і-ти* (*вести*).

б) *вір-и-ти, гріш-й-ти, гроз-й-ти, служ-й-ти, тужс-й-ти*
вівчар-и-ти, скотар-и-ти.

Повторні від I кл. І-а: *лáz-и-ти (ліз-ти).*

в) *див-й-тись, глум-й-тись, сором-и-тись.*

Увага. Суф.-и- в часівниках похідних надає їм перехідного значення, як суф.-ї- неперехідного. Так від неперехідн. часівн. I кл. (з міною **е-о, о-у, и-о (ї)**) творяться перехідні: *мерз-ти—мороз-и-ти, тек-ти—точ-й-ти; сох-ти—суш-й-ти, діх-ти—душ-й-ти; пі-ти—по-ї-ти, гні-ти—гно-ї-ти.*

від II кл. *гу́ж-(ну)-ти—гуши-й-ти.*

від III кл. (з міною **и-а; е-о**) *сид-и-ти - сад-й-ти, леж-а-ти—лож-й-ти.*

Від прикметників: *син-й-ти, біл-й-ти, мал-й-ти, золот-й-ти*, при (неперехідн.) *син-і-ти, біл-і-ти, золот-і-ти.*

Часівники IV кляси безпрефіксні—недоконані (при тому кілька повторних): *водити, носити, бродити, лазити, ходити, їздити, волочити, іоніти, женіти (сь), родити, полонити. (полоню).*

Доконані такі: *лишити, простити, рішити(сь), рушити, стрілити, тряпити, трүтити, полонити (полоні), звитя-жити, купити, благословити, слобонити, скочити, зрадити.*

Префіксуючись протяжні (тривалі) часівники IV кляси стають доконаними (*погвалити, зробити, відоїти* і т. д.), а повторні, з наголосом на кореневому складі, зістаються недоконаними (*виходити, довозити, заносити, перелазити*); до них відповідну доконану форму творять часівники I кл. (тривалі) з тими ж суфіксами (*вийти, довезти, занести, перелізти*), а повторні, з наголосом па префіксі або суфіксі, стають доконаними (з відтінком значення, що надає префікс): *вилазити, вивозити, виходити; довозити, доносити (сь), дохо-дити (сь), навозити, наносити, перевозити;* для цієї категорії недоконаними формами служать часівники IV кляси: *вилажу-*

вати, вивіжувати, виходжувати, довіжувати, донбіжува-
дохіжувати, навіжувати, нанішувати, перевіжувати, і т.
Часівники з преф. по- (чинність обмежена часом) і з преф.
(початок чинності), напр. *поворіти*, *позвійти*, *походить*,
ходіти і т. д. не мають відповідних недоконаних форм с тими
самими відтінками значіння (бо *походить*, *заходжуати*
виражают інші відтінки мислі).

Наголос: на суф.-и-, вилучаючи: *бівити*, *вірити*, *сі-
мити*, *рішити*, *стрілити*, *трійтити*, *блізити*, *височи-
вівчірити*, *скотарити*.

Часівники: *водіти*, *возіти*, *носіти*, *ходіти* з пре-
в(уві)-, *у-*, *від-*, *ви-*, *до-*, *за-*, *з-(с-)*, *зі-*, *на-*, *над-*, *о-*, *об-*, *пе-*
під-, *роз-*, *при-*, *про-* творять недоконані форми з наголо-
на кореневому складі: *входити*, *ввізити*, *донесити*, *виходи-
ти* і т. д., але *відїздити*, *наїздити*, *приїздити* і т. д.

158. V кляса. Пні з суф.:а: Первісні й похідні
часівників, іменнів і вигуків:

1. *каз-á-ти*, *різ-á-ти*, *пис-á-ти*, *сі-я-ти* (*ci-j-a-ti*),
в-á-ти, *хов-á-ти*, *мах-á-ти*.

2. (форми повторні) а) від часівн. I кляси (з міною
е-и, *я(а)-ин*): *да-в-á-ти*, *ста-в-á-ти*, *жи-в-á-ти*; *на-ірі-в-á-
за-пік-á-ти*, *по-жир-á-ти*, *на-рік-á-ти*, *за-кли-н-á-ти*, *за-пі-
á-ти*, *за-тир-á-ти*, *при-тин-á-ти*.

б) від II кляси: *мин-á-ти*, *зин-á-ти*; *при-горт-á-ти*,
лип-á-ти, *ви-стиг-á-ти*, *за-гас-á-ти*, *з-ник-á-ти*.

в) від III кляси: *у-млі-в-á-ти*, *у-болі-в-á-ти*, *вигрім-л-á-*

г) від IV кляси: *ви-бав-л-á-ти* (*ви-бав-ј-á-ти* див. § 52)
ви-хвал-я-ти, *ви-важ-á-ти* (при *вібілювати*, *виважувати*),
краш-á-ти (*за-крас-і-а-ти, * *закрас-ј-á-ти*), *з-ніж-á-ти*,
роб-л-á-ти, *руш-á-ти*, *стріл-я-ти*, *в-труч-á-ти(сь)*, *наб.иж-á-*

д) від V кляси з звуковими мінами: *за-сі-в-á-ти*, (*ci-
ти*), *тан-я-ти*, (*in-á-ти*), *з-бир-á-ти* (*брá-ти*), *по-рив-á-
(ре-á-ти)*.

3. а) цокот-á-ти, шепт-á-ти, клопот-á-ти, слух-а-ти, трепет-á-ти, гр-á-ти, за-нузд-á-ти, біг-м-á-тись.

4. від займенників і вигуків часівникового і іменного характеру творяться часівники прилученням пелестівки я.

а) вý-к-а-ти, тý-к-а-ти, щó-к-а-ти.

б) лючó-к-а-ти, чýть-к-а-ти, тþ-к-а-ти, спo-ну-к-á-ти, цвірінь-к-а-ти, егé-к-а-ти, (але тák-а-ти від так), овєí-к-а-ти, іáв-к-а-ти, кахý-к-а-ти.

в) здорóв-к-атись, чолом-к-а-тись.

Часівники V-ї кляси безпрефіксні всі недоконані. Префіковані протяжні—доконані, напр. показáти, вýрізати (але вирізáти,—rізáти повторн.), засіяти і т. ін.; префіковані повторші (пункт 2)-недоконані протяжні, напр.:

додавáти, дізнавáти, вибивáти, загнивáти, доливáти, засувáти, забирáти, зáстилать, (але застеляти), додирáти, визирáти, допирáти, замирáти; вивівáти, зогрівáти, випрівáти, виспівáти, добувáти, закривáти, допливáти, доривáти, докладáти, викрадáти, допадáтись, виростáти, заїдáти, засицáти, доживáти, викликáти, (при вýкликати) застигáти, долітáти, замітáти, допікáти, запусcáти, (запус-[ну]ти,) вичрімляти, вібачáти, вібавляти, визволяти, виганяти, випроваджáти, походжáти, випускáти, виступáти, вигубляти, викравáти, (і викрóювати).

Наголос: 1. на суф. -а-, в типах 1, 2 і 3 а) вилучаючи:

різати, сіяти, слухати, дмужати.

2. на пні в типах 3 б) і 4 (але спонукáти).

159. VI кляса. Пні з суф. -у-в-а- (ø-в-а). Часівники похідні: від іменнів і часівників:

1. (тривалі) дар-у-в-á-ти, вір-у-в-а-ти, оруд-у-в-а-ти, дів-у-в-á-ти, вдов-у-в-á-ти, пан-у-в-á-ти, поп-у-в-á-ти, цар-ю-в-á-ти, купц-ю-в-á-ти, баб-у-в-á-ти, дяк-у-в-á-ти, крамар-ю-в-á-ти,

вік-у-в-á-ти, гетьман-у-в-á-ти, прям-у-в-á-ти, прост-у-в-á-ти,
маї-ю-в-á-ти, таниц-ю-в-á-ти, силк-у-в-á-ти (сь), сýл-у-в-á-ти.

2. (повторні) а) від I кляси: вискуб-у-в-а-ти, (при виску-
бáти), затбок-у-в-а-ти, (при затовкáти), викол-ю-в-а-ти, на-
масл-ю-в-а-ти (намолобти), випбл-ю-в-а-ти, випобр-ю-в-а-ти.

б) від III кляси: накрýк-у-в-а-ти, вилéж-у-в-а-тись, ви-
сідж-у-в-а-ти, вивíрч-у-в-а-ти, витéрп-л-ю-в-а-ти, настó-ю-в-а-
ти, заржавл-ю-в-а-ти.

в) від IV кляси: вихвал-ю-в-а-ти, (при вихваляти), ви-
нош-у-в-а-ти, (при виношáти), відхрýщ-у-в-а-тись, видб-ю-в-а-
ти, забіг-ю-в-а-ти, вигáш-у-в-а-ти, (при вигашáти), виговор-
-ю-в-а-ти.

г) від V кляси: випýт-у-в-а-ти, закóв-у-в-а-ти, накáz-у-
в-а-ти, виміс-у-в-а-ти, вирéз-у-в-а-ти, вибрíх-у-в-а-тись, підпе-
різ-у-в-а-ти, перешíпт-у-в-а-тись, виполíск-у-в-а-ти, (при ви-
поліскáти), скупóв-у-в-а-ти, вигáд-у-в-а-ти, виснів-у-в-а-ти.

д) від VI кляси: надарб-у-в-а-ти, скунóв-у-в-а-ти', вималь-
бó-у-в-а-ти, витанцьбó-у-в-а-ти, завойбó-у-в-а-ти, вигантóв-
-у-в-а-ти, вигодбó-у-в-а-ти, виторгóв-у-в-а-ти, вислухбó-у-в-а-ти,
опанбó-у-в-а-ти, випростóв-у-в-а-ти.

Часівники VI кляси безпрефіксні всі недоконані; відімен-
ні тривалі—через префіксування стають доконаними; відча-
сівникові повторні стають тривалими, але з подвійним і пот-
рійним префіксом доконаними: *випróдувати*-*новипróдувати*,
вислухóувати-*новавислухóувати*.

Наголос: в часівниках типу 1. на суф.-ува-, вилучаю-
чи: *вірувати*, *орúдувати*, *дáкувати*, (але *дякувати*—бути
дяком).

В часівниках типу 2, а, б, в, г, на кореневому складі, а
типу 2, д,) на першому суф.-ов-.

Суфікси часівників здрібнілих.

160. Здрібнілі суфікси часівників ті ж самі, що й імен-
нів, а власне:

-к,-онък,-очки,-щі,-уні,-унц-і,-унечки,-усі,-усеньки.

Вони прилучають ся або до інфінітиву, відкидаючи або кінцеве **и**, або безпосередно до кореня, коли його кінцевий звук-шестівка:

їст-к-и, їст-онък-и, їст-очки-и, їст-щі, їд-уні; піт-ки, піт-онък-и, піт-очки-и, піт-уні, піт-унці, піт-унечки; купат-к-и, купат-очки-и; спат-онък-и, спат-очки-и, спат-уні, спат-унці, спат-унечки; робит-онък-и, возит-онък-и; ход-уні, ход-унці, ход-унечки, люд-енъки, (люляти), куп-ци, топ-ци, гам-ци, ход-усі, ход-енъки; куп-усі.

161. Від форм причасникових, напр. *лежачи, стоячи, сидячи* подибується здріблі форми: *лежачки, стоячки, сидячки* частіше з преф. **на**: *навлежачки* і т. д., і також *очевидячки, (оче-відячи, видячи на очі)*.

Суфікси прислівників.

162. Здебільшого по свої будові прислівники є різними формами інших частей мови (речівників, прикметників, часівників і т. ін), спеціально ж суфікси прислівників такі:

-ми,-ма: *вель-ми, ліг-ма, стов-ма, крадъко-ма*.

-де: *он-де, ось-де, ген-де*; здріблі: *он-дечки, ось-дечки*.

-уди: *т-уди, ж-уди, с-уди*.

-ді: *то-ді, іноді*.

Префікси.

163. Здебільшого префіксами бувають частини, що тепер уживаються як прийменники; при тому частині **ви-, роз-, уз** (**вз**)-, **пере-**, **пре-**, **па-**, **су-** в сучасному стані мови самостійно не вживаються і служать тільки префіксами. В укр. мові такі префікси:

164. Без (**безо**)-, сполучає ся тільки з іменнями, а в часівниках ми подибуємо його тільки в похідних від іменнів, що мають уже цей префікс, напр. *безчестити, (безчестя), у-застосувати (застосування)*.

Без-показує на небутті або брак того, що виражено іменням (=не): творить речівники (а), прикметники (б), прислівники (в):

а) *без-года, без-дня, бе́з-лік; без-вітря, без-лістя, без-ладдя, без-мобдя, без-хліба, без-гроши́в.*

б) *без-костий, без-бóкий, без-бóкий, без-зúбий, без-нóгий, без-країй, без-одній, без-невінний* (з подвійним запереченням).

в) *бе́з-маль, без-перéстань, без-перéч.*

165. В (у)-, у-, з подвоїнням у-в-; від часівникових пнів творить імення й часівники, і визначає:

I (аъ) рух въ серéдину предмету:

а) *в-ливáти, в-носити, в-кидáти; уві-йтý, уві-ходити, вступíти.*

б) *в-хід, в-клáдка, в-стúп.*

II (у) 1. віддалення, відрізнення (=від); від іменнів; брак чого:

а) *у-ломáти, у-різати, у-ривáти, (уві-рвáти), утикáти, у-мивáти, у-ступáти, у-тýти, ути-нáти.*

б) *у-тýнок, у-жýнок, у-ламок.*

в) *у-бóгий; у-шíйок.*

2. доконання чину:

а) *у-бивáти, у-тáдувати, у-мирáти, уряджувати; вро-дítти.*

б) *уряд, у-тáдко, в-рóда.*

166. Вз-, уз- (възъ) 1. від часівників:

а) (рідко) рух здолу всору (див. з): *уз-лізáти.*

б) доконання чину: *уз-яти (въз-я-ти) уз-бирáти; уз-вár.*

2. від іменнів: близкість: *уз-гíрря, уз-лісся, уз-рýчча, уз-транíчча, уз-крайлн, уз-дніпра, уз-біч;* прислівки: *уз-беріж, уз-доєже.*

167. Від- (од)- (перед шелестівкою і ѹ) від- (оді) від часівників і йменнів:

а) різні відтінки віддалення, відрізnenня: *від-садити, від-сідіти, від-біляти, від-міняти, від-хреститись, від-траншити, від-значити, від-годитись; від-людох, від-зимки, від-вічний.*

б) перестанок: *від-співати, від-гриміти, від-гуляти, від-любити, від-бродити, від-бути.*

в) відказ, відповід: *від-повідати, від-гукнути, від-писати, від-дячити, від-платити; від-пис, від-голос, від-гук, від-плата.*

г) привернення до першого стану: *від-воложити, від-жичити, від-молодити, від-викати, від-найти, від-шукати.*

д) повторення: *від-чутти, від-родити, від-будувати.*

168. Ви-від часівників:

а) рух з середини: *ви-йтти (ви-ходити), вилазити в, вишувати, ви-літати, ви-скакувати, вирізати з чого, виглядати; ви-гон, ви-хід.*

б) вибір з множества; закінчення чину; поширення його на цілий обект: *ви-брати, ви-ховати, ви-жати, ви-колядувати, ви-канючити, ви-вірити, ви-важити, ви-маловати, ви-гріти, ви-знати, ви-бити, ви-різати (усіх), ви-гинути, ви-збирати, ви-коренити, ви-здихати.*

в) рух угору: *вийти, вільзти на що.*

169. До-, (перед двома шелест. і ѹ) ді-, 1. від часівників: визначає межу чинності в простороні і в часі, звідси і скуток, кінець (противн. від-): *до-бути, до-біти, ді-йті, ді-знати, ді-ждати, ді-стáти, до-вбдити, до-ганати, до-слухати, до-проситьсь, до-робитись, до-горати, до-жати, до-сяяти, до-питатись; до-ситішати, до-брдти, до-від, до-бір, до-бірний, до-буток.*

2. від іменнів: стосунок до того, що виражає імення:

до-лáдний (до-ладу), до-рéчний (до-речі), до-зéмний (до-землі), до-дíльний (до-долу, до-діла), до-живóтний (до-живоття), до-стóтний (до-стóту), до-вíчний (до-віку), до-світній (до-світу), до-щíльний (до-щіли).

3. з запереченням не означає недосягнений стан того, що виражає корінь: недó-ляшок, недó-вірок, недó-людок, недó-ум, недо-тéпа, недó-биток, недó-гарок, недó-пітск, недо-зімки, недó-ламок, недó-лік, недо-но́сок, недо-брок, недó-рід.

170. (j)з-, зо-, зі-, с-, су-, зу-. 1. (въдъ) рух здолу вгору (=ви-г]): зі-йтù, з-лізти, с-ходити, здіймáтись, збіти на; зростý, зрист.

2. (сь) рух згори в долину: зі-йти, з-лізти, с-ходити, з-біти (з чюо).

3. (сь) злучення, спільність: з'язати, (ськлати, див. § 54), з-бирати, з-біти, з-ростись.

4. (сь) закінченість: з-їдáти, з-їсти, зі-вáти, з-ловитьи, зі-псувáти, з-носитьи, с-ходитьи, (віночок сходила), зу-пинитьи, зу-стріти.

5. (нжъ) доконаність і закінченість:

а) зо-бáчити, з-дóхти, з-бúтись, з-бáвити, з-лýти.

б) с-красýти, з-немогтù, з-неважáти.

6. (сж) спільність, додаток і звідси незначність:

а) су-сіда, су-пруга, сý-мир. сý-провід, сý-плітка, сý-ніж, сý-пор, сý-проти.

б) сý-пісок, сý-гінок, сý-міш, сý-кровиця.

в) су-теніти; сý-тінь, сý-темно, су-тужно.

171. За-, 1. з часівниками і часівниковими речівниками:

а) рух поза предметом: за-хóдити, за-ховáтись.

б) творення завади, перешкоди: за-мкнúти, западáти (снігом), за-сипáти, за-мурувáти, за-чинítù, за-сідáти, за-городити.

в) рух в середину предмету, заглублення в себе, ухилення від дороги, віддалення від звичайної міри:

за-сóувати, за-водити, за-дúматись, за-рікáтись, захóдити десь, заїздýти.

г) поширення чинності на всі предмети: *забráти, заігрбати, захопýти.*

д) початок чину: *заспівáти, задзвеніти, задрімáти, заснýти.*

е) надуживання предмету: *за-бúти, за-сíдіти, за-цілувати, за-мучти, заїздити.*

ж) виконання чину: *забýти, зáдростити.*

2. від іменнів:

а) місце або час: *zá-куток, zá-тінок, за-десéння, за-іrrя, за-поріжма, zá-зимки.*

б) побільшення якості: *за-далéкий, за-малýй, за-старýй, за-багáто, за-мáло.*

172. **На-1.** від часівникових інів:

а) має теж саме значіння, що й прийменник **на** з акузативом і льюкативом: *на-падáти на, на-скóчити на, нахóдити на.*

б) виражає кількісний відтінок чину: *на-ломýти, на-брáти, на-носýти* (певну кількість).

З подвоїнням префіксу: *нана-ймáти, нана-бирáти, на-на-просýти.*

в) в часівниках рефлексійних має значіння: доволі, досить: *на-дивýтись, на-їстись, на-пýтись, на-жýтись, на-кри-чáтись, на-робýтись, на-ходýтись, на-глядíтись.*

2. від іменних інів.

а) визначає прецмет, з стосунком його до певного місця. *на-персток, (на-персті) на-місник, на-рúча, на-стíльник.*

б) ймення від прислівників виразів способу, місця,

часу: *на-сильство* (*на-силу*), *на-дібок* (*на-добі*), *на-двірній* (*на-двірі*), *на-зімок* (*на-зіму*), *на-бчний* (*на очі*), *на-ріжний* (*на розі*).

173. **Над-, наді-** 1. при часівниках:

а) наближення до чого: *над-біти*, *над-їхати*, *над-летіти*, *наді-йті*.

б) чинність не повну, часткову: *над-різати*, *над-садити*, *над-тесати*, *над-піти*, *над-тамти*, *над-точити*, *над-половинити*; *над-псувати*; *над-тихати*.

в) чинність надмірну: *над-уживати*, *над-шивати*, *над-робляти*.

г) таке ж значіння, як і прийменника: *надписувати* (*писати над*), *надвшати*.

2. При іменнях, визначає те, що вище або близько до чого: *над-гробок*, *над-плата*, *над-хмарний*, *над-зорянний*, *над-людзикій*, *над-морський*; *над-мир*, *над-мірний*.

174. **Най-**, прилучає ся до другого (вищого) ступеня прикметників і прислівників, щоб визначити найвищий ступінь: *най-більший*, *най-кращий*, *най-старший*, *най-дорожче*.

175. **О-, об-, обі-**, 1. при часівниках:

а) визначає чинність, що забирає цілий предмет: *об-їдати*, *об-дзьобати*, *об-лупити*, *описати*, *обовязати*, *обязати*, *обі-йті*, *обі-ревати*, *обложити*, *о-піакувати*, *о-крапати*.

в) відділення, відгородження: *о-бирати*, *о-обороняти*.

г) надмірність: *об-їдатись*, *об-важніти*.

2. від іменнів.

а) зробити чим, наділити чим: *о-жсеніти*, *о-дружити*, *о-золотити*, *о-вдовіти*.

б) стосунок до чого: *об-мігча*, *о-зиміна*, *об-шир*, *о-середок*.

в) при прислівниках: має змінишаюче значіння: *об-рідна*, *об-маль*.

176. Па-, при йменнях: визначає щось близького до чогось, незначного, недоброго: *па-серб*, *па-рубок*, *па-мороки*, *па-росток*, *па-горок*, *па-тішки*, *па-сівки*.

177. Пере-, 1. при часівниках і часівникових іменнях:

а) рух через просторонь: *пере-бігáти*, *пере-їздíти*, *перепливáти*, *пере-хóдити*.

б) тривання чинності через цевний час, перерву: *переднювáти*, *пере-ночувáти*, *пере-літувáти*, *пере-зімuváти*, *перечасувáти*; *пере-ломýти*, *пере-рубáти*, *пере-ділýти*, *пере-ймáти*, *пере-тovкти*(сь), *пере-молóти*(сь).

в) перехід з одного місця на друге: *пере-садýти*, *перекинути*, *пере-вісити*.

г) перехід з одного стану в другий: *пере-робýти*, *перебідуváти*, *пере-їнáчити*, *пере-брехáти*.

д) перевага: *пере-маїти*, *пере-сміяти*, *пере-борóти*, *перебрехáти* кого, *пере-лáяти*, *пере-кричáти*, *пере-вáжити*; *пере-вáга*.

е) надмірність чинності або стану: *пере-варýти*, *пересолýти*, *пере-мудрýти*, *пере-пóвнити*, *пере-крутýти*; *перелякáтись*.

187. Перед-, пред-, передо-, перед іменнями визначає попередність:

а) в часі: *перед-вік*, *перед-вічний*, *перед-день*, *передобіддя*.

б) в місці: *перед-іrrя*, *перед-містя*.

179. Під-, піді-, 1. при відчасівникових пнях:

а) визначає чинність під чим, або напрям під що, наближення: *під-кидáти*, *під-хóдити* кого, *під-кладáти*, *підкопáти*, *під-їхати*, *піді-йти* під (порівн. *надійти* до).

б) рух здолу вгору: *під-нестї*, *під-нáти*, *під-тикати*, *під-вестї*.

в) чинність потай або в незначній мірі: *під-глядáти*,

під-крада́тись, під-сліхувати, під-силáти; під-пивáти, під-бріхувати; під-пýлий; під-брéхач; під-тáгувати, під-спíвувати, під-варýти, під-топтáтись.

2. при іменних пнях:

а) що зробити чим в незначній мірі (подібно 1. в.): *під-синýти, під-блýти; під-добритьсь.*

б) що під чим в простороні й часі, звідси з одного боку близкість, з другого—молодший вік або нижчий стан: *під-борідда, під-мóстя, під-нїжжа, під-лісся; під-зéмний, під-чрéвий; під-лівок, під-свинок, під-пáрубок, під-сák, під-пáсац.*

180. По-, пi-, 1. при часівниках.

а) чиність переривна: *по-бóювати, по-пивáти, по-брéнькувати, по-вівáти.*

б) чиність обмежена часом або ступенем: *по-сидíти, по-бу́ти, по-сто́ять, по-балáкati.*

Подвоїння префіксу змінює чиність: *по-нобýти, по-поїсти, по-по-ходýти, по-по-сто́ять, по-по-плáкati, по-по-носýти, по-по-бíгati* і т. інш.

в) виконання чину на кількох обєктах або кількома підметами (при часівниках пеперехідних і в цім разі вони не мають одинин): *по-вязàти, по-клáсти, по-ловýти, по-зно́сити, по-розкóзвувати, по-принóсити; по-залáзити, по-снýти, по-сідáти, по-вилітáти.*

г) поширення чинності в простороні: *по-шивáти, по-мáзати, по-більшáти, по-меншáти.*

д) надання часівникам недоконанім доконаної форми (закінченість): *по-блýти, по-чорнýти, по-просýти.*

2. при йменнях:

а) простір, обшир (суцільний): *по-гíрря, по-лісся, по-ділля, по-двíрря, по-берéжжа* (звідси похідні: *по-берéжник, по-берéжни́й); по-рúчча, по-лю́ддя.*

б) час і стан: *по-хміля, по-ліття, по-неділок, по-года.*

в) спосіб: *подоба, пі-льга.* Прислівники: *по-лег-ки, по-малу, по-во-її.*

г) близкість, подібність і звідси незначність: *пітьма, по-тёмрива, по-братим, по-сестра, по-вірок; по-тляжкий, по-холодний, по-малий, по-леский, по-ле-ки.*

181. Пра-, при йменнях: назви з відтінком далекого часу, надмірної великоності: *пра-бабка, пра-дід, пра-внук, пра-щур, пра-прадід, пра-ліс, пра-лев; пра-старий, пра-давний.*

182. Пре-, прилучаючись до прикметників змінює ступінь якості: *пре-добрий, пре-ірний, пре-баїатий, пре-нішний.*

183. При-, основне значіння префікса **при**-блізкість:

1. при часівниках:

а) близько бути або наблизатись, або ж досягти цілі чинності: *при-біти, при-бути, при-блудитись, при-вязати, при-горнути, при-їнáти, при-чарувати.*

б) незакінченість чинності, наближення до того, що виражася часівником з префіксом **за**-, **з (с)**-: *при-душити, при-пекти, при-вляти, при-чинити.*

в) показує на додаткову, незначну чинність: *при-танцювати, при-гравати, при-бріхувати, прикладати.*

2. при йменнях:

а) речівників: близкість в просторі й часі: *при-головок, пра-лісок, при-долінок.*

б) прикметників: назначність якості: *при-іркій, при-блій, при-голосний, при-дуркуватий, при-білий, при-жовтій, при-зелений, при-зеленкуватий.*

184. Про-, 1. при часівниках:

а) рух крізь предмет: *про-біти, про-дёрти, про-водити, про-ходити, про-свічувати, про-рубувати, про-зирати, про-тічуватись.*

б) протяг чинності певний час (=пере-): *про-живати, про-бувати.*

в) перехід чинності (=мимо): *про-бачити, про-дати, про-кінути, про-нести.*

г) втрату чого через чинність: *про-піти, про-їсти, про-трійката.*

д) доконаність чинності, показуючи на її початок або закінченість: *про-хворостити, про-вчити, про-казати.*

2. при іменнях:

а) (=пере-): *про-лісок, про-світок, про-зір, про-зорий.*

б) початок в часі: *про-літок, про-весна.*

в) при прікметниках часом визначає незначну якість: *про-сивий.*

185. Роз-, розі, 1. при часівниках:

а) визначає напрям чинності в різні сторони: *роз-біти, роз-лучити, роз-дати, роз-дёрти, роз-кінути, роз-стáтись.*

б) розвій чинності, зміщення: *роз-гулятись, роз-скакатись, роз-веселити, роз-гнівати, роз-к'хати, роз-горітись.*

в) перестанок чинності (рідко): *роз-любити (=відлюбити), розстáтись (що стáлося, роз-стáтись не може), роз-збрóїтись*

2. при іменнях:

а) розділ: *роз-доріжка, розхріст (одежі), роз-ірань, роз-дріб, роз-щілина.*

б) зміщення, збільшення: *рóз-ум, рóз-шир.*

186. До префіксів також треба застосувати заперечення *не*, що злучається з речівниками, прікметниками, прислівниками і звідка з часівниками:

а) *не-моб, не-память, не-нáвистъ, не-слáва, не-ук.*

б) *не-дбáлий, не-дúжий, не-зрýчий*

в) *не-наро́ном, з-не-обча́ки, не-стеме́нно.*

г) *не-нáвидíти, не-дочува́ти, з-не-мíтись.*

Потім того пів-, полу-, напів-, що прилучають ся до речівників, прикметників, причасників, числівників і прислівників:

а) *пів-міток, полу́-драбок, полу́-копок, полу́-мисок, полу́-панок.*

б) *пів-дéнний, пів-гóлий, пів-нíчний, полу-днéвий.*

в) *напів-зруйнóваний.*

г) *пів-пáта, пів-десáта, пів-тора (пів-стора).*

д) *пів-біг, пів-нéрек, напів-перекý.*

можи: *межý-їрря, межý-річча.*

проти: *проти-лéжний.*

серед: *середо-пíств.*

187. В слові може бути й кілька префіксів, і з них кожний вносить свій відтінок в значіння слова, напр. *випроб-да́ж, по-роз-по-зичáти, по-по-ходíти, у-по-дівж.*

188. Префікси *на-, об-, пере-, про-* при часівниках неперехідних можуть надавати їм перехідного значіння: *на-, об-, пере-, про-їхáти, -скочити, -ходити, -сидíти* і т. под.

Наголос безсуфіксних слів залежно від префіксау.

189. Односкладові префіковані слова мають звичайно наголос на префіксі.

Приклади:

без (о)-: бéзбáч, бéзовíк, бéзвість, бéзвíч, бéзгар, бéздар, бéзлист, бéзлíк, бéзлíч, бézmíр, бéзмáль, безóдня, безóднíй, бéзрíк, бéзслих, бéзум, бéзцíн, а також двоскладові бéзголів, бéздорож.

у-: тільки *убіж*, *убін*, *уверть*, *улетъ*, *участь*, *ущовб*, *уявлъ*, *умис(е)л*, *усміх*, *устрій*, *утиск*, *учта*, решта на кореневому складі, напр. *уступ*, *ухіл*, *уклад*, *утвір*, *убій*, *убір*, *ужайн*, і т. д.

уз-: на префіксі тільки в *узбіч*, і також в *узберіж*.

від(од)-: *відигук*, *відклик*, *відтінь*, *відтиск*, *одсвіт*, *одслід*, *відрід*, *відстрах*; *відділ*, *відкуп*, *відмах*, *відліж*, *відлив*, *відлив*, *відпіт*, *відкус*, *відозыва*, *від-січ*, *відскок*, *відпуст*, *віддих*, *відвіз* *відвід*, *відверть*, *відступ*, *відцевіт*, *одіг*, *одмін*, *одрік*, *одруб*, *одшиб*, *одщеп*; *відси*, *відти*; також в *відолос*, *відгомон*, *відво.ож*, *відвороть*, *відсторонь*.

ви-: *вібій*, *вібір*, *віблеск*, *вібрік*, *віброст*, *вібух*, *вівар*, *віверт*, *вівід*, *вівіз*, *вігад*, *вігин*, *вігін*, *вігра*, *вігук*, *відій*, *візиск*, *віїзд*, *віклад*, *віклик*, *вікоп*, *вікрист*, *вікрут*, *вікуп*, *віміт*, *віліск*, *вілім*, *вімір*, *віміт*, *вімул*, *вінад*; *віпар*, *віпис*, *віпим*, *віпір*, *віплат*, *віплив*, *віпуск*, *віпуст*, *вірва*, *вірід*, *вірік*, *віріст*, *віріб*, *віспа*, *вісів*, *віскок*, *віслід*, *віспів*, *віступ*, *вітля*, *віхрист*, *вішишк*, теж *віворіт*, *віполос*.

до-, *добач*, *добір*, *добід*, *добіз*, *добіад*, (але *й добіад*), *добік* (і *доїк*), *доїр*, *доїзд* (і *доїзд*), *доіказ*, *доікір* (і *доікір*), *доіклад* (і *доіклад*), *доілив*, *доімис(е)л*, *доінос* (і *доінос*), *доінис*, *доіпим*, *доін*, *доіпрік*, *доіпуст*, *доісвід*, *доісвіт*, *доісід*, *доіспів*, *доістун*, *доіст*, *доіпим*, *доітик*, *доітовп*, *доіторк*, *доіхід* (і *дохід*).

су-, *суніж*, *супор*, *сіпроти*; *сунінь*.

за-, *забаг*, *забіг*, *забіл*, *заблуд*, *зіверть* (і *зіворот*), *зівид*, *зівисть*, *зівід*, *зівіз*, *зівіс*, *загад*, *заглуб*, *зініт*, *зідум*, *зідур*, *зázір*, *зайда*, *зайди* (мн.), *зіїзд*, *зіквас*, *зікис*, *зікіп*, *зіклад*, *зіклик*, *зіколо*, *зіком*, *зікут*, *зілім*, *зіміл*, *зімет*, *зімул*, *зініс*, *зінис*, *зіпим*, *зіп.ід*, *зіп.поск*, *зіпуст*, *зіроа*, *зіріз* (і *заріз*), *зіріль*, *зісвіт*, *зісів*, *засід*, *засіч*, *заклен*, *захід*, *заспів*, *застій*, *заступ*, *засув*, *затвір*, *затіні*, *захват*, *зітрас*, *захід*, *зачерг*, *зівжеди*, *зі-з.е*, *зі-ки*, *зі-між*, теж *зіколот*, *зіворот*, але *закій*, *забій*, *забір*, *заброd*, *занін*, *зажайн*, *закон* (і *зікін*), *запій*, *запіл*.

на-: *нáбив, нáбіг, нáбіл, нáбриск, нáбряск, нáвал, нáвід, нáвіз, нáвій, нáдих, нáділ, нáдув, нáзва, нáїзд, нáкід, нáклад, нáлад, нáйт, нíмул, нáмíр, нáпад, нáпастъ, нáпис, нáпуст, нíрва, нáрис, наруб, нáспа, нáсід, нáсіч, нáстав, нáтосп, нáтрус, нáтлік, нíхил, нáчерк, теж нáворот, нáюолос, але набíй, набíр і нáбір.*

над-: *нáдїзд, нáдмíр, нáдпис, нáдпíзь, тákож нáдзеленъ.*

о-, об-: *обшир, обід, обзíр, обій, обклад, облав, облук, обляш (мн.), обмил, обмін, обніж, обоч, обрид, óпад, óтвір, обсів, обсяг, обяв, óзнак, теж обрідно, бмаль, але обід, облій, обрúб, обóз, облáз, окіп.*

па-: *пáводь, пáгін, пárостъ, пáсерб, пáчоси (мн.), теж пáмолодь, пáморозь, пáморок, пáпороть.*

пере-: *перéбіг, перéверт, перéвіди, перéгляд, перéгра, перéзва, перéйма, перéказ, перéклад, перéлад, перéміть, перéпіт. перéвра, перéруб, перéсвід, перéспа, перéспів, перéстань, перéжуп, перéсув, перéсуд, перéхрист, перéшепти (мн.), разом з тим перебíй, перебíр, перевід, перевіз, перегін, переній, перегóд, переділ, перекіп, перекір, перекон, перекрій, переміт, перелів, переліг, переліс, перелоги (мн.), перемéт, перено́с, перепій, перепуст, пересіл, пересонъ, перестріт, перетвір, перетік, перехід, перечобс.*

перед-: *перéдвік, перéдкін, передóденъ.*

під-: *підкід, підклад, пíдмет, підміс, підоїма, підóрва, підпис, підпрай, підрив, підскок, підшепт, решта на корені.*

по-: *пóбит, пóбіг, пóбіч, пóблиск, пóблуд, пóбрат, пóбуд, пóбут, пóваб, пóверт, пóверх, пóвів, пóвід, пóвість, пóглум, пóмяд, пóгіріб, пóгrix, пóгук, пóдив, пóділ, пóзір, пóзов, пóйда, пóїзд, пóказ, пóкван, пóклад, пóклиж, пóкорм, пóком, пóкрик, пóкруч, пóліт, пóлиск, пóмерк, пóмис(e).л, пóмíр, пóміть, пóміч, пóміш, пóнюх, пóпаръ, пóпас, пóпис, пóп.іт, пóн-рік, пóпуск, пóрід, пóросль, пóрух, пóруч, посвист, пóсід, пó-*

слід, послух, посмак, посмич, посміх, поступ, постав, постать, пострах, постріл, постук, поговори, погерть, поговор, погріб, погват, побхил, побхит, побхід, побчет, побчуд, побша, побшепт, побшук, побяв, також поберек, поборот, поболос, але побій, побір, побій, подій, поділ, покіс, поклін, поліг, поміст, послід, постой, помік.

пра-: пра́дід, пра́внук, пра́шур, пра́ліс, пра́лев.

при-: при́бір, при́біч, при́ваб, при́від, при́вяз, при́пір, при́горщ, при́гра, при́грів, при́дих, при́зра, при́йма, при́клад, при́міс, при́міст, при́нос, при́пин, при́пис, при́плив, при́плід, при́слух, при́смак, при́смерж, при́спів, при́ступ, при́суд, при́тяг, при́язнь, але приго́н, пригніт, припіл, присіл, присів, при́сіл, пристріт, причал.

про-: про́буд, про́валь, про́від, про́галь, про́глуб, про́гляд, про́грих, про́діл, про́дув, про́дук, про́зір, про́їзд, про́їсть, про́лив, про́мис(е)л, про́мір, про́пад, про́пасть, про́руб, про́світ, про́сип, про́слід, про́стяг, про́тяг, про́чуд, але про́бої, про́го́н, про́гній, про́гра, про́клін, про́пій, про́тік, прохід.

роз-: розбіг, розбрат, розбрід, розваг, розвар, розвій, розгад, розгляд, розгинів, розірань, роздаїй, розділ, роздріб, роздув; роздум, розід, розізд, розказ, розквас, розкид, розкіп, розклад, розкуп, розлад, розлив, розмах, розмир, розмисл, розміт, розмір, розпад, розпал, розпис, розлив, розплід, розрух, розсвіт, розсип, розстрій, розсуд, розтоп, розум, розхит, розхрист, розивіт, розщен, теж розголос, але розбій, розбір, розвід, розділ (роздобу), розкол, розлом, розріз, розрост, розтеір, розхід.

не-: небіж, небій, нейідь, нелюб, немод, неміч, неряд, несмак, нещеч, неук, нехіть, нечестъ.

197. Безсуфіксні жіночі в кінцівкою — а спрефіковані мають наголос на другому складі (на корені), напр:

без-: безгода, безробда, безслава, безстыда.

в-, **у-**: віоноба, увага, утода, уїда, уклада, узога, умова, умбра, унада, уподоба, упріва, урбда, устая, установа, утіхл. утобма, утрата, уява.

ви-: вивага, виглада, вигода, визнака, вилога, виміна, вимова, виплати, виправа, вироба, вирюга, вислуга, вистава, виїва.

від-: відвага, візволія, віддяка, відоїжа, відлога, відліга, відміна, відмова, відмока. відноша, віднога, відправа, відроба, відріза, відсада, відслуга. відстава відхолобда.

до-: довіра, дояна, догода, догоня, докука, додомова, допомога, достава, дотена, дошка, теж з запереченням: недотена, недовіра.

су-: сусіда, супружга, супрія.

за-: забава, забара, заблуда, завада, завала, завіса, заліта, залада, задріпа, залога, замбра, зануда, заобра, заплата, запона, застула, затока, затула.

на-: навага, навіса, навіза, наїана, наїода, нагорода, надолуга, наложа, намова, направа, напруга, наріда, наруга, настала, настула, наука.

не-: небога, неодяга, неоїда, невіра, негоди, неділя, немоши, нетяга.

об-, об-: обійма, облява, обліва, облога, обмова, обноша, обнога, оболона, оборона, обрада, образа, оброба, обслуга, обстава, обува, обява, огіда, оздоба, ознака, окружга, омана, опріва, осада, освіта, оселя, ослава, осолода, остробга, остоля, осуда, охолода, охорона, очепа, онцада.

пере-: перебора, перевага, перевора, переїода, переїда, переобра, переправа, пересада.

перед-: передмова, передплата.

під-: підвіда, піджива, піджеога, підкоба, підлога, підміна, підміна, підмова, підноша, піднора, підправа. підсолода, підстава.

по-: повага, повада, поїода, поіорда, поіроза, поїуба, подія, пожада, пожива, пожога, позика, покора, покраса, покрова,

покіса, поліва, полоїа, помана, помова, помоїа, понада, понова, поноса, понуїка, попріва, попріуа, порада, поріза, поріжа, по-
сада, посвіта, посестра, постіва, потвора, потоля, потреба, потіга, похвала, похода, поїва.

при-: прибайдуа, привіба, пригода, приготіва, пригроза, придоба, приківа, прикраса, прілукіа, примана (але прыманка), приміва, приплодиа, приніїка, припіна, припона, природиа, при-
сліга, приспіра, пристіва, прислія, притока, притула, при-
чена, причина, проїва.

про-: провала, провіна, проволока, прожера, проміна, про-
міва, проноза, просвіта, прохолода.

роз-: розбіла, розборона, розвага, розволока, роздума, роз-
зіва, розлукіа, розміва, розпіїка, розпушта, розроба, розтіка.
розтрата, розчена.

Зложення слів.

191. Зложеними словами звуться такі слова, що утворилися із знаменних частей мови (імення, часівника, прислівника). При тому перший член зложенного слова здебільшого відновлює втрачений суфікс ъ або ь в постаті о або е, напр. *хитромудрий=хытръ-мудръ-и*, а другий член, коли він творить речівник від часівниковий або прикметник від речівника звичайно не має залежного вживання і здебільшого (речівн. м. р.) буває чистим пнем, напр. *гречко-сій*, *людо-їд*; *біло-бóкий*, *ве-
ликó-дній*.

При зложені слів ми маємо такі сполучення:

192. 1. Речівник з речівником:

а) обидва можна мислити в номінативі *богочоловік* (*бог+чоловік*).

б) перший член, можна мислити по значенню наче-б у
генітиві:

бог-робдичя, брато-убівця (брата убівця), лихо-дій, коломазь, кото-луйн, макі-тра, сіно-жайть, листо-ноша, міхо-ноша, зодо-пійло, кожу-мáка, жено-моб, сно-ойда, горло-різ, мако-їн, гречко-сій, куро-хвáт, страхо-полох, страхо-пуд, чорт-пхайка, листо-пáд (але й падо-лист), бою-боязнь, бою-звевáга, вирло-бкий, вовко-дúхий.

В інших відмінках.

богомблець, домосіда.

193. 2. прикметник з речівником:

а) сполучення окреслююче:

а) обидва номінативи.

живо-пліт(=живъ пліт), сухо-діл, остро-кіл, перво-спи, лихо-ліття, велик-день, сало-губ, вербо-ліз, вербо-ліст, вербочернь, своя воля, біж дріве (божъ-дерево), ворон-кінь, барвін-листок, сив-сокіл, невір-земля, клен-дріве, сон-трава, цар-зілля, потан-дівчá, дівіч-вечір; марно-травець, просто-ріка, рівно-вáга, зію-вісіток, серпо-ріг.

б) обидва інитиви:

великодній (велика-дня), чорно-морський, тогорічний, тогобічний.

б) сполучення присвойне:

біло-бкий, (шо білі очі має, з білими очима), біло-бóкий, біло-ліцій, чорно-брівий, криво-рòтий, тяжко-тіль, легко-дýхий, навісно-головий, сиво-борбдий, тонко-вéрхий, широ-чбний, тупо-носий.

звідси речівники:

біло-зір, біло-зóрець, чорно-брівка, довго-носик, песі-головець, голо-колінечь.

194. 3. Числівник з речівником і прикметником:

семи-літка, семи-літній, дву-дённий, три-кутний.

195. 4. Прикметник з прикметником; перший член має форму прислівка:

хитро-мудрий (*хитрий і мудрий*), *біло-рожевий*, *біло-руманий*, *ясно-червоний*, *скорі-здрий*; *само-чверть*, *само-шість*, *тихо-мирний*.

196. 5. Вольовий спосіб часівника і речівника:

їній-вітер, *жмій-крут*, *горій-цвіт*, *зайдій-голова*, *мочій-губа*, *перекотій-поле*, *урвий-голова*, *розпихай-гора*, *перебій-ніс*, *приглайдь-голова*, *пробій-голова*, (*приглайдь-голови не знайдеш, хіба пробій-голову*. Номис. 4073), *Гуляй-поле*, теж *трясій-рукий*.

197. Часом в одно зложене слово сполучає ся цілий вираз:

любій-мене (= любісток), *не-знати-що*, *приший-кобиліхвіст*, *до-схочу*, *до-нé-хочу*, *на-незáбудь*, *не-дай-світа-чвара*, *Нетуди-хата* (призвіще), *Загубій-пáлиця*.

---

2. СЛОВОЗМІНА.

Речівник.

198. Деклінація. Деклінація речівників по характеру кінцівок розпадає ся на чотири типи:

до I-го належать речівники муж. роду, що кінчать ся в помінативі на шелестівку, тверду або мягку, на й(j), і на о;

до II-го речівники середн. роду на о, е, ь(а, я);

до III-го речівники жін. і муж. роду на а(я);

до IV—речівники жін. роду на шелестівку.

I. Деклінація.

199. Взірці. Іні: брат-, козак-, батьк-, слухач-, гость-, краї-.

ОДИНА

ном.	брат	козак	батьк-о
ген.	брáт-а	козак-á	батьк-а
дат.	брáт-ові	козак-ові	батьк-ові
акуз.	брáт-а	козак-á	батьк-а
вок.	брáт-е	козак-е	батьк-у
інст.	брáт-ом	козак-ом	батьк-ом
льон.	брáт-ові	козак-ові(у)	батьк-ові

МОЖИНА

ном.	брат-ý	козак-ý	батьк-ý
ген.	брат-íв	козак-íв	батьк-íв
дат.	брат-áм	козак-áм	батьк-áм
акуз.	брат-íв	козак-íв	батьк-íв
вок.	брат-ý	козак-ý	батьк-ý
інст.	брат-áми	козак-áми	батьк-áми
льон.	брат-áх	козак-áх	батьк-áх

ОДИНА

ном.	слушач	гість	край.
ген.	слушач-á	гост-я	кrá-ю. (краj-у)
дат.	слушач-éві	гост-ові	кrá-еві. (краj-еві)
акуз.	слушач-á	гост-я	край.
вок.	слушач-у	гост-ю	кrá-ю.
інст.	слушач-ém	гост-ем	кrá-ем.
льон.	слушач-éві	гост-еві	кrá-ю(ї)

МНОЖИНА

ном.	слушач-í	гост-í	краї. (краj-i)
ген.	слушач-íв	гост-éй	кра-їв.
дат.	злушач-áм	гост-ýм	кра-ýм.
акуз.	слушач-íв	гост-éй	кра-ї.
вок.	слушач-í	гост-í	кра-ї.
інст.	слушач-áми	гість-ми	кра-ýми.
льон.	слушач-áх	гост-ýх	кра-ýх.

200. В словах, що кінчать ся в номінативі на-ел,-ель,-ол,-оль,-ер,-ор,-ек,-ок,-ець,-ен,-енъ,-онъ,-ес,-ет,-отъ, в інших відмінках е і с випадають напр.:

-ел: посéл-послá, орел-вірлá (орлá), осéл-ослá, котéл-котлá.

-ель: дýшель-дýшиля, журавéль-журавлá, корабéль-кораблá, (але слова з суф.-тель сюди не належать: учýтель-учýтелá.)

-ол: щýол щýла.

-оль: кýхоль-кýхля, вýюль (і вýгіль)-вýгля, (але янголь-янголя).

-ер: мáйстер-мáйстра, швáлер-шивágra, мéтер-мéтра.

-ор: свéкор-свéкра, цýкор-цикру, вýхор-вýхру, бугóр-буглá.

-ок: вінóк-вінкá, зарібок-зарібка, гвіздóк-гвіздкá, (але кұрок-кұроку).

-ець: вдовéць-вдівцá, хлóпець-хлóпця, отéць-вітцá (отцá).

-ен: рожéн-рожнá, хосéн-хіснá, тéрен-тéрну, гóрен-гірна.

-ень: день-дня, вéлетьнъ-вéлетьнъ, сíчнъ-сíчнъ, блáзень-блáзнь (але ясень-ясеня).

-онь: вогóнь-вогню.

-ес: пес-пса, овéс-овісá.

-ет: хребéт-хребтá, óцет-óщту.

-оть: ніготь-ніття, дъбоготь-дъбогту (дігту), віхоть-віхтию, лікоть-ліктя.

З цього правила виступають слова з кореневими грунами **оло**, **оро**, **ере** перед кінцевою шелестівкою, напр. *горóх-горóху*, *зіколог-заколоту*, *жсреб-жсреба*, але *пér-ець—пérцию*, *кор-ок—корку*, *вівтор-ок—вівторка*, теж *тéрен-тéрну*.

Сон-сну, але в *сон* в значенні рослини **о** не випадає: *сónу* (*сона*), *сónові* і т. д.

В словах **лев** (лькъ), **лоб** (льбъ), **рот** (рътъ), **мох** (мъхъ), **о і е** не випадають: *лев-лéва-левй*, *лоб-лóба-лобý*, *рот-róта-ротý*, *мох-móха-мохý*.

Так само не винадає воно в слові **лен** (льон).

Псалом має *псалъмá*, *псалъмові* і т. д.

Перстень-персня і *пérстеня*, мн. *персні* і *перстені*.

Гарнець, горнець, чернець,—гарция, горция, черци́ (і ченци́), і так д.

Жнець, мрець, швець—женци́, мерци́, щевци́, мн. *женци́*, *мерци́*, *шевци́*, і т. д.

Великдень-великодня, великоднєві і т. д.

Переддень-передбдня, передбднєві, і т. д.

Тиждень-тижня, тижнєві, мн. *тижні* і т. д.

201. Коли слова, що в їх пнях **о і е** винадає, мають в попереднім складі пня теж **о**, то воно (див. § 49, б.) міниться в і: *вівторок-вівторка* (і *вівторка*), *отéць-отиці́* (і *отиці́*), *ко-нечь-кінці́* (про кінечь див. § 49, ув. 3), *тубольець-тубольці́*,

гонець-гінця, ноготь-нітка (і ніготь), дъбоготь-дійтю, локоть-ліктя, (і лікоть, локіть), овес-вівса, орел-вірла (і орла), вдовеиць-вдівця (і вдівечь), і т. д. але хлопця, осла, рожна, горна, воиню, биту і інші.

Увага. Коли при такі міні **о** було початковим у слові (в назвуку, ім Anlaute), то воно набуває назвучного **в**, напр. вітиця, вірла, вівса і т. под. (при формах орла, отиця); це в либо вже бере початок в добі дифтонгового **уй** (вуї), на місці теперішнього і: **уірла** і т. д.

202. Четвер і претір. інші відмінки творять від пня **четвер-** і **протор-**: четверіа, протора, і т. д.

Христос—Христá, Христóві, Христá, Христе, Христом, Христí.

Госпóдь (госпідь), господа, господу, господа, господи, господом.

203. Ймення з суф.-ин в однині відкидають його у множині: міщан-йн—міщан-е, міщан і т. д. Множність від камінь, ремінь, корінь і теж волос, лист, кіл, клин, брус, як що вони не сполучені з числівниками, виражається збірними формами однини: каміння, реміння, коріння, волосся, брусся, листя, кілля, і т. д.

Мн. від чобіт-чоботи, чобіт; чоботам, чоботям і чоботім; чобітми; чоботах і чоботіх.

204. Номінатив оди. Номінатив 1-ї деклінації ще за часи прадавні втратив кінцеву голосівку і тепер показує чистий пень, вилучаючи ймення на-о.

Пні, що на їх кінці вбігається три шелестівки, в номінативі мають межи другою і третьою **е**, напр. міністер, Олександер, Дністéр, в інших відмінках міністр-, Олександр-, Дністр-.

Так само пні на дві шелестівки межи 1-ю і 2-ю мають **о** або **е**, відно § 53, 2, вилучаючи групи показані в тому ж §.

Так від інів *хлопць-*, *днъ-*, *посл-*, *січнь-*, *воїнъ-*, *піск-*, *свекр-*, ми маємо вономінатив: *хлоп-е-цъ*, *д-е-нь*, *пос-е-л*, *січ-е-нь*, *вої-о-нь*, *піс-о-к*, *свек-о-р*.

Іні, що мають перед кінцевою шістствкою **о** або **е**, мінять їх на **і** (§ 49, б): *рід* (*род-*), *двір* (*двор-*), *ніж* (*нож-*), *біб* (*боб-*), *рік* (*рок-*), *лід* (*лед-*), *беріг* (*берег-*), *заніт* (*занет-*), *вечір* (*вечер-*), *корінь* (*корень-*), *ремінь* (*ремень-*). Винятки див. § 49, увага 3.

205. Генітив одн. має кінцівку на **а** або **у**. В добу праславянську генітив на **а** мали речівники в іншем на **о**, до таких належать сучасні *лев*, *вовк*, *зуб*, *птах* і інші; генітив на **у** мали іні на **у(ъ)**, сучасні *син*, *дім*, *сад*, *мед*, *діл*, *віл*, *дар*, *верх*, *стан*, *став*, *чин*, *лід*. З часом деклінація обох інів змінилась, так, наприклад, тепер замість *сіну*, *волу*, говорять *сіна*, *вола*, згідно з деклінацією інів на **о**, і навпаки *труду*, *крайу* замість *трудá*, *крайá*, як годило б ся згідно з деклінацією на **о**; з цього виходить, що, визначаючи яка мусить бути кінцівка генітива, ми не можемо тепер спиратись на первісну ріжницю інів, а мусимо шукати інших підстав. За таку підставу можна взяти значіння речівників.

На **а** мають генітив:

Ймення конкретні загальні, щеб-то назви осіб, звірят, мір, танців, місяців, днів тижня і ін. річей: *брата*, *купця*, *злодія*, *вовка*, *вола*, *горобця*; *каменя*, *колоса*, *плуга*, *бубна*, *носа*, *вуса*; *ліктя*, *корія*, *тарця*, *гроза*, *топака*, *Грудня*.

206. На **у мають генітив:**

1. Ймення уявні; змислові вражіння: *чіну*, *дáру*, *дóтепу*, *рóзуму*, *бóлю*, *труду*, *зáпалу*, *зáкіду*, *упáду*, *зóру*, *смíху*, *клóпоту*, *смíтку*, *жалю*, *чáсу*, *пíдпалу*, *стíду*, *брíду*, *лáку*, *перéляку*, *грóму*, *шéлесту*, *смаку*, *зáходу*, *праzнику*, *плачу*, *пóходу*, *пóпасу*, *тарáнду*, *остáнку*.

2. Ймення збірні й матеріальні: лю́ду, мýру, рóду, на́роду, по́вку, бóру, лíсу, снігу, пíску, лóду, панéру, мáрмору, багровíкú, шóвку, по́гелу, во́ню, жáру.

3. Ймення неживітні на й: краю, рікю, розбою, олію.

4. Чужоземні слова неживітні: то́му, фáкту, акту, фундаменту, контракту.

Опіріч того тýну, ранку, дощу, гробу, морозу, Дону.

Деякі слова мають обидві кінцівки: світу-світа, сόрому-соро́мá, дво́бу і дво́ра, гріху́ (гріхá), часто з ним з'язана ріжниця в значенні: лі́пця (міслі), лі́пчию (меду); збіга (втікачá), збігу (збігання); замкá, замку; листá, листу (збірне), стіль-столá, але до столу.

207. Датив одн. має закінчення—ові (еві) і у. Найуюча форма на ові (еві); кінцівка у вживаває ся переважно при збігу двох дативів, напр. пáну Івáнові.

208. Акuzатив одн. Йменнів живітних подібний до ґенітиву і кінчався на -а, а неживотних подібний почасти до номінативу, почасти до ґенітиву, напр.: найде кія, найшо́в гриба, має рубля, упустіо пérсня, зустрічáє мороза, збудувáв млинá, дай вóза, найшли́ осокóра, хвостá в зúби взяв, купи́ти вóзика, сажáти ключá, дам червінія, несú рублика; бері́ серпá, вінів ножá, прибері́ пня, розтерезí пáса, бýти вітра, ножика держáти, за плúга взяв-ся; підійшов під дуба, вýрізав здорового друга, бублика ззіси, не кладí пальця в рот. *).

209. Вокатив одн. кінчить ся на у(ю) і на е.

На у мають:

а) пні (по давньому) на у: сáну, дóму, сáду, дáру і т. ін.

б) слова, що кінчать ся в номінативі на й, ж, ч, ш, ө, і на яку шелестівку (опіріч -ець) і здрібнілі на -енько, -онъко,

*) Всі приклади з фольклорного матеріалу.

-ок.-ик: *крайо*, (*край-у*), *тату*, *батику*, *Семёновичу*, *Багачу*, *тобрину*, *коню*, *сигеню*, *собомо*, *князю*, *місяцю*, *Грицию*, *козаченку*, *Марку*, *голубонику*, *хлопчику*, *вовчику*, *голубчику*, *конику*, *також братіку*.

Решта має вокатив на **е**: *боре*, *братье*, *Гнате*, *пароде*, при тому попередні горлові мінятъ ся згідно з §§ 50 і 51: *вовче*, *хлопче*, *бріжсе*, *дуже*, *буче*, *кравче*.

210. Інструменталь одн. кінчить ся на **-ом**, після ж, ч, ш, ѹ і малої ішелестівки на **-ем**, напр. *піном*, *братом*; *ножем*, *мечем*, *кошем*, *гостем*, *конем*, *край-ем*.

211. *Льюкатив.* одн. кінчить ся на **-ові,-у,-і**.

На ові (у, і) здебільшого мають пазви осіб: *на козакові* (*козаку*), *братові* (*браті*), *на батькові* (*батику*).

На-у мають імення па-й (j), -ик, -ок, -ан, -ян, -ко, -ви, -си, напр. *в краю*, *в гаю*, *в раю*; *на злодію*; *на кошику*, *на песику*, *на хлопчику*, *в кошику*, *на брочику*; *на канарку*, *в мішку*, *в зачку*, *по бережку*, *на танку*, *в кутбичку*, *на дубочку*, *на горбочку*, *в шинку*, *в ражунку*, *на козаку*, *на гусаку*, *на кулаку*, *на держаку*, *в сірлаку*, *на бузьку*; *на шовку*, *в віпуску*, *в віску*.

Опіріч того: *лід*, *слід*, *рід*, *сад*, *зад*, *мед*, *став*, *стен*, *тин*, *жар*, *дах*, (*дасі і даху*), *льох* (*льосі і льоху*), *сміх*, *міх*, *пух*, *мре*, *сопух*, (*за)пах*, *мотух*, *шибух* (*шибусі ішибуху*), *сніг*, *вік*, (*вінці і вікні*), *сік*, *звук*, *рак*, *цевях*, *бук*, *знак*, *скік*, *крик*, *каптиж*, (*каптуши і каптуху*) і іш.

Решта має льюкатив на-і (при чому к, г, х, мінятъ ся на ц, з, с, § 50) напр.: *в носі*, *в роті*, *на березі*, *в волосі*, *в козаці*, *в дусі*, *в горосі*, *на язиці*, *на вірсі*, *в лізі*, *в байраці*, *у вінці*, *в тім ралі*, *в акті*, *в хроні*, *в польпі*, *в вівсі*, *на дубі*, *у лісі*, *на тобузі*, *по сіні бобці*, *на розі*, *в потязі*, *при жінці*, *в обсліді*, *на коні*, *в стозі*.

212. *Номінатив* мн. кінчить ся на **-и,-і,-е, а**.

На—и мають під з твердою шелестівкою: *пан-й*, *брат-й*, *чоловіки*, *вовкій*,

На—і пні з мяк. шелестівкою, ж, ч, ш й й (j) і теж по аналогії з іншими на мяку шелестівку пні на р: *гості*, *коні*, *ножі*, *мечі*, *товариши*, *край*, *господари*.

На—е пні (з суф. ан-ин), що відкидають у мн. -ин: *бережан-ин*, *—бережане*, *славян-ин*, *—славяне*, *тогообочан-ин*—*тогообочане*, але *Турчин*—*Турчины*, *Серб-ин*—*Серби*, *Рус-ин*—*Русині*, *Болгар-ин*—*Болгари*, *Татар-ин*—*Татари*, від *хазлін*—*хазлі*. *Люде*—із злиття ф.ф. *люди* (*люди^в*) і *людие*.

Форми *рукава*, *вуса* (при *вуси*), поводі так само, як і два *годі* є пережиток ф.ф. *помін*. і акузат. дійні. На а теж множина від *грунт*—*грунта*, *світ*—*світла*.

213. Генітив мн. або кінчується на -ів,-ей (ъй), або є чистим пнем. Звичайно генітив кінчується па-ів: *панів*, *тив*, *мечів*, *тестів*, *країв*, але *кінь-коней*, *гріш-грóшей*, *гість-гостей*, *анде-людей*:

В генітиві мають існь без кінчівки 1) ті ймення, що відкидають суф.-ин: *міщан*, *селян*, *славян*, *Болгар*, *Татар*, але *Сербів*, *хазлів*, *Русинів*; тож *яничар*, 2) в сполученні з числівниками: *сто ворог*, *сім рік*, *шісінь день*, *сто раз*, *сім сажень*, *приятель мало*.

Увага. Числівники, починаючи від п'яти сполучаються часом з генітивом одн. (в збірному розумі), напр. *сто чоловіка*, *невольника пів чвáртаста*.

214. Датив мн. кінчується па-ам: *панам*, *кням*, але ймення на мяк. шелестівку і на ж, ч, ш, діалектично мають теж кінчівку -ім (з давніх -ем, -ьом): *коñім*, *грóшім*, *гостім*, *хлобічім*; *дітім* теж *штанім*, *чоботім*.

215. Акузатив мн. йменнів осіб подібний до генітиву, а йменнів неживітних і назов звірят і рослин до номінативу,

напр. я бачу людéй, чоловíків, кóні, вівчí, волíй, теж дíти (хоч і їх дітей), ворогí і ворогів (топчí вороги під ноги).

216. **Вокатив** мн. подібний до помінативу, але від пан звичайно панове.

217. **Інструменталь** мн. кіпчить ся на-ами і-ми.

Пануюча форма кіпцівки на-ами; братáми, панáми, то-варишáми; па-ми мають: үробшí, кóні, гостí, чоботи, лóде, дíти: үрічими, кіньми, гістъми, чобітъми, лóдьми, дітьми. Від вязи-зázами і вязýма.

218. **Лъскатив** мн. кіпчить ся на-ах і іх (з давн.-**ъox**).

Пануюча форма на-ах, а на-іх (поруч з ъах) мають ті ймення, що в дативі кін. па-ім, напр. үробшах (при үробшах), кóніх, гостіх, чоботіх, лóдіх, дітіх, хлобціх, і теж лісіх (при лісах, лісах).

Наголос в I деклінації.

Наголос в першій деклінації можна поділити на пять типів:

219. 1. Наголос на пні в однині і множині:

вус, вúса, вúси, вúсів; хід, хóду, хóди, хóдів; зеір, зеіра, зеі-ри, зеірів; кóник, кóника, кóники, кóників; чоловíк, чоловíка, чо-ловíки, чоловíків.

Ще приклади: труп, кlin, ріг, горіх.

220. 2. Наголос на пні в однині, на кінцівці у множині:

брат, братá, братíй, братів; дар, дárю, дарí, дарів; бір, бóру, борíй, борів; пíсаръ, пíсаря, пíсарí, пíсарів; пárubok пárubka, парубкíй, парубків.

Ще приклади: птах, сват, кат, чорт, лист, суд, мід (мел), жиц, біб, мак, воок, рік, віз, дуб, ріт, став, бáтько, ю-рох, директор, юлос, пояс.

221. 3. Наголос на пі в одній і помінат. множині:

зуб, зуба, зуби, зубів; гість, гостя, гості, гостей (але *го-стям і гостнім*).

222. 4. Наголос на кінцівці в одній, на пі у множині:
кінь, коня, коні, коней; гріш, гріша, гріши, грішней.

223. 5. Наголос на кінцівці в одній і множині:

гріх, гріха, гріху, гріхів; король, короля, королі, королів;
козак, козаки, козаку, козаків.

Іде приклади: *піп, горб, шаръ, дяк, кіп, віл, смак, хрест,*
баран, качан, млин, осел, орел, овес, пес, день.

ІІ. Деклінація.

224. Взірці. Пі: *дерев-, серц-, бажань-, щастъ-, лінам-*,

ОДИНАДСЯСЬКА.

ном. вон.	дерев-о	серц-о	бажанн-я(е)
ген.	дерев-а	серц-я	бажанн-я
дат.	дерев-у	серц-ю	бажанн-ю
акуз.	дерев-о	серц-е	бажанн-я(е)
інст.	дерев-ом	серц-ем	бажанн-ям(ем)
льон.	дерев-і	серц-і	бажанн-і

МНОЖИНА.

ном. вон.	дерев-а	серц-я	бажанн-я
ген.	дерев	серци(серцив)	бажань
дат.	дерев-ам	серц-ям	бажанн-ям-
акуз.	дерев-а	серц-я	бажанн-я
інст.	дерев-ами	серц-ями	бажанн-ями
льон.	дерев-ах	серц-ях	бажанн-ях

ОДИНАДСЯСЬКА.

ном. вон.	щаст-я	ягні́	імá
ген.	щаст-я	ягніт-и	імá(імені)

дат.	ща́ст-ю	ягні́т-і	ім'ю(імені)
акуз.	ща́ст-я	ягні́т	ім'я
інст.	ща́ст-лям	ягні́т-м	ім'я-м
льон.	ща́ст-і	ягні́т-і	ім'ю(імені)

М Н О Ж И Н А.

ном. вон.	—	ягні́т-а	ім'я(імéна)
ген.	—	ягні́т	імéн
дат.	—	ягні́т-ам	ім'ям(імéнам)
акуз.	—	ягні́т-а	ім'я(імéна)
інст.	—	ягні́т-ами	ім'ят-ми(імéнами)
льон.	—	ягні́т-ах	ім'ях(імéнах)

225. Імення на **-я** (опріч пів на **-ат,-ен,**) в номінативі подвоюють попередню шелестівку (§ 52 в ув. 2), вилучаючи геніт. мн., і заховують це я в акуз., вон., і інстр., але в літерат. язиці, опріч цих форм, подибують ся ще шівнічно-укр. і галицькі на **е** без подвоїння або з подвоїнням попередньої шелестівки і подільські на **я** без подвоїння: таким робом ми маємо ще такі варіанти деклінації цих іменів:

1, 4, 5, відм.	бáжсаня	б від.	бáжсаням
	бáжсаннє		бáжсаннем
	бáжсанє		бáжанем

226. Імення на **-я** (суф. **іє**) збірні, напр. **зілля, кілля, волосся, колосся, збіжжя** і ознаки місця, часу і стану, напр. **підірря, поділля, задобіддя, безвіддя, безімідія**—не мають множини, так само, як і часівникові на **-ння**, що тільки в літературнім язиці мають множину.

Імення **вила, щудла, ворота, дрова, жорна, вуста**—не мають одинини. **Небо** й чудо творять мн. з суф.—**ес**: **чудес-á** (але **й чуд-á**), **чудес;** **небес-á, небес-**.

227. **Око** відмінює ся так: **бка, бкові, бко, бком, бчі** (**в очі**); мн.: **бчі і очі;** **очей, очам, очі** (**в очі**). очіма і віими. оча́с і очіх, **о очі**, (**двійня**).

228. Лъекатив одн. іменів на-е-, иня (иє), та (те) діалектично має кінцівку ю: *на мօрю, на сérциу, на видáнию, в щáстю*. Слова на-енъко мають кінцівку у: *на сéрденьку*, теж військо—*в війську*. Решта кіпчить ся па і при тому и, г, х, мінятися на ц, з, с: *в очi (око), в ўсi (ухо)*.

229. Номінатив і акузатив мн. При числівниках *дvi, три, чоти́рi, обидва* функцію множ. виконує форма 1 і 4 відмінку двійні на і (ъ): *двi дерéвi, двi яблуци, двi очi, відрi* і т. д., опріч того форми: *очi, ўши* (при *вúха*), *плéчи* вживають ся тепер, якщо форми 1-4 відм. мн. від. *око, ухо, плечé*.

230. Генітив мн. а) є чистий пень, вилучаючи: *морiв, полiв, (але й пiль в захiдн. говiрках), шудlів, шклів, iбрiв, весiллів, iменнів, сонiв, прислiвiв, серцiв (i серць), часом у письменникiв ген. на-iв* ми подибуємо у пнів на—ињь: *зiбраннiв, вiруваннiв,творiннiв*.

б) Як що пень кіпчить ся на двi шестiвки, то мiж пiими, згiдно з § 53₂, з'являє сл **о** або **е**: *вiкнó-вiконi, стiгнó-стiгнi, багнó-багнi, пiсмо-пáсом, повiсмо-повiсом, веслó-весéлi, вiдроб-вiдéр, рiброб-гебéр, дiо-ден, гумнó-гумéн, ряднó-рядéн, полотнó-по.лотéн, зернó-зéрен, сiдлó-сiдéл, вiкнице-вiкнéць, курчатко-курчáток, але мiсце-мiсць, сéрце-серць, тiсто-тiст*.

в) **о** і **е**, в кiнцевiм складi мiнятися в і: *ворóта-ворiт, дo.ютó-долiт, бзero-озíр, плéчи-плéч, кóлесо-колiс, але чудéс, не-бéс, дерéв, решéт, воретéн, джерéл*.

231. Інструменталь мн. кіпчить ся на (ъ)ми в словах: *ворiтми* (i *вóротами*), *колiсми*, *копитыми*; *на-има* (останок двiйнi) в: *очiма* (але й *вiчми*), *плéчима, уши́ма* (i *вúхами*).

232. Лъекатив мн. слова *ворóта, лiтa, плéчи*, опріч звичайних форм мають ще лъекатив на-іх: *ворóтiх, лiтiх, плéчiх*.

Наголос II деклінації.

Наголос іменнів другої деклінації має чотири типи.

233. 1. Наголос стаїй завжде на пні:

братерство, бажання і т. под.

234. 2. Наголос в одн. на пні, у множ. (опріч геніт.) на кінцівці: *слово, слова, слова, слів; поль, поля, поля, полів (піль)*.

235. 3. Наголос в одн. на кінцівці, у множ. на пні: *відро, відрá, відра, відер; вікно, вікнá, вікна, вікон; винб, винá, віна, вин.*

236. 4. Наголос несталий, в обох числах на пні, але у множ. з першого (від початку) складу двускладового пння переходить на другий:

озеро, озера, озір, колесо, колеса, коліс, дерево, дерева, дерево; решето, решета, решёт.

ІІІ. Д е к л і н а ц і я.

237. Взірці. Пні: *голов-, земль-, душ-, надіj-*.

ОДИНА

ном.	голов-á	земл-á	душ-á	наді-я
ген.	голов-ý	земл-í	душ-í	наді-ý
дат.	голов-í	земл-í	душ-í	наді-í
азуз.	голов-у	земл-ю	душ-у	наді-ю
вок.	голов-о	земл-е	душ-е	наді-е
інст.	головó-ю	землé-ю	душ-éю	наді-éю
львн.	голов-í	земл-í	душ-í	наді-í

МНОЖИНА

ном.	голов-и	земл-í	душ-í	наді-í
ген.	голів	земель	душ	наді-й
дат.	голов-ам	земл-ям	душ-ам	наді-ям
азуз.	голов-и	земл-í	душ-í	наді-і
вок.	голов-и	земл-í	душ-í	наді-і
інст.	голов-ами	земл-ями	душ-ами	наді-ями
львн.	голов-áх	земл-ях	душ-ах	наді-ях

238. До III-ї деклінації належать 1) йменія, що кінчать ся в номінативі одн. на а з попередньою твердою або мякою шелестівкою і одно слово на і: *пані*, що або не відміняється, або ж відміняється правильно, як які інші *баня*, *земля* і т. под. і 2) слова, що не мають однини: *трабі*, *ножиці*, *вільці* і слова з суф.—ини: *заручини*, *родини*, *роковини*, *переносини* і інші; і від часівникові з суф.—к-и: *обжинки*, *вісівки*, *памітки*; відмінні з суф.—к-и, *зázімки*, *відзімки*.

239. Генітис однини пів на тверду шелестівку кінчить ся на-и, а пнів, на мяку шелестівку і також на дж, ж, ч, (щ), ш (що постали з мягчення г, к, х, д, т, з, с § 51) кінчить ся на і (ѣ²): *кулі*, *бані*, *шиї*; *твéрджі*, *вéжі*, *грижі*, *свічі*, *пýци*, *душі*, *нóши*.

240. Датив і льонатив одн. кінчать ся завжде на і (при чому г, к, х, міняють ся на з, ч, с). а акузатив на у (ю): *бáбі*, *землі*, *нозі*, *ручі*, *мíсі*; *в бабі*, *в землі*, *в душі*, *на нозі*, *на ручі*, *на мíсі*; *дúшу*, *зéмлю* (зéмль-у), *нóту*, *рúку*, *мíгу*.

241. Вокатив одн. кінчить ся на о, е, у (ю).

Пні на тверду шелестівку мають вокатив на о: *мамо*, *бáбо*, *поéто*, *вовво́до*.

Пні на мяку шелестівку і на ж, ч, ш мають вокатив на е: *зéмле*, *надіе(jo)*, *рóже*, *поторóче*, *душé*.

На у (ю) мають вокатив здрібніло-песливі йменія з інем на мяку шелестівку: *мамúсю*, *бабúсю*, *мамúню*, (що анальогічні з подібними ж муж.: *татúню*, *дідúсю*, і т. под.) теж. *дóню*, *Кáсю*. *Пані* має вокатив, як і номінатив: *пáні!*

242. Інструменталь одн. пнів твердих кінчить ся на-ю, а мягких і теж пнів на ж, ч, ш на-ю: *ногóю*, *рукóю*, *бáнею*, *дíжéю*, *бúчею*, *душéю*, (див. § 49, ув. 4).

243. Номінатив мн. твердих пнів кінчить ся на и, а мягких і на ж, ч, ш на і: *дúми*, *дúмі*.

В сполученні з числами дві, три, чотири позначатив, як і акузатив мають і, (при чому кінцеві ч, и, х міняться на з, ц, с), пережиток давньої двійні: *дво́й рибі*, *дво́й земі*, *дво́й хаті*, *три біді*, *четири мусі*, рідче *две руки*, *п'ять*, частіше *две руки*, *п'ять*.

244. Генітив множ. звичайно виявляє чистий пень: *ран-а-ран*, *вод-а-вод*; але мають генітив -ів по анальгії з іменнами на і деклінації:

1) Імення двоскладові, що мають у множ. наголос на кінцеві: *пани́-пани́в*, *хати́-хатів*, *баби́-бабів*, тож *сárна-сárнів*, *мúшиля-мúшили́в*, іноді *брéхнів* (при *брéхéнь*). Від *свині*—*свинéй*.

2. Іменія муж.: *стáроста-старостів*, *Квітка-Квітків* (але *квітка-квітóк*), *суддя-суддів*, *сусіда-сусід і сусідів*.

Голосівка **о**, **е(ъ)** в кінцевому складі міниться в і—*юлів*, *підків*, *осіб*, *доріг*, *кіз*, *блжіл*, *сліз*, *брів*, *бліх*, *кіс*, *піл* (від *полі*), *паних*, *корів*.

З цього правила виступають деякі слова, напр., на:

-об-а: *жасло́б*, *проб* (але *осіб*).

-ов-а: *сов*, *постанов* (але *брів*, *корів*).

-ог-а: *підло́г*, *запомо́г* (але *доріг*).

-од-а: *вод*, *виод*, *колод* (але *свобід*, *яїд*).

-он-а: *сорок*, *морок*.

-он-а: *запо́н*, *воробін*, *коро́н* (але *сторін*, *борін*).

-ор-а: *обо́р*, *підпор* (але *ір*).

-от-а: *чеснóт* (але *робіт*).

тож від *росá-рос*.

При збігу двох і більше шестівок пня, між останньою і передостанньою з'являється звук **о** або **е**, згідно з § 53: *мáт-о-к*, *лав-о-к*, *пíх-о-в*, *нáз-о-в*, *молит-о-в*, *бóч-о-к*, *куж-о-нъ*, *сúк-о-нъ*. *іск-о-р*, *мít-е-з*, *тем*, *корч-é-м*, *стá-е-нъ*, *сóс-е-н*, *попів-е-н*. *крап-е-ль*, *піс-é-нъ*, *шаб-é-ль*, *вéс-е-н* і т. под.; при цій оказії і з основного

о в закритому складі, як стає він відкритим, знову повертається на о: *війн-á—вбсн* (воїн), *церквіч-церковéць*, (але *піхóв* від *піхви*); від *вівчя—овéць*; від *дошка-дошóк*.

245. Акузатив мн. подібний до номінативу; зрідка назви осіб мають акузатив подібний до ґенітиву: *бáчу жінóк*.

246. Інструменталь мн. кінчить ся на -ами: *іграми, ду́мами, пáнями, змíями, але слíзми, кісми, сусідьми* (від *сусіда*).

Наголос III деклінації.

Наголос III деклінації має вісім типів.

247. 1. Наголос сталий завжде на ініції:

дорóга, бúря, сýла, рýба, мýха, громáда, кляса, крýада і т. ін.

248. 2. Наголос в однині сталий на ініції, у множ. теж на ініції, але в ґенітиві перескакує на останній склад:

відъма, відъми, мн. відъми, відъом.

Ще приклади: *иéгла (иегéл), дошка (дошóк), ягода (ягíд)*.

249. 3. Наголос в однині сталий на ініції, у множ. (опріч ғен.) на кінцівці:

бáба, бáби, бабí, бібів; хáта, хáти, хатí, хатів; книжка, книжски, книжскí, книжскóк; жінка, жінки, жінкí, жінок.

Ще приклади: *корóва, драбýна* і слова з суф. -ка,-очка, -інка,-інка: *свíчка, свíчки; квіточка, квіточкí; жідівка, жідівкí*.

250. 4. Наголос в однині на кінцівці у всіх відмінках, oprіч акузативу, у множ. в номін., ґеніт. і акузат.—на ініції:

рукá, рукí, рúку, рúки, рук, рукám; ногá, ногí, ногу, ноги, ног, ногам.

251. 5. Наголос в однині на кінцівці у всіх відмінках, oprіч акузативу; у множ. на ініції—сталий:

водí, водí, вóду, вóди, вод, водами; так само горá, стінá, але земля, земí, землю, землí, земель, землям.

Двоскладові пні мають наголос в акузативі одн. на першому складі; у множ. в ґенітиві на останньому складі пня, а в решті відмінків на першому:

сторона́, сторони́, строну́, строни́, сторін, стронам.

Ще приклади: *борода́, голо́ва, сковородá, мн. сковороди, сковорід, сковородам.*

252. 6. Наголос в однині на кінцівці, у множ. сталий на іні:

ковбасá, ковбасí, ковбáси, ковбáс.

Ще приклади: *звіздá, бідá, спінá, козá.*

253. 7. Наголос в однині на кінцівці, у множ. на іні і в ґенітиві перескачує на останній склад:

дочкá, дочки, дочki, дочóк; сестра́, сестрý, сéстри, сестréр.

254. 8. Наголос в однині на кінцівці; у множ. в номінативі і ґенітиві на іні:

свічá, свічí, свічý, свічóю, свічí, свічí, свічáм.

I V. Д е к л і на ц і я.

255. Взірці. Іні: реч-, тінь-, часть-, вдячність-.

ОДНИНА

ном.	річ	тінь
ген.	réch-i(ríči)	tíñ-i(tíñi)
дат.	réch-i(ríči)	tíñ-í(tíñi)
акуз.	річ	тінь
вок.	réch-e(ríče)	tíñ-e
інстр.	ríčč-u	tíñn-yo
альк.	réch-i(ríči)	tíñ-i(tíñi)

МНОЖИНА

ном.	réch-i(ríči)	tíñ-i(tíñi)
ген.	réch-éй(ríchéй)	tíñ-éй

дат.	рéч-ам(річам)	тін-ям
акуз.	рéч-і(річі)	тін-и(тін-і)
вок.	рéч-і(річі)	тін-и(тін-і)
інстр.	рéч-ами(річами)	тін-ями
льов.	рéч-ах(річах)	тін-ях

ОДИНАКА

ном.	часть	вдýчність
ген.	чáст-и	вдýчност-и
дат.	чáст-и	вдýчност-и
акуз.	часть	вдýчність
вок.	чáст-е	вдýчност-е
інстр.	чáст-ю	вдýчност-ю
льов.	чáст-и	вдýчност-и

МОЖНА

ном.	чáст-и	вдýчност-и
ген.	част-бý	вдýчност-ей
дат.	част-ýм	вдýчност-ям
акуз.	чáст-и	вдýчност-и
вок.	част-и	вдýчност-и
інстр.	част-ýми	вдýчност-ями
льов.	част-ýх	вдýчност-ях

256. Нікійменнів IV деклінації кінчать ся на **д(ъ), з(ъ), л(ъ), н(ъ), с(ъ), т(ъ), ц(ъ), ж.** ч, ш, р. б, в; до цеї ж деклінації належить **мати**, що або не відміняє сл., або відміняє ся так: 1. *мáти*, 2. *мáтери*, 3. *мáтерi*, 4. *мáтir*, 5. *мáти*, 6. *мáтерi*; мн. 1. *матерi*, 2. *матерíв*, 3. *матерýм*, 4. *матерíв*, 5. *матерi*, 6. *матирмí*, 7. *матерáс*.

До цеї ж деклінації належать: *десрi*, *сéни*, *гру́ди*, *гуси*.

Міль відмінне ся по IV і по I деклінації: ген. *мóля* (м. р.) і *мóлi* (ж. р.).

257. Номінатив одн. представляє змікшений пень: *гусь*, *часть*, *жовч*.

В закритому складі **о і е** міняться в і: *кістъ-кост-*, *вісь-ос* (початкове і з **о** має в закритому складі назвучне **в**), *міць-моц-*, *сіль-сол-*, *віртість-вáртост-*, *піч-пок-*, *поміч-помоч-*, *подоріж-* *подорож-*, *зіміть-замет-*, *купіль-купел-*, *осінь-осен-*, *постіль-по-* *стел-* (але й *постеля*), *одіж-обдел-* (але й *одéжа*), *піч-печ-*.

Але **о і е** заховують ся в *мобóв*, *кров* (і *крів*) *нáпоротъ*, *жовч*, *запоюч*, *пригорщ*, *чверть*, *шерстъ*, *честь*.

258. Генітив, датив і лъскатив одн. кінчать ся на и і є

На і мають імення, що кінчать ся в номінативі на ж, ч, ш, ць, ль, по аналогії з іменнями III деклінації на ж-а, ч-а, ш-а, ц-я, л-я, решта кінчить ся на и: *осени*, *крови* (і *криві*), *зім'ти* і т. под.

Увага. Діалектично навіть в таких словах, як *осінь*, *мобóв* і т. под. замість и подибує сл і: *осені*, *мобóві*, і т. ін.

259. Інструменталь одн. кінчить ся на у з попередн. ї, що виявляє ся у інів на губний: *крівю*, (*крівју*) і *крівмо* (*кривљю*), а коли збігає сл дві шестівки, то їх **мякнить**: *стáрісто*, *кістю*, *чісто* і (*частею*); ж, ч, ш подвоює: *подоріж-* *жу*, *річчу*, *піччу*, *ніччу*, діалектично *річто*, *нічто*, *пічто*, а д, з, л, н, с, т, р, ц подвоює й **мякнить**: *міддю*, *мáззю*, *сіллю*, *тінню*, *віссю*, *нáпоротто*, *твáррю*, *мáчию*.

Як же при цьому попередній склад стає закритим, то в нім **о і е** мінітуть сл в і.

260. Номінатив, анузатив, вонатив множ. подібні до себе і кінчать ся у інів па ж, ч, ш, ць, л на і, подібно до III деклінації, а решта на и.

261. Генітив множ. кінчить ся на ей, з наголосом на ей, в двоскладових, або ж діалектично на ій (ий) з наголосом на іні: *річей-річій*, *ночей-ночій*, *трудеї-трудеїй*, але *сіней*.

Кінцівку на ів мають слова на щі: *мáдрощів*, *зáдрощів*, *лáсощів*, і часом імення на-сть *вдічностів*.

262. Датив мн. кінчить ся на-ам (в словах на ж, ч, ш) і на-ям: *вістям, напістям, і т. под. ало і па ім: үрүдім, дверім, сінім* (при *үрүдлям, дверям, сініям*).

263. Інструменталь мн. кінчить ся на-ами: *рбачими, почами, чвертлами*, але *гусьмай, үрудымай, кістыми; дверима*.

264. Льюкатив мн. кінчить сл на-ах. але діалектично на іх: *үрүдіх* (і *үрүдлях*), *дверіх*.

Наголос в IV деклінації.

Наголос в IV деклінації двох типів.

265 1. Сталий, у всіх відм. на пні (в словах многоскладових і деяких односкладових) папр. *вдячність, приязнь, панорома, тінь*.

266. 2. В односкладових в одпні на пні в номін., акуз. і вокат., а в генітиві мн. тоді тільки, як він кінчить ся на-ий, -ій; в дативі, інструм. і льюкативі мн. на кіншівці, напр.: *нічнобій, мн. нобій, ночей (нобій), почам, почами, почах*.

Творення прислівників від форм речівникових.

267. Різні форми речівників без прийменників або з прийменниками вживають ся в значенні прислівників, так напр. творяться прислівники від:

номін.: *гарáзд, сíла, шкодá, слід* (=годить ся, треба), *трéба*.

геніт.: *очора* (=вчора), *сьогодні* (сього днє), *щіпа, дубка, круга* (кругі світа пітий).

датив.: *долів, домів* (галущ. з домови, долови).

акуз.: *дрібку, сілу*.

Інструм.: *біщем, живцем, нішком, втіком*.

Льюкат.: *годі, хільци, үрі*.

інструм. мн.: (давня кіпцівка на и заховала ся в виразі
дієніми часи); *вérхи, мóзки, пíники, раки*; і мабуть такі
зрислівникові форми як *білма, бáрмá, краджомá*, (-ма інструм.
двійні).

Далі вложені витвори, напр. *лівóруч, обíруч, правобіч,*
силоміць.

268. Речівники з прийменниками:

а) геніт.: *безперéстанку, до-облі, до-долу, до-стóту, до-
тráди, до-горí, з пеcся, з-нéбачки, спéреду, спráеді* (по аналь-
огії з *попрáеді*), *зáвтра (за-утра)*.

б) дат.: *по-блíзú, по знакоу.*

в) акуз.: *вóру, в.наd, вмить, врівень, за-гурт, навпростéць,
настíкацí, пóпліч (по плечé).*

г) інструм.: *загалом, пíзирцем, побагом, пíдбігцем.*

д) льюкат.: *в-рáнці, на-разі.*

е) акуз. мн.: *в-радíй-годи, завбільшики, завшíришки.*

Займенники.

269. Деклінація займенників особових і рефлексійного.

ОДНИНА

Н.	я	ти	
г.	менé	тебé	себé
д.	менí	тобí	собí
а.	менé	тебé	себé, ся, съ
і.	мню	тобю	собю
л.	менí	тобí	собí

МНОЖИНА

Н.	ми	ви	
г.	наc	вас	себé
д.	нам	вам	собí

а.	нас	вас	себé, ся, съ
і.	нáми	вáми	собóю
л.	нас	вас	собí

Форми **ся, съ** вживають ся тільки при часівниках, притому в західних говірках **ся** може відділятись від часівника і стояти перед ним, а **съ** уживася сл. неподільно з часівником **матись, мати ся, ся мати.**

Займенники показуючі і, я, е.

270. Займенники **ї, я, е** в помінат. обох чисел вийшли з ужатку і замінилися займенником **він, вона, воно, мн.** для всіх род. **воній.**

ОДНИНА

и.	(ї)	(я)	(е)
г.	його, нього	ї, ісї	рік
д.	йому, ньому	ї(ї), ні(ї)	рік
а.	його, нього	ю, ню, ії ней	муж.
і.	їм, ним	сю, нено	ж
л.	нім, йому, ньому	пі(ї)	ж

МНОЖИНА

и.	(ї)	(е)	(я)
г.		їх, них	
д.		їм,ним	
а.		їх,них	
і.		їми, ними	
л.		їх,них	

Форми **нього, ньому, ним; ней, ні(ї), ню, нею; них, ними**—вживають ся по прийменниках, напр.: **без нього, до ней, при нім, на ні(ї), з ними, про них, по ню, по ним;** але **ню** вживається і без прийменника: **я бачив тво (її).** Коли ж прийменник не стосується до займенника, то вживають форм **його, їх: на його думку, на її прогання**

Увага. В деяких лівобережних говірках замість форм **нього**, **ньому**, і т. ін. вживають **його**, **йому**, і т. д. **без їїю**, **на їому**, **на її**, з другого боку в галицько-подільськ. говірках замість **на нього—на ніо**.

Займенники присвоєні.

271. Подібно до деклінації **т, я, є** відміняються і присвоєні займенники: **мій, моя, мое; твій, твоя, твоє; наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше; свій, своя, своє; чий, чия, чиє; їхній, їхня, їхнє.**

ОДИНА

и. мій	мой	моє
г. мого (мойого, мойого)	моєї, мої, мого (мойого, мойого)	(меї)
д. моєму, мóйму, мóму	мої(ї)	моéму, мóйму, мóму
а. мій, мого	мою	моє
і. моїм	моєю	моїм
л. моїм, моєму	мої(ї)	моїм, моéму

МОЖИНА

и.	мої
г.	моїх
д.	моїм
а.	мої, моїх
і.	моїми
л.	моїх

наш, наша, наше:

ОДИНА	МОЖИНА
и. наш	наша
г. нашого	нашої
д. нашому	наші(ї)

а. наш, нашого	нашу	наше	наші, наших
і. нашим	нашою	нашим	нашими
л. нашім, нашому	наші(й)	нашім, нашому	наших

Так само відміняє ся чий, чийого, чийому, чий і теж займенники питайні і невизначенні: **котрий, а, е; який, а, е; кожний, усякий і інші.**

Деклінація показуючих займенників **той та, те; цей (сей), ця (ся), це (се).**

ОДИНА

272.	н. той	та (táя)	те (téе)
	г. тогó	тої (teї, tіeї, tії), тогó	
	д. томý	tí(й)	томý
	а. той, тогó	ту (túю)	те
	і. тим	тóю (téю, tі́сю)	тим
	л. tíм, тóму	tí(й)	tíм, тóму

МОЖИНА

н.	tí (tíї)
г.	тих
д.	тим
а.	тих, tí
і.	тими
л.	тих

Так само відміняє ся й **цей, ця, це:**

м. р. **цей (сей); цього (сюго); цьому (сюму); цей, цього (ссей, сьюго); цим (сим); цім, цьому (сьюму);** ж. р. **ця, цяя (ся, сяя); цеї, ціеї (сей, сіеї); ції (сії); цю, цюю (сю, сюю); цéю, ціéю (ссю, сіею); ції (сії).** с. р. як мужеський: **це, цéе (се, сéс); цього (сьюго) і т. д.**

Деклінація займенників питайних **хто і що**

273. н.	хто	що (шо)
г.	кого	чого
д.	кому	чому
а.	кого	що (шо)
і	ким	чим
л.	кім, кому	чім, чому

Деклінація займенників невизначених **(в)весь, вся, все.**

ОДИНА

274. н.	(в)весь	вся	все
г.	всього	всєї (всієї)	всього
д.	всьому	всі(й)	всьому
а.	весь, всього	всю	все
і.	всім	всéю (всією)	всім
л.	всім, всьому	всі(й)	всім, всьому

МНОЖИНА

н.	всі
г.	всіх
д.	всім
а.	всі, всіх
і.	всіма
л.	всіх

275. Займенники невизначені з частицями **-сь, -будь,** **-небудь** відміняють ся так, як ті питайні, від яких вони утворені: *хтось, когось, комусь* і т. д.

Прислівники від займенників.

276. Від займенникових коренів творить ся багато прислівників, напр. *де* (*к-де*), *к-уди*, *к-оли*, *яко*, *усé*, *завжди* (*за-все-иди*), *ус-юди*, *ін-одi*, *від-к-i*, *від-t-i*, *нáче* (*нейначе*), *ін-де*, *ту-t*, *там*, *до-t-i*, *по-t-i*, *як*, *так*, *сяк*, і т. ін.

Наголос займенників.

277. В формах менé, тебé, йою, юмú, себé, мою, твою, свою, тою, томú, сьою, сюмú, когó, комú, чогó, чому, всього, всьому під впливом попереднього прийменника наголос відступає на попередній склад, напр. без мéне, на кому, для тéбе, при чому і т. ін.

Так само наголос відступає на попередній склад в займенниках зложених з **ні**: який—ніякий, ктó-нікóю, комú-нікóму, нічою. В займенниках, зложених з частицями **де-**, **аби-**, наголос завжди на частині: дéхто, дéкого, дéякий, аби́хто. Подібно до цього в прислівниках: кудí—нікуди, колí—ніколи (немáко.и), дéколи, аби́ко.и, аби́-де і інші.

Прикметник.

278. Первісто прикметники відмінялися, як речівники і кінчалися в номінативі одн. м. р. на **ъ**, в ж. р. на **а**, в серед. р. на **е**: здоров(ъ), здоров-а, здоров-о, новен (плънѣ), новн-а, новн-о і відмінялися як іменники муж. або жін. роду. Така деклінація прикметників звє ся іменною, відрізняючись від займенникової, якої кінцівки постали з кішівок відмішків **ї**, **я**, **е**: здоров-ъ+ї=здороv-ий, здоров-а+я=здороv-а, здоров-о+е=здороv-е.

Іменна деклінація за часи прадавні вже вийшла з ужитку, замінившись займенниковою, але багато форм її залишилося в язиці і вживався або як прикметники, або як прислівники.

279. В номінативі, поруч з формами займенниковими, подибується ся іменні форми у прикметників: бачіт, варт, велик, вінен, виноват, ворон, всяк, гóден, голобден, господень, готов, дýвен, дрібен, жаден, жив, здоров, зéлен, золот, ладен, лáскав, мб.юд, повінен, рад, сив, стар, щаслив, ясен.

Потім того прикметники присвоїні на **-ів** і **-ин**: бáтиків, братів, бáбин, сестрин.

Увага. Сюди ж належать деякі ймення осіб, місць, напр. *Боїдан, Болуміл, Львів, Київ*, що власне прикметники в іменній формі.

Далі форми причасників на -в,-ла,-ло, що вживають слів'янські, як присудки і не деклінують ся: *брав, брала, брало, брали*.

Первісні форми прикметників на **о** залишилися:

1. в значенні речівників: *добро, зло, тепло, світло*.
2. в значенні прислівників: *багато, вільно, далéко, близько, тёмно, нудно, чорно, біло, ясно, повійно, вárто* і т. под.
3. в значенні злучника: *скоро, яко*.

Форму середн. р. іменної деклінації мають причасники наспівні минул. часу присудкові (відчасівникові прислівники): *читано, прочитено, ходжено, бýто, несено* і т. ін.

280. В сучасній мові залишилось багато форм генітиву іменної деклінації на **а, у**, що вживають їх переважно в прийменниками в значенні прислівника:

сча́ста, счи́ста, с-ти́ха, с-пíльна, с-тýга, з-ви́со́ка, з-и́с-та, з-да́ле́ка, с-по́вна, с-пáнська, з-маléнька, з-низе́нка, з-дрíб-ненька, з-рідка, спóвна, зголá, знову, спáнська, спроста, зне-нáшька, з-молоду, зáчужса, дохýда, досýта, пíвторá, пíвчíрта, пíвпáта.

281. Форми дативу залишилися в сучасних прислівниках; *по-мáлу, по-прóсту, по-ти́ху* переважно в здрібнілі формі: *по-тихéньку, по-ранéнку, по-багáту, по-часту*.

282. Форми льокативу в прислівниках: *у-по́вні, на-борзí, на-шивидку́, в-чéрні, в-бíлі, у-мно́зі, о́маль, о́сторонь, осóбе*.

283. Генітив множини ми подибуємо в формі прислівника *з-давéн*.

Деклінація займенникова.

284. Форми деклінації займенникової утворилися через сполучення іменних форм прикметника з показуючим займенником **ї**, **я**, **є**, що прилучався до прикметника для близького означення, а потім того спаєвся з ним, утворивши зложену форму; при цьому процесі творення зложеної форми зайшли певні зміни фонетичного характеру, уподібнення і стягнення. Процес цих змін можна подати таким робом:

добр-ъ-јі=добрій
 добр-ъ-јего=добр-а-јого=добр-ого
 добр-ъ-јему=добр-о-јому=добр-ому
 добр-а+я=добр-а
 добр-ъ-јејі(ъ)=добр-ої
 добр-ъ+јеј=добр-ої, добр-ій, добр-і
 добр-о+је=добр-еје=добр-е

285. Взірець деклінації прикметників:

ОДИНА

н. добр-ий	добр-а(я)	добр-с(е)
г. добр-ого	добр-ої	добр-ого
д. добр-ому	добр-і(й)	добр-ому
а. добр-ий,-ого	добр-у(ю)	добр-е(е)
і. добр-им	добр-ою	добр-им
л. добр-ім,-ому	добр-і(й)	добр-ім,-ому

МОЖИНА

н.	добр-і(її)
г.	добр-их
д.	добр-им
а.	добрі,-их
і.	добр-ими
л.	добрі,-их

ОДНИНА

н.	сін-ій	сін-я(я)	сін-е(е)
г.	сінь-ого	сінь-ої	сінь-ого
д.	сінь-ому	сін-і(й)	сінь-ому
а.	сін-ій,-ого	сін-ю(ю)	сін-е(е)
і.	сін-ім	сінь-ою	сін-ім
л.	сін-ім,-ьому	сін-і(й)	сін-ім,-ьому

МОНОЖИНА

н.	сін-і(і)
г.	сін-іх
д.	сін-ім
а.	сіні,-іх
і.	сін-іми
л.	сін-іх

286. В північно-укр. діалекті і почасти в західних говірках південно-укр. в номінативі одн. м. р. звука й не чути, але форма з й панує в південно-східних говірках і загально вживана в літературнім язиці.

287. В жін. і середн. роді oprіч форм на а і е часом вживають ся форми на -ая, -еє: добрая, добрее, синяя, синес.

288. В дативі і льюкативі одн. ж. р. в язиці письменнім панують форми на -ій: добрій, сіній, але здебільшого в говірках південно-укр. перед шелестівкою наступного слова звука й не чути: на біті дорозі, в рідній стороні, але на чорній ожіні.

289. Акузатив. муж. і сер. р. подібний до номінативу, коли стосує ся до іменнів неживітних і має форму ґенітиву, як стосує ся до іменнів живітних. В ж. р. акузатив кінчить ся на у або (в цілях стилістичних) на ю.

290. Номінатив мн. звичайно кінчить ся на і: білі але і поруч з цею формою вживает ся форма на ІІ: білії.

291. Акузатив мн. як і одн., коли стосує ся до іменників неживітних, то подібний до номінативу, а як до живітних, то ґенітиву.

Речівник в формі прикметника.

292. Багато слів, що мають значіння речівників, має форму прикметників; до таких належать:

а) м. р. імення на **-ій**, **-ий**, що переважно визначають заняття, уряд: *будовни́чий*, *хору́нжий*, *мисли́вий*, *блíжній*; ж. р. на **-ева**: *царéва*, *королéва*; с. р. назви різного роду податків, оплаток: *чоловéць*, *мостовé*, *лановé*, *подíмче*, *корчівne*.

б) імення осіб на **-цький**, **-ський**, **-сьна**, **-ова**, **-ина** — *Головáцький*, *Потоцький*, *Моші́нська*; *братовá*, *длдина*.

в) назви містин, сел, міст: *Берéзне*, *Озірне*, *Нолóнне*, *Рівne*, *Мóдре*, *Хвасовá*, *Хвáстів*, *Нечéрське*.

Про ступені порівнання прикметників див. §§ 137 і 174.

Числівник.

293. Числівники головні **один** (*оден*, *їден*), **одна**, **одно**, **два**, **дві**, **три**, **четири**, мають значіння прикметників (з огляду на складність) і згожують ся з своїми речівниками в роді, числі (при чому речівники ж. і ср. р. здебільшого стоять в двійні) і відмінку. Числівники вище чотирьох, цеб-то **пять**, **шість**, **сім**, **вісім**, **девять**, **десять**, **сто** і т. д. з огляду на складність — речівники і, яко такі, мають при собі речівник в ґенітиві, напр. *один чоловíк*, *одна хáта*, *одно вікно*, *два волí*, *дві книжки*, (і *книжci*) *две корові*, *три відрі*, *три брати*, *четири вікні*; *пять зéрен*, *шість книжóк*, *сто держéв* і т. под., хоч цей характер речівників вони заховали тільки в номінативі і акузативі, а в решті відмінків вони його вже втратили, набувши характеру прикметникового: *двóм корóвам*, *трóм братáм* і т. ін.

Деклінація числівників.

294. Один, одна, одно має займенникову деклінацію і відміняє ся подібно до той, та, те: *один, однію, одному, одним, однім (одному)*, мн. *одні, одних і т. д., одна, однії (однії)* і т. д.

Два, дві, три і чотири відміняють ся так:

н. і а.	два, двох	дві, дві,	два	три	четири (штири)
г. і л.	двох	" "	трох	чотиріх	
д.	двом	" "	тром	чотиром	
і.	двома	" "	трома	чотирма	

Числівники **пять, шість, сім, вісім** і т. д. до **сто** відміняють ся так:

н. і а.	пять	шість
г. і л.	пяті (пятьох)	шості (шістьох)
д.	пяті (пятьом)	шості (шістьом)
і.	пятьма	шістьма
н. і а.	сім	десять
г. і л.	семі (сімох)	десяті (десятьох)
д.	семі	десяті (десятьом)
і.	сьома	десятьма

При тому **сорок** або не відміняє ся, або ж має для генітиву форму *сорокі*; *п'ятдесят, шістьдесят (шісъдесят), сімдесят, вісімдесят*, здебільшого не відміняють ся, або ж відміняють обидві складові частини, напр. *п'ятидесяті*. В *двадцять, тридцять* і т. д. *один, два* і т. д. перша частина не відміняється: *двадцять одного, двох і т. ін.*

Сто, двісті (двіста), триста, чотириста, п'ятьсот і т. д. мають ще тільки форму геніт. (хоч „до сто баб“), *двох сот, чотирох сот, п'яти сот*. Від **сто** подибує ся ще форма інструм. *стома*.

Подібним способом відміняють ся невизначені, або загальні числівники: **кільки, стільки, багато**: *кільки (кілька), кількох, кільком, кількома; багато, багатьох, багатом, багатома*.

Тисяча відміняється, як речівники III або IV деклінації (*бі́ча, рі́ч*).

Від числівників головних постали прислівники числівникові множні: **двічі, трічі, двохроть, стокроть**; до прислівників належить і **раз**.

Увага. Прийменник **по** надає числівникові поділового характеру: *по два, по три, по чотири* і т. д. *по двоє, по троє, по п'ятьо; по-багату, по-малу, по-троху*.

295. Числівники збірні: **обидва, обидві, двос, троє, четверо; пятеро**, і т. д. не відміняють ся.

До збірних належать і такі вирази, як *пáра, пíтка, шістка, дев'ятка, копá, сóтка, тýсяча, десяток, двадцятьок, тридцятьок*, і т. под., що відміняють ся, як речівники.

296. Числівники рядові: **перший, другий, третій** і т. д. відміняють ся, як прикметники; при тому, коли числівник рядовий складається з десятків і одиниць, то відміняють ся тільки одиниці: *двадцять першого, двадцять першому, двадцять другого, другому* і т. д.

Від рядових постали числівникові прислівники: *у-перше, у-друге, у-третьє, найперше* і т. п.

297. Числівники дрібні: *пíвторá, пíвторý, пíвтретý, пíвтретí, пíвчвérta, пíвчvérti* не відміняють ся.

298. Числівники множні **двоїкий, троїкий** і т. д., **двоїстий, троїстий**, відміняють ся, як прикметники.

Від числівників множних постали відповідні прислівники: *двоїко, троїко* і т. д.

Часівник.

I. Іні теперішнього часу.

299. Теперішній час дійсного способу. Часування українського часівника в налії часи зводить ся власне до відміни

теперішнього часу і почаси вольового способу, бо решта форм, цеб-то часи минулий, передминулий, прийдущий, часи гадашого способу і деякі форми способу вольового творяться описово, цеб-то за поміччу причасника активн. (на **в**,**-ла**,**-ло**,**-ли**) або ж інфінітива і форм часівників бути і **(н)яти** [(i)mūj, (i)méš] і т. д.). Форми теперішн. часу творяться з пня тепер. часу і особових кінцівок.

Особові кінцівки такі:

одн.	множ.
особа 1.-м,-у	-мо
„ 2.-си,-ш	-те
„ 3.-ть,—	-уть(ють),-ать(ять).

Кінцівка 1-ї ос. одн.-м залишила ся тільки в кількох часівниках, а власне в формах *да-м*, *ї-м*, *(по)вім*, (і в галицько-подільськ. говорках *єм*: *ходив-ем*, *ходів-ем*), решта ж має кінцівку-**у(ю)**, що утворила ся з праславянського носового *ж* (*ж*).

Кінцівка 2-ї ос. одн. -си заховала ся тож тільки в формах вищезазначених часівників *да-сі́*, *ї-сі́*, *ві-сі́*, *е-сі́*, решта має кінцівку-ш.

Кінцівка 3-ї особи-ть заховала ся в часівниках з пнем на -и, напр. *сидіть*, *хобить*, а в інших кінцівка -ть відпала здебільшого ще в часи передісторичні; при чому навіть в пнях на -и-, коли на його не падає наголос, в багатьох українських говорках по аналогії з формами без -ть, замість -ить подибуємо -и або -е, напр. *хóди*, *носи*, *вóди* і *хóде*, *носе*, *вóде=хобить*, *носить*, *водить*.

З-тю особу мн. на -ать(ять) мають пні теп. ч. на-и, напр. *хобять* (*хоб-и-ти*), *вобять*, *носять*, *сидять*, при тому коли не падає наголос на кінцівку -ать, то подибують ся теж форми на-уть(ють): *хобютъ*, *вобютъ*, *носяютъ*, що належать до інших пнів.

Взірець часування теперішнього часу:

да-м	вез-ӯ	зна-ј-у	сидж-ӯ (сиж-у)
да-сі	вез-é-ш	зна-је-ш	сид-й-ш
дас-ть	вез-б	зна-је	сид-й-ть
да-мб	вез-е-мб	зна-је-мо	сид-и-мб
дас-тб	вез-о-тб	зна-је-те	сид-и-тб
дад-ӯті	вез-ӯть	зна-ј-уть	сид-я-ть(сид-і-ать).

Треба зважити, що показані форми мають значення тепер. часу тільки в часівниках недоконаних; а в часівниках доконаних форма тепер. часу має значення прийдучого часу, напр. *дам, привезӯ, посиджу, зазнáю*.

300. Вольовий спосіб. Форми вольового способу з самого походження власне забутки колишнього оптатива (бажаного способу), що є, напр. в грецькому языці.

Форми кінцівок вольового способу такі:

одн.	множ.
	1 особа-ім(о),-ймо
2 особа-и,-й	2 „ -іть(іт),-йте

Кінцівку 2 особи одн. на-и мають часівники з пнями тепер. ч. на шелестівку і при тому тоді, як наголос падає па-и, напр. *бер-ӯ, нес-ӯ*, (але *ход-ӯ, і ходъ*), коли ж наголос не падає на и, то воно зникає або без сліду, або ж його колишня присутність виражає ся помякшенням попередньої шелестівки, напр. *прихобӯ, приносъ, привозъ, кинъ, станъ, постаў*.

Голосові пні мають вольовий спосіб на-й: *ма-й, кохай-й, тривай-й, би-й*.

1-ша особа мн. для пнів шелестових кінчить ся на імо (чи на в на-мо), для голосових на-ймо, напр. *ходімо, берімо* (часто скорочено *ходім, берім*), *поста́вмо, кохаймо, триваймо*.

2-га особа мн. є шелестових пнях кінчить ся на-іте, при тому кінцеве е в часівниках, що мають в одн.-и, діалектично

або відпадає без сліду, або ж лишає слід, мякшучи попередню шелестівку, напр. *беріте*, *беріть*, *беріт*, а в тих часівниках, що в одній кінчать сл на мяку шелестівку, *на-те*: *приходьте*, *заносьте*. В голосових пнях 2-га особа кінчить сл на *-йте*: *тривайте*, *кохайте*, *бийте*.

Увага. Для 3-ї особи вольового способу укр. язик послугує сля:

1. другою особою одн. і множ., напр.: *помагай бі*; *прибуль щастя*, *розум буде*; *святі ся ім'я твоє*; *ратуйте хто в Бóга вірує*.

2. описово—виразом **некай** (вольов. спос. від. **некати**), або **хай**, **най** (скор. з **некай**) і 3-ю особ. дійсного способу, напр. **некай** (**хай**, **най**) *прийде*, *прийдуть*, *не приходять*.

Для зміщення вольов. способу вживають частину **но**, **ж**, напр. *візьмі́-но*, *бері́-ж*.

Опріч названих форм вольового способу, є ще описові форми із злучником **щоб** (з що і часівн. **бих**, **би**) і причасника акт. минул., напр. *щоб ти прийшов*, *щоб ви двоє різчиши*; *щоб він до мене приходив*; і теж, на ознаку великого бажання, вираз **бодай** (з **бог-дай**) і прич. акт. минул., напр. *бодай не діждай*.

ЗО1. Причасник тепер. часу активний кінчить сл на **-учи** (**ючи**),—**ачи(ячи)**.

При тому кінцівку **учи(ючи)** мають часівники I, II, V і VI кляси, **-ачи(ячи)** III і IV-ї. Практично їх вигідно творити від 3-ї особи множ. дійсного способу, відкидаючи кінцівку **-ть** і прилучаючи **-чи**, напр. *беру́-ть*, *беру́-чий*; *хóдя-ть*, *хóдя-чи*. Відповідно до того, як форми 3-ї особи ми, на **-ать**, **-ять** змінюють сл з формами на **-уть**, **-ють**, так і причасники на-**ачи**, **-ячи** змінюють сл з формами на-**учи**, **-ючи**, напр. *хóдючи* (паче від *хóдють*), *сидючи* (при *сидчи*).

II. Іні інфінітиву.

302. Інфінітив кінчить ся па-ти, що часом скорочує ся в -ть (в галиц. говорках іні на т, в, мають інфінітив на чи: *мочи*, *течи*, *січи*).

303. Причасник присудковий минул. ч. активн. пнів голосових кінчить ся на -в,-ла,-ло, ми. -ли. У пнів шелестових в муж. р. дає чистий пень (в наслідок відпаду кінцевого л(в), напр. *пас*, *ліз*, *ніс*, *стриг*, але у ми. і також в ж. і сер. р. одн., шелестових пнів суф. -л- заховує ся: *пáсли*, *пáсла*, *пáсю*; *лізли*, *лізла*, *лізло* і т. под. також заховує ся воно в іменній формі (атрибутивній) таких причасників, напр. *зліз-и-й*, *мінул-и-й*, *тривал-и-й*, *заховал-и-й*, *принес-и-й* і т. ін.

304. Причасник минул. ч. активний кінчить ся в часівниках з голосовим пнем на -вши, а в пнях шелестових на -ши, напр. *взявши*, *носивши*, але *нісши*, *бігши* і т. под.

305. Причасн. минул. ч. пасивний кінчить ся на -н-ий,-ен-ий,-т-ий.

На -н-ий, а, е мають кінцівку пні інфінітива голосові на -а-, напр. *пíса-ний*, *знá-ний*, *брá-ний* (але й *бра-тий*), *позолóчива-ний*, *подоточува-ний* (*) і т. под.

На -ен-ий, а, е: а) пні шелестові, напр. *нéс-еній*, *груíз-еній*; *прах-еній*, *пéч-еній* (від *праг-ти*, *пек-ти*, г і в перед е мінятися в ж, ч., див. § 50).

б) пні на -и- (IV класа): *нош-еній* (*нос-и-ти-носіній-но-шений*, § 51), *прош-еній*, *бл-еній*, *куп-л-еній* (*купленій* § 52 в), *топ-л-еній*, *роб-л-еній*; *льв-л-еній*; *проїщ-еній*, *хрець-еній* (ст—щ § 52 б).

(*) Що в голуба та сизая голова,
А в голубки позолочувана,
Чорним шовком подоточувана. Метл. 25-26

в) під па -і- (III кляса): *засі́дж-сний* (*сиді-ен*), *наї́джен-ний*, *вérч-ений*.

Увага. По анальгії з причасниками па **-а-ний**, діалектично подибується ся: *нésяний*, *прýжаний*, *пéчаний*, *ношаний*, *прóшаний*, *бíляний*, *робíяний*, *прóщаний*, *засі́джаний*; *одлінний* і т. ін.

На **-тий**, **а, е** мають кінцівку пні безсуфікспі (I кляса) голосові па **-і**, **-у і -я** (з **л**) і шелестові па **р**, напр. *вý-тий*, *мý-тий*, *крý-тий*, *ши-тий*, *бý-тий*; *дí-тий*, *ирí-тий*; *(за)буý-тий*, *дý-тий*, *чý-тий*, *жá-тий*, *мá-тий*; *дéр-тий*, *(но)-жéр-тий*, *(за)нéр-тий*, *тéр-тий*.

Пні па **-ну** (II кляса) мають кінцівку па **-еній**, і па **-тий**, хоч переважає перша, напр. *зáмкн-сний* і *зáмкну-тий*, *одýн-еній* і *одýн-утій*, *кýн-еній* і *кýн-утій*, *стрíн-сний* і *стрíн-тий*, *вérн-еній* і *вérну-тий*.

ЗО6. Причасник присудковий минул. ч. пасивний с власне середи. рід іменної форми причасника минул. ч. пасивного, напр. *ношено*, *кошено*, *бýто*, *мýто*, *жáто*, *дéрто*, *кýнено*, і *кýнuto*, *вóдженено*, *брóдженено*.

Часи описові, або зложені.

ЗО7. Минулий час. В давній мові минулий час творився з причасника присудкового минул. ч. активного па **-л(в),-ла**, **-ло** і теперішнього часу помічного часівника **бути** (**быти**): *есъм*, *еси*, *есьть*, *есьмо*, *есте*, *суть*; забутки цеї кон'югації лишилися в галицьких формах, напр. *носíв-ем*, *носíв-есь*, *носíли-сьмо*, *носíли-сыте*. В укр. говорках минулий час тепер творить слів без помочі часівника **бути**, являючи в себе тільки причасну форму і стосунок до особи виражаючи займенником особовим, напр. *я*, *ти*, *він косів*; *мі*, *ви*, *они косіли*.

Увага: Зрідка ще подибується форма 2-ї особи одн. з помічним часівником, напр *ходив есій*, *знаєв есій*.

308. Передмінуль час творить ся за поміччу минулого причасника часівн. бути—був і такого ж причасника даного часівника, напр. я, ти, він був прийшов; ми, вони були прийшли.

309. Прийдучий час твориться з інфінітива (або причасн. акт. присудк.) і форм іномічного часівника бути і няти: буду, будеш і т. д. му; меш і т. д.

Взірець часування прийдучого часу:

носіти-му	буду	{	носіти
носіти-менш	будеш		або
носіти-мо	буде		носів
носіти-мемо	будемо		
носіти-мете	будете		
носіти-муть	будуть		

310. Гаданий спосіб. Гаданий спосіб має два часи: теперішній і минулий. Ічерший творить ся з останків аориста часівн. бути (быти), що зберігається в формі частині **би**, **б**, і причасника минулого акт. присудк. даного часівника; минулий час творить ся з гаданого способу часівн. бути і причасника присудк. минулого активн.

Взірець:

теперішн. час: я, ти, він би прийшов, ми, ви, вони б прийшли.

минулий час: я, ти, він був прийшов, ми, ви, вони б були прийшли.

Частиня гадання **би**, **б** часто не стоїть безпосередньо при часівнику, а злучається з іншими словами, нероважно із злучниками: *а*, *що*, *коли*, *де*, і т. под., напр. *охоче-б я прийшов*: *аби сюди не ходили*, *поставлено варту*; *він не прийде*, *щоб ви знали*.

311. Пасивні форми часування творяться з причасника пасивного па **-ний** і **-тий** і помічного часівника **бути**, що в теперішньому часі опускається.

Взірець пасивних форм:

дійсний спосіб.

теперішн. час: я, ти, він принесений,
ми, ви, вони принесені.

минулий час: я, ти, він був принесений,
ми, ви, вони були принесені.

прийдучий час:	я буду	принесений	ми будемо	принесені.
	ти будеш		ви будете	
	він буде		вони будуть	

гаданий спосіб.

тепер. час. як-бі́ } я принесений, ми принесені
коли́-б } ти   "   ви   "
аби, що́о } він   "   вони   "

минул. час. я був би перенесений
ти був би   "   і т. д.

вольовий спосіб.

*будь принесений; будьмо, будьте, нехай (хай, наї) будуть
принесені.*

Неособові пасивні форми виражаються причасником пасиви, присудковим минулого часу і помічн. часівни. **бути**.

*принесено (e); було, буде принесено, аби принесено, було
б принесено.*

Часто пасивність виражається прилученням рефлексивного займенника **ся** до активної форми часівника, напр. **книжка читав ся, читала ся, буде читати ся, хата буде ся**. Неособово: **хату буде ся, будувати ся**.

Поділ часівників на кон'югації.

312. Як часування укр. часівника зводить ся головно до часування теперішнього часу, то за підставу до поділу на кон'югациі взято суфікси пнів теперішнього часу.

По характеру пня тепер. часу всі укр. часівники можна поділити на чотири кон'югациі, що з огляду на існування ще пня інфінітивного, відмінного від пня теперішн. часу, теж поділяються на громади.

I кон'югація обіймає часівники, яких пень теперішн. часу творить ся суф. **-у, -е-**.

Громада 1. $\left(\frac{e, y}{-}\right)$ замикає часівники, що пень інфінітиву рівний кореневі: *нés-ти, пás-ти*.

Громада 2. $\left(\frac{e, y}{a}\right)$ пень інфінітиву кінчиться на **-а-**: *зв-á-ти, бр-á-ти, рв-á-ти*.

II кон'югація. Суфікс пня теперішн. часу **-ну, -не-**:

Громада 1. $\left(\frac{ne, ny}{-}\right)$ Пень інфінітиву рівний кореневі: *стá-ти, тяг-тий, лýп-ти, сох-ти, дóх-ти, дí-ти*.

Громада 2. $\left(\frac{ne, ny}{ny}\right)$ Пень інфінітиву має суф. **-ну:** *ий-ну-ти, ыл-ну-ти, ы-нý-ти* (кор. *ыб-*), *край-ну-ти, тай-ну-ти*.

III кон'югація. Суфікс пня теперіш. часу **-ју, -је-**:

Громада 1. $\left(\frac{je, jy}{-}\right)$ Пень інфінітиву рівний кореневі: *бý-ти, зна-ти, прí-ти, вý-ти, ий-ти*.

Сюди ж нележать часівники на **-оло-, -оро-:** *молó-ти, полó-ти, колó-ти, борó-ти*.

Громада 2. $\left(\frac{je, jy}{a}\right)$ Пень інфінітиву творить ся від кореня за допоміжчу суф. **-а-**: *нá-ј-а-тись, лá-ј-а-ти, сí-ј-а-ти, да-е-д-ти, пис-а-ти, вяз-а-ти, сіп-а-ти*.

Громада 3. $\left(\frac{a+je, jy}{a} \right)$ Часівники похідні; пень інфінітиву кінчить ся на **-а-**: *чита-ти, привá-ти, бувá-ти, збирá-ти*.

Громада 4. $\left(\frac{i+je, jy}{i(a)} \right)$ Часівники похідні, пень інфінітиву кінчить ся на **i(ъ)**, при чому після **j, ж, ч, ш** мінить ся **і** на **а**, див. § 49, в.: *сíв-i-ти, зелен-i-ти, жал-i-ти, бујá-ти (буйти), старіш-a-ти*.

Громада 5. $\left(\frac{y-je, jy}{y-в-a} \right)$ Часівники похідні. Часівниковий пень **на-у-**, пень інфінітиву **на-а-**, в наслідок цього інфінітив **на-у-в-а-ти**: *куп-у-в-á-ти, турт-у-в-á-ти, бід-у-в-á-ти, корол-ю-в-á-ти (корол-у-в-á-ти)*.

IV кон'югація. Пень теперішн. часу **на-и-**:

Громада 1. $\left(\frac{\hat{u}}{u} \right)$ Пень інфінітиву рівний пневі теперішн. часу: *воз-й-ти, нос-й-ти, боро-н-й-ти, труд-й-ти*.

Громада 2. $\left(\frac{\hat{i}}{i(a)} \right)$ Пень інфінітиву на **i(ъ)** (після **j, ж, ч, ш** на **а**): *вýс-i-ти, юр-i-ти, грем-i-ти, держ-á-ти, лем-i-ти, блищ-á-ти, мовч-á-ти, крич-á-ти, леж-á-ти, сто-j-a-ти, (сто-l-i-ти)*.

313. Окріч розгляджених вище типів часування, в українські мові є чотири часівники, що заховали одслід давньої кон'югації без суфіксу теперішнього часу, а власне: **бути, їсти, дати, (по) вісти**.

Часування часівника **бути**.

314. Кон'югація часівника **бу-ти** має три види: пень теперішн. часу **ес**, пень минулого часу **бу-** і пень прийдучого часу **буд-**.

Дійсний спосіб.

теперішн. ч. прийдуч. ч. минулий ч.

оди.	1. —	бýд-у	я	був, булá, булó.
	2. (есí)	бýд-еш	ти	
	3. е, есть.	бýд-е	він	
множ.	1. —	бýд-емо	ми	булý.
	2. —	бýд-ете	ви	
	3. —	бýд-уть	вони	

Гаданий спосіб.

Теперішн. час. Тепер. ч. заховав ся в виді частинок **би**, **б**, що стосує ся зарівно до всіх осіб, напр.:

Як би, мати, я сокіл, я б до тебе прилетів. Макс. 17.

Да проси. доненько, Бога. що-б щаслива дорога. Чуб. IV, 128.

Коли б ти добра жінка, ти б сиділа дома. Метл. 306.

Як би він в дорозі, то б раніше вози. Рудч. Чум. п. 183.

Минулий час. Я, ти, він (вона, вонб) був би, булá б; ми, ви, вони, були б.

Вольовий спосіб.

множ. 1 ос. бýдьмо
оди. 2 ос. будь „ 2 ос. бýдьте

Причасники тепер. ч. акт.: бýдучи.

минул. ч. присудк. акт.: був, булá, булó.

минул. ч. акт.: бýвши.

наспівний тільки в зложених: (за)бýтий, я, е.

(на)бýтий і т. д. (за)бýто, (на)бýто.

315. Часівники дати. юсти, (по)вісти.

Тепер. ч. дійся. способу.

дам	Їм	(по) вім
дасі́	Їсі́	(по) вісі́
дастъ	Їстъ	(по) вістъ
дамб	Їмб	(по) вімо
дастé	Їстé	(по) вісте
дадутъ	Їдять	(по) відять

Вольовий спосіб.

дай	Їж	(по) віж
даймо	Їжмо	(шо) вімо
дайте	Їжте	(по) віжте

Причастники.

даючý	Їдячи	
дáвши	Ївши	(по) вівши
дав	Їв	(по) вів
дáний	Їскрений	(по) віджений

I. Кон'югaciя.

316. Часівниковий пень рівний кореневі.

Нень теперішні часу творить ся, додаючи до часівникової пня суф.-у,-е-.

По ріжниці форм інфінітиву маемо такі громади:

Г р о м а д а I. Нень інфінітиву рівний кореневі. Корені кінчать ся на шелестівку (Часівники I класи).

а) на шелестівки передв'язикові: **з**, **с**, **д**, **т**, **р**:

вез-ти (*вез-ӯ*), *нес-ти* (*нес-ӯ*), *вес-ти* (*вес-ӯ*), *плес-ти* (*плес-ӯ*), *жéр-ти* (*жер-ӯ*).

Дійсний спосіб.

Теперішній час:

нес-ӯ	вед-ӯ	жер-ӯ
нес-éш	вед-éш	жер-éш
нес-é	вед-é	жер-é
нес-емб	вед-емб	жер-емб
нес-етé	вед-етé	жер-етé
нес-úть	вед-úть	жер-úть

Вольовий спосіб.

нес-й	вед-й	жер-й
нес-íм	вед-íм	жер-íм
нес-ítъ	вед-ítъ	жер-ítъ

Причасники:

нес-учý	вед-учý	жер-учý
ніс-ши	вів-ши	жéр-ши
ніс, неслá,-ло	вів, велá,-ло	жер, жерлá,-ло
нéс-ений	вéд-ений	жéр-тий

Часівниковий речівник.

нéс-ення	вéд-ення	жер-тý
----------	----------	--------

Уваги.

317. Пні д і т в інфінітиві перед -ти мають с в випадом д і т (див. § 52, в. увага 3): *чус-ти*—*чуд-ӯ*, *прясти*—*прайд-ӯ*, *клáсти*—*клав-ӯ*, *брести*—*бред-ӯ*, *плести*—*плет-ӯ*, *мести*—*мет-ӯ*, теж д і т випадають в причасниках минул. активному і активн. присудковому (§ 55): *чуø*, *прайв*, *клав*, *брів*, *плів*, *мів*; *чувши*, *прайвши*, і т. д. (в==л) після с і з відпадає в м. р. одн. в причаснику минул. акт. присудк. (§ 55): *ніс*, *віз*:

Кореневе є в цих саме причасниках в м. р. одн. міниться в і, опріч пнів на р: *брів-брівти*, *віз-візши*, *мів-мівши*, *плів-плівши*, і т. под., але *дér-дéрии*, *пер-перши*, *мер-мерши* і т. под.

Причасник минул. пасивний у пнів на р кінчить ся на -тий: (*за)жéр-тий*, *пер-тий*, *дér-тий*, (*про)стéр-тий*.

Теперішн. час від *néрти* і *méрти*—*пру*, *преш*; *мру*, *мреш* і т. д. прич. тепер. ч. акт. *пручі*, *мручи*.

318. 1. Йти:

теп. ч. *йд-у*, *йд-еш*, *йд-е* і т. д. (пень *ід-*).

вол. сп. *ідý*; *ходім*, *ходіть* (від часівн. *ходіти*), але в префікованих *-йдім*, *-йдіть*: *зайдім*, *зайдіть*.

Прич. минул. акт. *ішбø*, *ішлá*, *ішлó*; *ішовши* (преф. *най-ішбø*, *найішбøши*) прич. минул. пасивн. в префікованих: (*на*) *їдений*.

2. Їхати. Пень теп. ч. *їд-*. Пень інфін. *їха-*.

теп. ч. *їд-у*, *їд-еш* і т. д.; вол. сп. *їдъ*, *їдъмо*, *їдъте*; причасн. минул. ч. *їхав*, *їхавши*.

3. Сісти. Пень тепер. ч. *сяд-*; теп. ч. (зн. прийду): *саду*. *сидегі* і т. д.; вол. сп. *сядъмо*, *сядъте*.

4. Рости (з *рост-ти*). Пень тепер. ч. *рост-*. Теп. ч. *рост-у* *рост-éши* і т. д. Прич. минул. ч. *ріс*, *рослá,-лó*; *рісти*

319. б) на інслестівки задньоязикові г, і и:

ляг-тý (ляж-у)	волокт-й (волов-ý)
мог-тý (мож-у)	пек-тý (печ-ý)
пряг-тý (пряж-ý)	рек-тý (реч-ý)
стерег-тý (стереж-ý)	сік-ти (січ-ý) товк-тý (товч-ý)

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

стереж-у	печ-ý
стереж-éш	печ-éш

стереж-é	печ-é
стереж-емб	печ-емб
стереж-етé	печ-етé
стереж-у́ть	печ-у́ть

Вольовий спосіб.

стереж-й	печ-й
стереж-ім	печ-ім
стереж-іть	печ-іть

Причасники.

стереж-учíй	печ-учíй
стеріг-ши	пік-ши
стеріг, стереглá.-лó	пік, пеклá.-лó
стережений	меч-ений

Часівниковий речівник.

стерéж-ення	пéч-ення
-------------	----------

Уваги.

320. В першій особі одн. і в третій особі мн. по аналогії з іншими особами маємо -жу,-чу,-жуть,-чуть замість сподіваних -ку,-гу,-куть,-гуть.

Прич. минул. акт. від *запрягти*—*запрії* і *запрія*, *запріши* і *запріши*.

Кореневе є в прич. минул. ч. акт. одн. мінить ся в і: *берії-беріши*, *тік-тікии*.

В (л) після г і відпадає в м. р. одн. в прич. минул. акт. присуд.: *мії*, *рік*.

321. Бігти: тепер. ч. *біжу́*, *біжíши*, *біжі́ть*, *біжимо*, *біжите*, *біжатъ*. вол. сп. *біжі*, *біжім*, *біжіть*, прич. теп. ч. акт. *біжучій*. прич. минул. акт. *біг*, *біла*, *біло*; *біши*.

322. в) на носові м і н:

вз-й-ти(віз-ъд-у)	мá-ти(мн-у)
дý-ти(дм-у)	ня-с-ти(пн-у)
жá-ти(жп-у)	тá-ти(тн-у)
ня-ти(йм-у)	(по)чá-ти(почн-у)

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

дм-у	ти-у
дм-еш	ти-еш
дм-е	ти-е
дм-емо	ти-емо
дм-етé	ти-етé
дм-уть	ти-уть

Вольовий спосіб.

дм-и	ти-и
дм-ім	ти-ім
дм-іть	ти-іть

Причасники.

дм-учй	ти-учй
дý-вшi	тá-вшi
дув, дýла.-ло	тяв, тáла,-ло
дý-тий	тá-тий

Часівниковий речівник.

дуття	(за)тáття
-------	-----------

Уваги.

323. В інфінітиві голосівки у, я, що попереджують кінцівку -ти, постали з носових ж, я (джти-дъмти, тати-тънти),

що збереглися в пні тепер. часу в наслідок наступної голосівки (ж=y), перед якою носовий звук розклався на складові елементи ъм, ън, при чому ъ і ь в укр. мові зникли, через те і з'явились пні дм (дъм), тн (тън) і т. ін.

В часівниках *пісти*, *клясти*, **с** вставне, див. § 56.

Всі часівники з пнем на носові **м**, **н** мають причасник минул. пасивн. на тий: *взя-тий*, *мня-тий* (*мá-тий*), *поча-тий*, і т. ін.

Префікс **с(з)** перед пнем тепер. часу переходить в *зі-*: *зітий*, *зімнý*, *зіпнý*, *зідмý*, і т. ін.

324. 1. **Н-яти** (пень інфінітиву має евтонічне **н**) теп. ч. *йму*, *ймеш*, *йме*, *ймемб*. і т. д. вол. сп. *йми*, *ймім*, *йміть*, прич. *няв*, *нялá,-лó*; *нявни*.

Спрефіковані з **й** перед **н**, коли префікс кінчується на голосівку **е**, **и**, **і**, **o**: *прийнятти*, *дійнятти*, *пройнятти* і т. ін. (§ 56, б), і з **н**, коли префікс кінчується на **a**: *занятти*, *нан-натти* (і *найнятти*), але *вз-я-ти*—*віз-ъм-ý*, *віз-ъм-еш*, і т. д.

Здійнятти прл *знати*, утворено по аналогії з *дійнятти*.

2. **Клясти-кленý**, *кленéш*, і т. д.; *клявши*, *кляттий*.

3.-чати (*члти*) вживається тільки в профіксами: *зачатти*, *початти*, *вчатти*, *розпочатти*, напр. *зачнý*, *зачнéш* і т. д.; *зачаів*, *зачаівши*.

Від цього ж кореня чън повторні часівн. *зачинатти*, *по-чинатти*, і т. д. (IV кон'югації).

Мяти має іще форму **мнятти**.

325. г) на губні **б**, **п**, **в**:

греб-тý(гребстý-гребý)	храп-тý(храпý)
плів-тý(плісти-плів-ý)	соп-тý(соп-ý)
жý-ти(жив-ý)	рев-тý(рев-ý)
скýб-ти(скуб-ý)	

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

греб-у	плив-у
греб-еш	плив-еш
греб-е	плив-е
греб-емо	плив-емо
греб-етe	плив-етe
греб-уть	плив-уть

Вольовий спосіб.

греб-й	плив-й
греб-ім	плив-ім
греб-іть	плив-іть

Причасники.

греб-учй	плив-учй
гріб-ши	плів-ши
гріб,греблá,-лó	плив,плила,-лó

Часівниковий речівник.

гребіння	пліттý
----------	--------

Уваги.

326. Часівники гребти і пливти часом мають вставляється в інфінітиві, останній з опустом в: *гребстíй*, *пливстíй*; так само в опускається в жити, що в галіцько-подільськ. говорах має форми: *жсіб*, *жсіеш* і т. д. вольов. спос. *жий*, *жиймо*, *жийте* по III кон'югації гром. I. Причасники (*про*)*жайтий*; *жівшi*.

Причасник минул. пасивн. від. *снубти*—(*об*)*скубленний* і *скубаний*.

В причаснику минул. активн. присудков. *о* і *е* міняють ся в і: *ревтíй-рів* (*ревлá,-лó*), *храптíй-хріп* (*храплá,-лó*), *соптíй-сіп* (*соплá,-лó*).

327. Громада 2. Пепь інфінітиву є корінь з суф.-а,-бр-á-ти, пр-á-ти, вв-á-ти, гв-á-ти, рв-á-ти, сс-áти.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

бер-у	рв-у
бер-еш	рв-еш
бер-е	рв-е
бер-емб	рв-емб
бер-етé	рв-етé
бер-у́ть	рв-у́ть

Вольовий спосіб.

бєр-й	рв-и
бер-ім	рв-ім
бер-іть	рв-іть

Причасники.

бер-учй	рв-учй
бр-á-ши	рв-á-ши
бр-а-в, бр-á-ла, -ло	рв-а-в, рв-á-ла, -ло
бр-á-ний	рв-á-ний

Часівниковий речівник.

браний	рваний
--------	--------

Уваги.

328. Подібно до брати відміняє ся й **прати** (*пер-у*).

Звати має *зву*, *звеш*, *зве* і *звеу*, *зовéши*, *зовé* і т. д. вольов. спос. *зви* і *зови*.

Подібно до рвати відміняє ся **ссати**.

Гнати має тепер. ч. *жену́*, *жене́ш*, *жене́*, *женемо́*, *женетé*,
жеснү́тъ, вольов. спос. *жені́*, *жені́м*, *жені́ть*. Причасн. *же-
нучí*; *гнáвши*. є паралельні форми **гонити** по IV кон'югації.

Ткати: *ти́ж*, *ти́чиши*, *ти́че*, *ти́чено́*, *ти́ченé*, *ти́чунь*; *ти́чи*; *ти́чúчи*.

II Кон'югація.

329. Нень теперішн. часу творить ся за поміччу суф. *-и́у*, *-и́е-*.

Громада 1. Нень інфінітиву рівний кореневі, напр., *стá-ти*, *ліп-ти*, *тяг-ти*, *сóх-ти*. Всі часівники цеї громади протяжні, доконані і недоконані.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

стá-ну	тяг-и́у
стá-неши	тяг-и́еш
стá-не	тяг-и́е
стá-немо	тяг-и́емо
стá-нете	тяг-и́ете
стá-нутъ	тяг-и́нутъ.

Вольовий спосіб.

ста-нь	тяг-и́й
стá-ньмо	тяг-и́м
стá-ньте	тяг-и́тъ.

Причасники.

—	тяг-и́учи
стá-виши	тяг-и́ши
ста-в, стáза,-ло	тяг, тяглá,-ло
—	тяг-и́ений.

Часівниковий речівник.

станній та геноння.

Уваги.

330. Інфінітив цеї громади часто подибує ся в суф-ну-, напр. *дохти* і *дохнути*, *пухти* і *пухнути*, *ліпти* і *ліпнути*, *кісти* і *кіснути*, *стріти* і *стрінути*, *мокти* і *мокнути*, *влити* (переважно з преф.: *зав'ти*, *прив'ти* і т. ін.) і *влінути*, *жовкти* і *жовкнути*, *глухти* і *глухнути*, *шісти* і *шіснути*, *одлити* і *одляніти*; *до-*, *за-*, *при-*, *о-сятій*, але *сініти*, по 2-ї громаді.

Вольов. спосіб часівників в голосов. коренем на **-нь,-ньте:** *ді-ти—дінь*, *діньмо*, *діньте*; *стрі-ти—стрінь*, *стріньмо* і т. д., а з шедестовим на-**ни**, **нім**, **ніть**: *пух-ти—пухни*, *пухнім*, *пухніть* і т. ін.

В (л) в причаснику минул. акт. присудк. м. р. після шестівок відпадає: *здох* (*здохла*), *скис*, *напух*, *одяг*, *ліп*, *мок* і т. ін.

Причасник минул. пасивн. від **стріти** по 2 гром. *стрінутий* і *стрінений*, *зустрінений* (*зустріти*).

До цеї ж громади належать часівники: *від-с-*, *ви-почити*; *відпочину*, *відпочів* і т. д.

331. Громада 2. Нень інфінітива на-**ну-**. Часівники, вилучаючи *такнугти*, *гінугти*, *квітнугти*, *бліднугти*, *инуті*, (*вяннугти*, *тиснугти*), доконані. В останніх формах теперішн. часу має значення прийдучого.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

кі-ну	г-ну
кі-неш,	г-неш
кі-не	г-не

кі́-нено	г-нено
кі́-нете	г-нете
кі́-нуть	г-нуть.

Вольовий спосіб.

ки-и́	г-ни
кі́-ньмо	г-нім
кі́-ньте	г-ніть

Причасники.

	г-нучí
кі́-нувши	г-нúвши,
кі́-нув, кінула,-ло	г-нув, г-нúла,-ло
кі́-непий	г-нúтий.

Часівниковий речівник.

кіпення	гнуття
---------	--------

Уваги.

332. Причасн. минул. акт. від *вянути*, *тиснути*, *танути* — *вінув* і *вяв*; *тиснув* і *тис* (але тільки *стис*, *притис*), *тиснувши* (*стиснуши*, *притиснуши*), *тáнув* і *тав* (префікс *розтáв*).

Вольов. сп. виїв, що мають перед суф.-н голосівку, кінчить ся на *нь*, *ньмо*, *ньте*: *глянь*, *гляньмо*, *гляньте*, а що шестівку на *-ни*, *-нім*, *-ніть*: *свісни*, *свіснім*, *свісніть*.

Причасник минул. пасивн. на-ний і па-тий; *кінений* і *кінунтий*, *вérнутий*, але завжде *гнúтий*.

Бліднути, худнути, слабнути мають прич. минул. акт. *блід* (зблід), *бліднувши* (збліднувши), *худ* (*схуд*), *худнувши*, *слаб* (*заслаб*), *слабнувши*.

III Кон'югація.

333. Пень теперіш. часу творить ся за поміччу суф. **ју, јє.** По ріжниці в творенні пия інфінітивного розрізняємо 5 гром.

Громада 1. Пень інфінітиву рівний коронові: **зна-ти, бі-ти, ри-ти.** Сюди ж належать часівники на **оло-, оро-:** **молоти, колобти, полоти, бороти, пороти.**

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ши́-ю	кол-ю
ши́-еш	кол-еш
ши́-е	кол-о
ши́-емо	кол-емо
ши́-ете	кол-ете
ши́-ють	кол-ють

Вольовий спосіб.

ши́-й	кол-й
ши́-ймо	кол-им
ши́-йтє	кол-іть

Причасники.

ши́-ючи	кол-ючи
ши́в-ши	колоб-ши
ши́-в, ши́-ла,-ло	колоб-в, колоб-ла,-ло
ши́-тий	коло-тий, кол-еній

Часівниковий речівник.

шилтїй	колоттїй
--------	----------

Уваги.

334. Подібно до **ши-ти** відміняють ся **ми-ти, ри-ти, ни-ти, кри-ти, гни-ти,** але **би-ти, пи-ти, ви-ти,** мають **бю** (**бју** в **біју**),

пю, вю; бен, пеш, веш, і т. д. Від **ли-ти** тепер. ч. *лю* (з *лійю*), *леси, лє* і т. д.; *лій, ліймо, лійтє*.

Причасн. минул. пасивн. у пшів на **а** кінчить ся на—**ний**: *знаний*; решта на—**тий**: *грітий, бітий*.

Молоти має теп. ч. *мёлю, мёгши, мёле, мёлемо, мёлете, мёлоть*; вол. сп. *мелій, мелім, меліть*.

Причасники минул. пасивн. *мёлений, колений, (коботний), пôлений, бôрений, пôрений*.

335. Громада 2. Пень інфінітиву творить ся від кореня за поміччу суф. **-а-**: *ла-л-ти (ла-ј-а-ти), пис-á-ти, вяз-á-ти*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ла-ю	пиш-у	вяж-у
ла-еш	пíш-еш	вýж-еш
ла-е	пíш-е	вýж-е
ла-емо	пíш-емо	вýж-емо
ла-ете	пíш-ете	вýж-ете
ла-ють	пíш-уть	вýж-уть

Вольовий спосіб.

ла-й	пин-й	вяж-й
ла-ймо	пин-ім	вяж-ім
ла-йтє	пин-іть	вяж-іть

Причасники.

да-ючи	піш-учи	вяж-учи
ла-явши	пис-а-вши	вяз-а-вши
ла-я-в, ла-я-ла,-ло	пис-а-в, пис-а-ла,-ло	вяз-а-в, вяз-а-ла,-ло
ла-я-ний	піс-а-н-ий	віз-а-ний

Часівниковий речівник.

да-я-ння	пис-а-ння	вяз-а-ння
----------	-----------	-----------

Уваги.

336. В формах цнів тепер. ч. первісні з, с, х, т, н, перед суф. ју, ѹє мінятися на відповідні ж, ш, ч (§ 51): *казати-кажу, вязати-в'язу, колисати-колишу, писати-п'ишу, положати-полошиу, дихати-дішиу, прохати-пробишу, махати-машу, брехати-брешу, тоштати-тощу, клюпотати-клопочу, воркотати-воркочу, плакати-плачу, скакати-скачу*; а в коренях на б, м, і п ѡ переходить в ль (бј=блъ; mj=мль; pj=пль; § 52 в.): *дібати-діблю, ламати-ламлю, клепати-клеплю (кленј-у), тріпнати-треплю, сіпнати-сіплю, спати-сплю, крапати-краплю*.

Увага. Від *полохати, дихати, прохати, махати, дібати, ламати, тріпнати, крапати*, є ще форми *полохяю, діхаю, прохяю, дібаю, ламаю, тріпаю*, і т. д. по взірцю 3-ї громади.

До цеї ж громади належить подільсько-галиц. форми *ляти=лити: ллю* (з *ляю*), *лєши* і т. д.

Кувати, давати, плювати мають *ку-ю, да-ю, плю-ю* і т. д. Вольов. сп. від **давати:** *давай, даваймо, давайте; прич. м. пасивн. даваний.*

Слати: *шилю, шлеш, шле, шлемо, шлетé, шлють; шли; шлючý, славши.*

337. Громада 3. Часівники похідні. Нені інфінітиву з суф. -а-, напр. *дб-а-ти, слух-а-ти, жа-х-а-ти, по-зі-х-а-ти, бу-в-а-ти, по-маг-а-ти*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

дбá-ю	слуха-ю	бувá-ю
дбà-еш	слуха-еш	бувá-еш
дбá-е	слуха-е	бувá-е
дбá-емо	слуха-емо	бувá-емо
дбá-ете	слуха-ете	бувá-ете
дбá-ють	слуха-ють	бувá-ють

Вольовий спосіб.

дба-й	слуха-й	бувá-й
дба-ймо	слуха-ймо	бувá-ймо
дба-йте	слуха-йте	бувá-йте

Причасники.

дба-ючи	слуха-ючи	бувá-ючи
дба-вши	слуха-вши	бувá-вши
дбав, дба-ла,-ло	слуха-в, слуха-ла,-ло	бувá-в, бувá-ла,-ло
дба-ний	слуха-ний	—

Часівниковий речівник.

дбайнá	слухання	бувáння
--------	----------	---------

Уваги.

338. В 3 особі одн. суф. є часто відпадає: *має* і *ма*, *урає* і *ура*, *кохáє* і *кохá* і т. ін.

339. Громада 4. Часівники майже всі похідні не перехідні. Пень інфінітиву кінчить ся на **i(ѣ)** (після ѹ, ж, ч, ш—а. § 49 в.): *днї-ти*, *сіві-ти*, *стáрі-ти*, *пріти*, *боятись*, *убо-жати*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

сіві-ю	убóжа-ю
сіві-еш	убóжа-еш
сіві-е	убóжа-е
сіві-емо	убóжа-емо
сіві-сте	убóжа-ете
сіві-ють	убóжа-ють

Вольовий спосіб.

сíві-й	убóжа-й
сíві-ймо	убóжа-ймо
сíві-йте	убóжа-йте

Причасники.

сíві-ючи	убóжа-ючи
сíві-виши	убóжа-виши
сíві-в,-ла,-ло	убóжа-в,-ла,-ло

Часівниковий речівник.

сíвіння	убóжавня
---------	----------

Уваги.

340. Хтіти, хотіти: *хóчу, хóчеш, хóче, хóчемо, хóчете, хóчуть; (за)хóч, (за)хóчте; хóчучи; хтів, хотів,-ла,-ло; хотівши; хóчено.*

341. Громада 5. Часівники похідні. Часівн. пень на у, пень інфінітиву на а (з вставл. в), тим інфінітив на увати: *пан-увáти, буд-увáти, куп-увáти, бід-увáти, пильн-увáти* і т. п.

Дійсний спосіб.

Вольовий спосіб.

купú-ю	купú-й
купú-еш	купú-ймо
купú-с	купú-йте
купý-смо	Причасники.
купý-ете	купú-ючи
купý-ють	купувá-виши
	купувá-в,-ла,-ло
	купóваний

Часівниковий речівник.

купувáння і купóвания.

Уваги,

342. Причесн. пасивн. завжде на—ований: *купованний*, *го-
дованний*, *мордованний*.

IV. Кон'югация,

348. Пень теперішнього часу творить ся за поміччу суф. **-и-**.

Громада 1. Нень інфінітиву рівний ппеві тепер. часу, напр., *носі́-ти*, *просі́-ти*, *труді́-ти*, *возі́-ти*, *бороні́-ти*, *дзі́-ти*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

борó-ню	нош-ý
борóн-иш	нбс-иш
борóн-ить (борбн-е)	нбс-ить (нбс-е)
борбн-имо	нбс-имо
борóн-ите	нбс-ите
борбн-ять	нбс-ять

Вольовий спосіб.

борошн́ (боронь)	нос-й
борошн́м (бороньмо)	нос-им
бороніть	нос-іть

Причасники.

борён-ячи	нёс-ячи
боронý-виши	носíй-виши
боронý-в,-ла,-ло	носíй-в, -да,-ло
борён-ений	нёш-ений

Часівниковий речівник.

боронення нішенння і носіння

Уваги.

344. В формах 1 ос. одн. давнє и іннє перед голосівкани змінилось на ѹ; під її впливом посередня шелестівка м'якшить ся, а с, д, т змінилось на ш, дж, ч (§ 51), напр. *носити-ношү́*, *ходити-ходжү́* (*хожү́*), *трáтити-трапчү́*, *пустити-пушү́*, *ростити-рошү́*, а в тих, що мають перед суф. и (j) губний з, б, м, п—ј відміняє ся на ль: *ставлю*, (*стáвју*, але *стáвиши*), *ставлять*, *стáвлений*, *стáвлячи*; *куплю*, *куплять*, *куплений*.

Увага. Про форми *носю*, *ходю*, *траплю*, *пустю* і т. ін. див. § 51 ув. 1.

Так само і в причасниках пасивн. *ношений*, *ходжено*, *трапченій*, *пущений*. Але *ходлати*, *носить*, *трáтять* з *ходлать*, *носить* і т. ін.

В 3 ос. одн. замість -ить подибує ся форма на -е, напр. *хóде*, *носе*, а в 3 ос. мн. *ходлють*, *носять* і т. под. по анальгії з 2-ю громадою III кон'юг.: *нáше*, *вáже*.

Вольов. спос. від. *радити*—*радъ*, *вірити*—*віръ*, (*на*)*пойти*—(*на*)*пій*, *боронити*—*боронъ* і *бороні*; *ворушити*—*воруши* і *воруши*; *помогти*—*помохъ* і *поможі*, *кусити*—*кусъ*, *потішити*—*потішъ*; *ходити*, *носити*—*ходи*, *носі*, але з префіксами-ходь: *приходь*,—*заходь*,—*хóдымс*,—*хóдьте*; *принось*,—*занось*, *носьмо*,—*носьте*; *ставити*, *бáвити*, *здоровити*: *став*, *бав*, *здрав*.

345. Громада 2. Пень інфінітиву на і (ъ), (після ѹ ж, ч, щ на а): *грéмити*, *терпíти*, *сидíти*, *мýсiti*, *волíти*, *болíти*, *стояти*, *кричáти*, *блищáти*, і т. под.

Дійсний спосіб.

тéрп-ю	крич-ў	боюсь (боj-úсь)
тéрп-ип	крич-íш	боíш ся
тéрп-ить	крич-ítъ	боítъ ся
тéрп-имо	крич-имб	боímбсь
тéрп-ите	крич-ите	боítéсь
тéрп-лять	крич-áть	боáть ся

Вольовий спосіб.

терп-и	крич-и	бій ся
терп-им	крич-им	біймось
терп-іть	крич-іть	бійтесь.

Причасники.

тérпл-ачи	крич-учи	боячісь
терп-вши	крич-вши	боявшись
терпів,-ла,-ло	крич-а-в,-ла,-ло	боявсь,-лась,-лось.

Часівниковий речівник.

терпіння	кричання
----------	----------

346. В 1 особ. одн. і 3-їй особ. множ. після губних і переходить в ль: *тérплю*, *тérплять*; *топлю*, *топлять*.

В 1 ос. одн. д. і т. мінятися в дж і ч: *відіти*—*віджу*, *ненáвидіти*—*ненáвиджу*, *лєтіти*—*лечу*.

Увага. Про форми *лєтю*, *відю*, *сідю* і т. ін. див. § 51, ув. 1.

Причасник тепер. ч. в часівн. з коренем на д і т на-учи: *відючи*, *лєтючий*, а в тих, що корінь на губну на-учи і на-ячи: *тérплючи* і *тérплячи*.

Наголос в різних формах часівника.

347. В теперішн. часі часівників маємо три типи наголосу:

1. Наголос сталий на пні або корелі.

2. Наголос рухомий.

3. Наголос сталий на кінцівці.

348. В I кон'югації тепер. ч. часівники мають наголос на кінцівці, напр.

Громада 1. а) *бре́дү,-де́чи,-де́,-демо́,-демé,-дүть*.

Винятки: стал. на пні: *їду*, *сяду*, *лізу*, *краду*.

б) *течі́, -чéши, -чéш, -чесмó, -чес्�тé, -чéть*.

в) *жнú, жнеш, жнє, -мó, -тé, жнутъ*.

Винятки: в 1 ос. на кінцівці, решта на пні:

візьмú, візьмеш, візьме і т. д.

г) *пливі́, -вéши, -вéш, -весмó, -вес्�тé, -вјутъ*.

Увага. Показуючи наголоси, ми маємо на оці тип укр. наголосу, не вдаючись у розгляд діалектичних варіантів, напр., галицько-подільських, де в вищезазначених випадках наголос 1 і 2 ос. мн. па друг. складі: *веді́, ведéши, ведé, ведéмо, ведéте, ведéть*.

Громада 2. *зву, звеш, зве, звемó, зветé, зутъ*.

349. В ІІ кон'югації наголос буває всіх трох типів.

Громада 1. а) станий на пні, коли він був на пні в інфінітиві: *лýпти—лýну, сóхти—сóхну*.

б) рухомий: в 1 особ. на кінцівці, решта на пні в часівниках, що мають в інфінітиві наголос на—ти, напр. *тягти́, тягнú, тягнеш; одягти́, одягнú, одягнеш*.

Громада 2. а) станий на пні, коли наголос на пні в інфінітиві: *тýнути—тýну, вáнути—вáну*.

б) па кінцівці, коли в інфінітиві на суф.—**ну**: *тýнути-тýну, тнemó, тнетé; дмухнýти-дмухнú, -нéши, -нé, -нemó, -нетé, -нúть*.

Винятки: *усміхнýтись* має станий наголос на суф.—**ну**, **нe**: *усміхнúсь, усміхнémось, -нéтесь*.

Вернúти в 1 ос. одн. на кінцівці, решта на корені: *вернú, вérнеши, вérне і т. д.*

350. В ІІІ кон'югації наголос станий на пні або корені і рухомий.

Громада 1. а) станий на пні інфінітиву (або корені): *шию, шиеш; рýю, рýеш*.

Винятки: часіви. *бýти, пýти, вýти, мýти* мають наголос на кінцівці, напр. *бю, беш, бе, бемó, бетé, бютъ*.

б) рухомий; в 1 ос. па кінцівці, решта на корені: часівники на **-ело,-оро-**: *молоти, ме.тю, мёлеш; пороти, порю, побреши*.

Увага. В західних говірках: *мёто, порю, борю, кобю* і т. ін.

Громада 2. а) сталий; на корені, коли в інфініт. на корені: *крайти-крайо, кликати-кличу*.

б) рухомий; в 1 особ. на кінцівці, решта на корені, коли в інфінітиві наголос на суф. **-з-**: *писати-пишү, пышиш, казати-казжү, кажсеш*.

Винятки: *кувати, давати, плювати*, мають наголос на кінцівці, напр.: *кую, куёш, куё, куемо, куётэ, куоть*.

Громада 3. Наголос сталий на корені або на пні, уважаючи на те, де віп був в інфінітиві: *помагати, помогаю; слухати, слыхаю*.

Громада 4. Наголос сталий; на пні інфініт., або на корені, як в 3-ті громаді: *чорнити, чорнію; убожати, убожаю*.

Винятки: В 1-шій ос. одн. на кінцівці, решта на суф.: *боюсь, боиш ся*.

В *хтіти (хотіти)*—сталий па корені: *хочу, хочеш і т. д.*

Громада 5. Наголос сталий на часівн. пні у *купувати-купую, купуеш і т. д.*

351. В IV кон'югації сталий і рухомий:

Громада 1. а) рухомий, коли наголос в інфініт. на суф. **-и-**, то в 1 особі одн. на кінцівці, решта на пні: *просить—прошу, просиш і т. д.* В західних говірках: *прóшу, гóлю, говорю, хóжу і т. ін.*

б) сталий, коли наголос в інфінітиві на корені: *сéрдитись-сéрджу(-дю) ся, трáтити-трáчу, трáтиш; вíрити-вíрю, вíриш; приносити-приношу, приносиш*.

Громада 2. а) сталий; на кінцівці, коли в інфінітиві наголос на суфіксі: *стою,-йш,-йтъ,-ймо,-йтэ,-йтъ*.

Винятки: *терпíти-терпю. тे́рпши, і т. д.*

б) сталий; на корені, коли в інфінітиві на корені: *мусіти, мұшу, мұсих*.

352. Наголос вольового способу відповідає наголосові 1 ос. одн. тепер. часу, напр. *бредү-бредій, течү-течій, візьмубізьмай, ғду-ғдъ, лáжу-лáжс, лýпну-лýпни, үйну-үйнъ, шайю-шайй, мелю-мелій*, а в таких часівниках, як *кую, плюю, бю, пю*, з кінечності переходить на пень: *куй, плюй, бий, пий*; в решті форм вольового способу наголос заховує той самий характер, що і в 2 ос. одн.: *бредій-бредім, бредіть; ляжс-ляжсмо, ляжсте; бий-биймо, бийте; принбсь-принόсьмо, принбсьте*.

Винятки: *помóжсу-поможай*.

353. Наголос причасника тепер. ч. акт. відповідає наголосові 3 ос. мн. тепер. часу, цоб-то на іні або на кінцівці, напр. *беріуть-беручий, течуть-течучий, несуть-несучий, тайнуть-тайнуучи, коблють-коблючи, меляютъ-мёлючи, польютъ-польючи, пышутъ-пышучи, въжусуть-въжусучи, носять-носячи, воркочуть-воркочучи, топчуть-топчуучи*.

354. Наголос причасника минул. ч. акт. завжди на іні: *нісши, сівши, дёрши, рісши, дувши, бравши*; при тому, коли в інфінітиві наголос був теж на іні, то і в прич. мн. акт. він заховує ся із тому самому складі пил: *свіснути-свіснуши, колоти-колобши, виходити-виходивши, купувати-купувавши*.

355. Наголос причасника минул. акт. присуднов. в м. р. завжди на іні відповідно інфініт., напр. *ходіти-ходів, прихідити-прихідив*; в ж. і сер. р. часівн. I кон'юг. 1 гром. на **с, з, д, т, н, г**—наголос на кінцівці: *велá, плелá, рослá-о, теклá, ляглá, моглá-о, але сіла, сікла, біла,-о*; і також *несла, везла і неслá, везлá*; в інших теп. ч. на **м, и**: *узяла і узялá, почала і почалá*; далі іні на **б, в**: *греблá, плилá-о, але скубла,-о*. В II кон'юг. 1.: *тяглá, одяглá, осяглá*.

В III кон'юг. 1: *лилá, пйла і пилá, бйла*.

В часівнику **бути-була, набула, прибула** але **забула,-о**.

В решті випадків наголос відповідає м. р. *захóдив-захóдила,-о; мер-мérла,-о; принóсив-принóсила,-о.*

356. Наголос причаснина минул. ч. **пасивного** завжди на часіви. пні, напр. *нéсений, вéдений, жéртвий, прóшений, скýблений, тýнений, кýнений, колений, пýсаний, оýзаний, даваний, слуханий, купованый, боронений*; але в часівн. 1 кон'юг. гром. 1 іпні на г і к мають наголос часом також і на кінцівці переважно тоді, як мають значіння прикметників: *пéчений-печéний*, (але завжди *спéчений, притpéченый, запéченый* і т. д.), *стéржéнний-стéржéнний*, (але *спостерéженный*), *бережéний, тбéчений і товчéний*, і теж *кручений і крученый*.

Відчасівникові словотвори.

357. Від різних форм часівника постали прислівникові і влучникові вирази.

Від тепер. часу дійсн. спос.: *мáбудь* (*має бýти*), *дасъбí* (*дастъ-бії*), *сливé* (від *слити* сл. *слоути*), *Бíг-ме, Бó-зна-що,* *може; до-схóчу, до-нéхочу.*

Від вольов. способу: *хоч, хотъ; бýцíм* (*будъ-сíм*), *неотíй, нехáй, хай, най, відáй.*

Правопис.

558. Графіка і ортографія. Треба відріжнити граffіку від ортографії, чи правоопису. Графіка установлює систему знаків, чи літер, щоб виразити поодинокі артикульовані звуки даної мови та комбінації їх, а ортографія подає правила, як тих літер та груп їх вживати, щоб передати в письмі цілі слова й речення, зложені з звуків. Графіка буває наукова й практична, першої вживають, щоб виражати всі можливі звукові відтінки живої мови, що бувають при різних позиціях і комбінаціях звуків, і які, крім того, вносять індивідуальність того, хто говорить (наукова фонетична транскрипція); другої — на потреби звичайного письма.

Форма, характер і система граffічних знаків бувають, як відомо, двоякого роду: а) для письма і б) для друку. Українська писана й друкована граffіка постала з церковно-славянської писаної. Церковно-славянські літери, прогресивно змінювалися в укр. писемстві разом з церковно-славянською мовою українського типу і, перейшовши стадії й форми „устава“, „півустава“ і „скоропису“, в остані стадії (ізда то з кінця XVI і до половини XVIII в.) на українському ґрунті підлягли значним впливам латино-польського письма, закруглились і стали подібні до останніх.

Уваги до поодиноких літер. В церк.-слав. *и*, *и* (потім того *е*) *ю*, *ъ*, (в Ізб. Святослава теж *и* — прашур. нашого писаного *ъ*), як видно з їх йотації, відбували двояку функцію: після консонантів (шелестівок) вони визначали м'якість останніх, а після вокалів (голосівок) і на початку слів (в назвуку) вира-

жали склади: йа, йе, йу, йі; з такими ж функціями зістались у нас їх нащадки (тільки вже без і-) я, е, (опріч ю), а ѣ. Що з давнього давна визначало у нас звук і мяке (давніше може—двозвук іє), замінилось тепер цим останнім в двох видах і і ї (ї подибувалось часто і в старовину), при тому останнє слугить па ознаку і і ї. До того у нас значіння давніх и та і або ї, що визначали поріз одни звук, диференціювалось. И вже давно, а в XVII—XVIII віці переважно (і навіть майже загально), стало замінити собою і и, і ы, що по традиції вживалось часом, але дуже рідко; що до ї, то воно замінило собою ѣ, котре зрештою вживалось часом в значенні і яко рефлекс, не тільки є, але й ѫ, напр. у Девгалевського, а потім теж у Котляревського, Некранієвича і інших, напр. *пъро, чъсть, вестълъ, вънъ, пънъ, поимъство, бънъс* і т. ін.

Для віразу звука ѓ вживалось в XIV—XVIII вв. знаків иг, пізніше ще ѓ і навіть g.

На такому історичному ґрунті постала сучасна українська графіка, котру пайсамперед регламентував і завів у систему П. Кіліш (від чого вона зве ся „кулішівкою“), а потім того вже в Галичині удосконалив Е. Желехівський. У галичан вживала ся ще довго застосована до стимольогічних вимог графіка М. Максимовича („Малороссійскія пѣсни“ 1827 г.): ѣ=ї; и=ї, ў=ъ; є=ы, спріч того и та ы для одного звука и. Ця графіка має вагу для загально-українського язика па означення його основних форм, -узагальнюючи цілий гурт діалектичних варіантів даного українського празвука.

Увага. Ми не разглядаємо тут графічних спробунків д. д. Гатчука, Шейковського, Тулова, Драгоманова і інших, бо ті спробунки не прищепились у нашому письменстві. Про хиби тепер уживаної графіки („желехівки“) ми вже казали в § 4.

Український правопис.

359. Засади правопису. В українські мові як і в інших, вживаний правопис є компромісом трох зasad: фонетичної,

етимологічної та історичної, при чому фонетична засада переважає, керуючи ся зрештою етимологічною і уступаючи їй до в чому, як також часті традиційно-історичній і сучасні практиці.

Фонетична засада має ся в тому, щоб писати, уважаючи на вимову і на закони міни звуки та їх групи, що панують в говірці, котра стала основою, на які виткав ся літературний язык.

Щоб досягти певної єдності в правопису і уникти хаотичної довільності, яку вносять індивідуальні особистості мови, ми керуємось, начеб корективом до фонетичної засади, засадою етимологічною, що вимагає писання слів згідно з їх походженням, цеб-то згідно з вимовою зпоріднених їм слів або форм у їх генетичному з'язку. Засада історична опирає ся на традицію, на писання слів, як їх писало в старовину, не вважаючи на те, чи це відповідало фонетичним законам, що тоді панували в мові, чи опиралось на етимологічну засаду, чи було просто довільне і помилкове. В українському правопису історична засада не має великої ваги, хоч і відбилась в деяких традиційних написаннях, як напр. *макість* (*мјакість*), *плий* (*пјаний*), *князь* (*књазъ*), *юрабі* (*јурбá*) і т. ін.

Засада фонетична.

360. Мякшення шелестівок. Згідно з вимовою мякість шелестівок на кінці слів (у визвуку) перед твердою шелестівкою і перед **ө** відзначає ся знаком **ъ**: *вогонь*, *біль*, *батько*, *вельми*, *мальованій*, *съогó*; перед **а**, **е**, у знаками **я**, **е**, **ю**, на які можна дивитись, як на упрощення **ъа**, **ъе**, **ъу**: *князь* (*књазъ*), *дляк* (*дъак*), *сине* (*синье*), *сюдій* (*съудій*). Окріч того, згідно з вимовою знак **ъ** інше ся:

а) в суфіксах: **-еньк**, **-онък-**, **-іньк-**, **-ськ-** (**-цък-**, **-дъзък-**), **-ецъ**: *бáтенько*, *рéченъка*, *тонéнький*; *сокóлонъко*, *юлóвонъка*, *ма-*

весенький, однісенький і однісінький, новісенький і новісінький; грабірський, громадзький, людзький, гречкій, свіцький.

б) перед суфіксом —**ий**, а, е: близькій, низькій, слизькій.

в) після **л** перед суфіксами —**ник**, -чин, -щина, -ший, -(е)ць, -це: *небільник*, пальчик, бувильщина, більший, пальця (пальць), пальцеві і т. д., сідільце, весільце; перед суфіксом —**и-а** в дативі і льокативі одні (-ці): *гáлка-гáльці*, *ілка-ільці*; теж в прислівках: *кільки*, *тільки*, *стільки*.

Увага. Деякі письменники, бажаючи виразити наше середнє (американське) діалектичне **л**, на вираження якого ми не маємо окремого знаку, пишуть: *небільник*, *більший*, *тілки* і т. ін., але цього належало б уникати.

г) в часівниках в 3-й особі одн. і множ.—**ть**: *дасть*, *дереть*, *беруть*, *сидять*.

361. Префікси з і с на початку слів пишемо згідно з вимовою, цеб то з перед шелестівками дієнкими, а с перед тихими: п, ф, к, х, с, т, ц, ч, ш, напр. *спектй*, *сфальшувати*, *скрутйти*, *схобити*, *стекти*, *сїйтти*, *счинити*, *сийти* (а не *щинитьи*, *шийтти*), але щастя (а не *счастя*), *щасливий*; з-під, з-перед, з-поза.

362. Суфікси -**шний** (з *сний*), -**цький**, -**цтво**, -**ство** (з *штво*), -**ський** (з *ський*) пишемо згідно з вимовою: *крайний*, *вийший* (а не *красчий*, *вісний*), *брáцький*, *свіцький*, *брацтво*, *ткацтво*, *козацтво*, *робачтво*, *птаство*, *товариство*, *Радомислький*, *Перемислький*.

363. Опущення в, г, д, в, л, н, р, т. При збігу кількох шелестівок (кореневих і суфікових), пишучи треба керуватись фонетичними законами викладеними в § 54 і писати, напр. *чéрцю* (а не *червцю*), *довший* (а не *довиший*), *тýжня* (а не *тиждня*), *стýснути* (а не *стиснути*), *Радомислький* (а не *Радомишильський*), *гáрця* (а не *гáриця*), *ченил* (а не *чернця*), *піснýй* (а не *пістний*).

364. Оущення й. Суфікс прикметників другого ступеня -іший треба писати згідно з вимовою без й після і: *добріший*, *чорніший*, а по *добрійший*, *чорнійший*. Так само зайва річ писати й в дативі і льокативі одн. прикметників і займенників ж. р. перед шестствкою наступного слова, напр. *старі бабі*, *на біті дірозі*, *наші сестрі*, *в мої книзьці*, але в *нашій оселі*, *в тій окольці*.

365. У-в і і-й. Після голосівки попереднього слова згідно з вимовою прійменник у ми пишемо в формі **в**, напр. *вона в хаті*, але *він у хаті*. Так само її префікс в після шестствки попереднього слова пише ся в формі **у**, напр. *з убою хати*, але *до вбою хати*.

І в такі самі позиції пише ся в формі **й**: *ми й ви*, але *він і вона*; *ми йдемо*, але *він ідз*.

366. Правопис чужих слів. Чужі слова, що здавна засвоїли ся в наші мові ми пишемо так, як звикли їх вимовляти, напр. *проскура*, (з гр. προσφορά), *міцарь* (з нім. Ritter), *кушнір* (з нім. Kürschner) і т. ін. Слова ж повопозичені треба писати по змозі так, як вони вимовляють ся в своїй стороні, але не нарушаючи нашої гармонії фонетичної.

З цього приводу заходять найбільші труднощі, як виражати чужі **th** (грецьке θ), **I**, **i**. Установлюючи на це правила, ми новинні опирати ся на традицію виголослення цих звуків у словах давні позичених, що стали ся падбанням людової мови нашої.

Грецьке θ і лат. th в наші мові відбилися двояко.

Під церковним впливом (згідно з новогрецькою вимовою) θ в письменстві XVI віку виражалося почасти через ф, напр. *беосъ* (Θεός Бог), *Феодоритъ* (Θεοφόριτης), але звук ф не надається до вимови укр. пародові і рефлекси цього ф ми маємо в людові вимові таких слів як *Хведір*, *Вікля* (поруч *Тобір*, *Текля*), *Хімка*, *Хома* (і *Тома*), *Нілін*, *Опанас*, *Пріська*, *пірус* (φρούς), *пробкура*, з другого боку, певно під латинським впливом θ,

ті виражаютъ ся через т, напр. *Атенік* (XVI в.) *Текла*, *Тодеска*, *китедра* і т. ін. і ці останні, як не суперечні наші фонетиці, прицепили ся без одміни в наші мові; з цього виходить, що новопозичені чужі слова з ї і th належить писати через т.

367. Л в західно-европейських язиках звичайно перед а, е, є, у, і шелестівками вимовляє ся звуком середнім між л і ль (як наше л перед е і и), а перед і здебільшого як ль. Нарід наш позичаючи у інших народів слова з цим звуком, вимовляє їх в огромні більшості з мягким ль, напр. *ляда* (Laden), *ляк* (Lack), *лампа* (Lampe), *лямпарт* (Leopard), *план* (plan), *плац* (Platz), *балаустро* (balaustra); *білёт* (billet), *шпалери* (spalliere), *холера* (cholera), *льоник* (Lünn), *мос* (Los), *мох* (Loch), *лонт* (Lunte), *моині* (Lüsstock), *плондрувати* (plündern); *літера* (littera), *публіка* (publica), *політика* (политікї), *ліберія* (livrea), *лібра* (liber), *лілія* і *лелія* (др. в. пім. lilja), *лінія* (linea), *літра* (Liter), *салітра* (нар. нім. Saliter), *ліхтар* (Leuchter), *бал* (bal), *рашель* (Raspel), *дішель* (Deischel) *шалвія* (salvia), але *Пиліп* (Філіппос), *каман* (galgant). На підставі цих даних можна поставити за правило чуже і виражати по українському мягким ль, напр. *саля*, *могіка*, *льожа*, *націоналіст*, *літератур*, *інтелігенція*, *феодалізм*, *поліція* і т. ін.

368. І. Після б, п, м, в, ф, н, г, і перед голосівками та ѹ належить чуже і виражати нашим і на підставі людової вимови таких слів, як *біблія*, *білет*, *бібула*, *біржа*, *бісер*, (хоч і *бісер*), *бітурман*, *пігулька*, *піка*, *піжмо* (і *піжмо*), *мізерія*, *міна*, *барвінок*, *фіга*, *фігура*, *філка*, *кіт* (kit). *Гінс*, *капітал*, *капітан*, *адміністрація* і т. д. писати *історія*, *умія*, *партия*, *патріот*, *національний*, *нація*, *тійн* і т. ін.

Після д, т, з, с, р, х, щ треба писати и: *директор*, *диктатор*, *диктувати*, *система*, *політика*, *конституція*, *бюрократичний*, *анархіст*, *фабрика*, *історичний*, *шифрований*, *машина*, теж в префіксах архи-, анти-: *архимандрит*, *архирей*, *антіхрист*, *Антиохія*.

Після **н і ц** можна писати **і і и**, але **і** переважає: *хроніка, міністерство, маніфест, універсал, організувати, генітив, і генитив; ціморик, цінь, цімбра, але ціукумъ, цигарка, принцип.*

Етимологічна засада.

369. Згідно з засадою етимологічною, при збігу двох мягких шестівок, м'якість першої не відзначає ся (опріч я): *шість (шість), дасть (дастъ), після (пісъля), слід (сълід), стіна (сьтіна), сніг (сыніг), бажання (бажанинъ).* Так само не відзначає ся м'якість зубної (кореневої) при губні, коли за нею стоїть **і(ѣ)**: *світ (съвіт), цвіт (цъвіт), звіздá (звіздай), поспіти (посыпіти) і т. ін.*

370. В ненаголошених складах є часто чути майже як **и** (див. §§ 8 і 49); в таких випадках треба керуватись етимологічною засадою і писати: *мені, а не мині, міні* (що видно з форми до *мéне*), *тебé, а не тибе* (бо до *тéбе*), *хочеш, а не хóчиши* (бо *хóче*), *село, а не сіло* (бо *сéла*).

371. В словах, що мають в одн. суфікс **-ин**, в номінативі множ., коли той суфікс відпадає, писати **е**: *селянін—селяне, міщанін—міщане*, теж *любде* а не *моди*.

372. В часівниках протяжних після губних і **л**, перед **р** писати **и**, а не **і** або **е**: *збирáти, а не (збірати або зберáти, хоч зберу́), умирáти, проклинáти; так само застилáти (а не застілати, хоч застелáти, застéло)* аналогічно до *раздирáти, витирáти* і т. ін. див. § 48e(ъ)-и.

373. В префіксі **ви-** не писати **і**, як це часом чує ся в північно-укр. і буковинських говірках, напр. писати *вýбрati* а не *вібрati*, теж *висóкий*, а не *вісокий*.

374. Теж треба писати **и** а не **і** в словах: *дрижáти, дриж, дрижакý, тривáти, тривога, трибóжити, кривáвий, чорнобрýвий* (але *брівка*), бо **и** тут не з **о** і **е**, а з **ъ** і **ъ** (*държ, тръвати*); *сидíти, а не седéти* або *сідíти*, але *сісти; дитя,*

а не діти, хоч діти; витати, а не вітати; соїтати, а не свитати; однаке зіма і зима, але тільки назимок, зізимки, одзимки, озиміна, зімній; у-гліб, глибокий (глубок-) і у-гліб, глібокий, в останніх і з у (ж), як і в словах діброва, зá-між, мáбіть, каламітний, лістріб.

Теж у згоді з етимологією треба писати и в прислівниках: зáвжди, всюди, відси, відти.

На початку слів и або зовсім не пише ся, або пише ся тільки перед н і р: йноді, йшколи, йнший, йнде, иржá.

375. В кінцівці прикметників з пнями на и, г, х, ж, ч, щ в номінативі і інструм. однини та у всіх відмінках множини, окріч номінативу писати и, а не і: іркій, іркім; іркіх, іркім, іркіми, а не іркій, іркім і т. д.; оббій, глухій, дужий, дівочий, хоробій, країшій і т. д.

Так само і в речівниках з пнями на и, г, х в ґеніт. одн. (ж. р.) в номін. мн. (муж. і жін. р.) не писати і: руки, руки; ноги, ноги; міжи; козаки.

376. Навпаки ж в номінативі множ. всіх прикметників писати тільки і (або ІІ): добрі, (добрії), гарні, білі, прості, глухі, оббі, іркі, дужі, дівочі, країші; так само писати і в номін. і ґенітиві множ. в речівниках м. р. з пнями на ж, ч, ш, щ: ножі, ножів; мечі, мечів; товариші, товаришів; кущі, кущів, а в речівниках ж. р. з пнями на ж, ч, ш, щ в ґеніт., дат. і льокат. одн. і номін. множ: робжі, речі, міші, пуші (див. §§ 239, 243, 258, 260); теж бчі, плéчі; криві (кров).

В словах з префіксом ні писати завжди і, а не и: ніхто, ніщб (теж. в формах ні до кого, ні з чим і т. д.), нілк, ніде, ніколи, нікуди, нізвідки, нічгій, нізчімний і т. д. Теж писати і в словах: братік, матінка, ютінка, в злучниках і, ні, ані, і теж у формах де і з о або е: ніч (нічі), ніс (ніса), піч (нічі), річ (речі); і в ґенітиві мн. на -ів: панів, волів і т. ін.; в числівниках двічі, трічі.

377. О ненаголошено вимовляється часто близько до є; в таких випадках треба керуватись етимологією і писати є (див. §§ 8 и 48); але ввійшло в звичай писати є в словах *пáрубок* (*/* роб-ити), *яблуко* (*/* яблъ-ко), і теж в інфінітиві часівників на -увати, напр. *кувати*, *дарувати*, *псувати*, але *викорувати*, *понадаруввати*, і т. д. і теж в пржчасниках від таких часівників, коли наголос не падає на о, напр. *помíгуваний*, але *кóваний*, *дарованій*, *псованій*.

Часом в силу гармонійної асиміляції (див. § 49, в) замість є чуті або є, напр. *нагавиці*, *гончáр*, *зузúля*, *нучувати* і т. ін.; в такім разі треба керуватись етимологічною зasadою і писати слова згідно з їх походженням (*ногавиці*, *гончáр*, *зозúля*, *нучувати*), але ввійшло в звичай писати: *гаразд*, *багáтий*, *качáн*, *каjsáń*, *халáва*, *пalamáр*.

378. Правопис при збігу шестівок. На письмі уподібнення дзвінкого тихому і навпаки не відрізняється, і ми пишемо в цим разі згідно з етимологією, напр. *велик-день*, *нійті*, *мігтіти*, *лéкий*, а не *веслиг-день*, *ніхті*, *міхтіти*, *лех-кий*, і т. ін., але згідно з звичаєм *тхір*, *тхнúти* (див. § 52, а). Ж, з, (зь), ш перед к, ч, ц в речівниках з суф. -на, -(с)ць, чин, і прикметниках з суф. -чий і -кий, (з -ський) звичайно удержануться на письмі і ми пишемо згідно з етимологією: *ніжка*, *різка*, *ніжци*, *різci*, *запорожци*, *кашиці*, *покáжчик*; *вужчий*, *ніжочий*, *парíзыкий*, *петербурзький*, а не *нішка*, *ріска*, *нізьci*, (*нісьци*), *рісьci*, *запорозьci*, *покáщик*, *касьci*, *вúщий*, *па-ріський*, *петербурзький*, і т. под. Теж ч перед ц на письмі не міниться в ц: *rіцi*, а не *rіцii* (*rіцьii*).

Так само етимологічне д і т перед ч заховується в словах з суф. -ець, -чий, -чин: *молодéць*—молодче, *отець*—батьче (а не биче), *бతчий*, *тітчиин*, *молодчий*, *корóтчий* (а не *бччий*, *мо-лоччий* і т. д.).

В речівниках і прикметниках утворених з пнів на д за поміччу суф. -ський, -ськість, -ство (див. § 52, б) це д на

письмі заховує ся: *модзький, людзькістъ, громадзький, сусідзький, слідство*, а не *люцький, громацький* і т. д.

В часівниках рефлексійних в 2-й особі одн. кінцівка *ша* письмі заховує ся і ми пишемо: бачишся, грা�ешся, а не бачися, грæссся, так само згідно з етимологією: *грáється, здаётся, держится, здáєсь*, а не *грáещя, здабещя, держиця*.

Увага. Зрештою в галицьких виданнях усталив ся звичай писати займенник **ся** окремо від часівника і в 3-й особі одн. часіви. I, II, V i VI класи не писати кінцівки **ть**: *несе ся, грáє ся, носить ся*, але *грáти ся*, *здáєсь*.

Уважаючи, що в подільських, галицьких і буковинських говірках займенник рефлексійний **ся** в реченні може займати ріжні позиції і стояти не конче за часівником, не можна не признати в цим звичаї певної рації, і в інтересах граматичної закономірності, годило б ся і в українських виданнях не нарушати його.

379. Префікси **роз-** і **без-** пишуть ся позмінно: *розправа, розкáзувати, разтектись, безщáсний* але *роскіш, роскішний*.

Показчик.

(Числа показують на §§).

Азбука 3, 4.	Звуки 1;—вузькі, чи піднебінні 39;—широкі 39.
Активна сторона 13.	Зложення слів 191-197.
Види 17-22, 145-152.	Злучники 26.
Викрик 28.	Зникнення голосівки 53;—шестівки 54; - на кінці слів 55;—складів 57.
Відмінки 6.	З'явлення голосівки 53;—шестівки 56.
Голосівки 37;—велярні 39;—піднебінно-велярні 39; губні 39.	Інфінітив 11, 302.
Граматика 1.	Кінцеві шестиві групи 53.
Графіка 358.	Кінцівка 31.
Дзвозвуки 43, 44.	Кон'югація 23;—I-ша 316-328;—II-га 329-332;—III-тя 333-342; IV-та 343-346.
Деклінація 6; - речівників 198; - I-ша 199-218; - II-га 224-232; III-тя 237-246; IV-та 255-264;—займенників особових і рефлексивного 269;—показуючих 270, 272; присвійних 271;—питайних 273; невизначених 274;—прикметників 284-291;—числівників 294-298.	Корінь 31; 32;—часівника 141.
Дифтонги 43-44.	Літери 2.
Займенники 9, 269-275.	Міна звуків 45-47;—голосівок: в коренях слів спільногого походження 48, в різних формах того ж самого слова 49; шестівок: під впливом вузьких шестівок <i>е</i> і <i>и</i> 50, під впливом <i>ј</i> 51, при
Заміна звуків 59; заміна <i>ј</i> , <i>дъ</i> , <i>нъ</i> , <i>ль</i> 52, <i>в</i> .	

- збігу кількох шелестівок і на кінці слів 52, груп. шелестівок 52, б.
- Множина 6.
- Морфеми 31; -часівникові 138.
- Морфольогія 1.
- Наголос 35; -речівників 64-159, 189 - 197; - прикметників 116 - 137; -інфінітиву 154-159. — I-ї деклінації 219-223; — II-ї деклінації 233-236; — III-ї деклінації 247-254; — IV-ї деклінації 265-266; — займенників 277; в різних формах часівників 347—356.
- Однина 6.
- Органи мовні 36.
- Ортографія 1.
- Пасивна сторона 13, 311.
- Переміщення звуків 58.
- Пень 31; —інфінітиву 139, 144; —теперішн. часу 140, 143.
- Подвойні звуки 52, в. ув. 2.
- Поділ звуків 37: — часівників на кон'югації 312.
- Правопис 358—379.
- Префікси 31, 33, 61, 163; без- 164; в-, у- 165; вз-, уз- 166; від- 167; ви- 168; до- 169; з-; зо-, зі-, с-, су-, зу- 170; за- 171; на- 172; пад- 173, най- 174; о-, об- 175; па- 176; пере- 177; перед- 178; під- 179; по- 180; пра- 181; пре- 182; при- 183; про- 184; роз- 185; межи- проти-, серед- 186.
- Приголосок 35.
- Прийменники 27.
- Прикметники 7, 278—291.
- Прислівники 25; — від форм речівників 267, 268; — від прикметників 279-283; — від числівників 296—298.
- Причастники 24, 301, 303, 304, 305, 308.
- Речівники 6, 198 — 164; в формі прикметника 292.
- Розклад слів 29.
- Склади 29; -відкриті 29; -закриті 29.
- Складня 1.
- Слова флексійні 30; первісні 34; -похідні 34.
- Спосіб 12; -вольовий 300; -гаданий 310.
- Ступені якості 7, 137, 174.
- Суфікси 31, 33, 60; —речівників: є (ъ) 62; ѹ (յъ, ѿ, ја, јо) 63, 64; -ай 65, -ій 66; -к 67; -ка 68; -ко 69; -енко 70; -ок 71; -ик

72; -иця 73;-ець 74; -ич-
75; -ак, -аха 76; -ака,
-іка, -ука, ага, -уга 77;
-ук 78; -ч(-ач, -ич) 79,
-иха 80; -ух 81; -ище 82;
-(ъ)ба 83; -оба 84; -ва 85;
-во 86; (ъ)ва 87; -иво 88;
-мо 89; да, до 90; -то 91;
тва 92; -тель 93; іт (от)
94; -ота, -ета, -еча 95;
-ість (ощі) 96; -ство, -тво
97; -усь, -уся, -уньо, ушл
98; -ня 99; -ан 100; ань,
інь- 102; -еня, -іня 103;
-ин 104; -иша, -изна 105;
-иння 106; -ун 107; -унок
108; -івна 109; -ло, -ало,
-айлло, -ило 110; аль, -адя
111; -уля 112; -ар (ъ) 113;
-ир 114; ъа, а(ат) 115;—
прикметникові: і (ъ, j) 116;
-ж- 117; -ак- 118; -ч- 119;
-ськ- 120; -ів- 121; -ов-,
-ев- 122; -ив, -лив 123;
-ав- 124; -м- 125; -л- 126;
-н- 127; -ен- 128; -ян-
129; -езн; -енезн-, -ени-
130: -енък-, есенък-,
-ісінък-, -юсінък- 131; -ин-
123; -т- 133: -ат-, -аст-,
-ист-, -ит- 134; -уват- 135;
-яч-, -уч (ущ-) 136; -іш
(іщ-) -ш-, -ч- 137; --ча-

сівникові: -ну- 155; -і
а(ѣ)-156; -и-157; -а- 158;—
-ува- 159; -часівників
здрібнілих 160;—прислів-
ників 162.

Тембри тональні 38;—шеле-
стові 40.

Топ 37.

Фонетика I.

Час теперішній 299,—мину-
лій 307; передмісулій
308;—прийдучий 309.

Часівники 10; 14-16, 18, 19, 20;
142; I—VI-кляси 154-159.

Части мови 5.

Часування 23; -буті 314;
дати їсти, повісти 315;
-йти, їхати, сісти, рості
318;—бігти 321;—ніти
324; звáти, гнáти, ткáти
328; -лýти, молбти 334;
-слáти 336; хтіти 340.

Числівники 8, 293—297; —
головні 8;—рядові 8.

Шелест 37.

Шелестівки 37;—губні 37, 44;
язикові 40, 44; передньо,
середньо,- задньо-язикові
40, 44; носові 40, 44,-плавні
40, 44,-альвеоляр. 40, a, 44,
-раптові 41, 44; протяжні
41, 44;-дзвінкі 42, 44; ти-
хі—42, 29.